

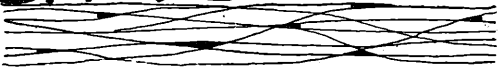
821(477)'06

П-29

ВІТАЛІЙ
ПЕТЬОВАНІЙ

БАКЕНИ
НА БИСТРИНІ

ВІТАЛІЙ 11 с
ПЕТЬЛОВАНИЙ

БАКЕНІ
на
БИСТРИНІ

23217

ПОВІСТІ
ОПОВІДАННЯ

Районна бібліотека для доросл.
Всесвіт Терми Жовтневого райо
АБОНЕМЕНТ

РАДЯНСЬКИЙ
ПИСЬМЕННИК
КИЇВ
1967

Бакени на дніпровській бистрині — це дороговказ пароплавам, пересторога. Життя — та ж бистрина, тільки не скрізь позначена вона бакенами, не кожен одразу знаходить в ній своє чисте русло. Герої яскравих оповідань і повістей В. Петльованого сміливо борються з всілякими «браконьєрами», що калямутять воду і заважають нашому рухові вперед.

ПОВІСТІ

Коли знову починає накрапати так, як сьогодні, не кожен наважиться зійти з катера на берег. Але ці дві парочки, мабуть, пізно второпали, що погода зовсім не пляжна, і тепер, опинившись на мокрому піску, не знали, що їм далі робити. Надя, шкіперова донька, сховавшись у затишку дебаркадера, співчувала їм, особливо дівчатам: платтячка на них куці, зачіски з начосом, як вимокнуть,— і рідна мати не впізнає.

Та ось з берега по сходнях піднявся шкіпер.

— Поприбирай, дочко, в камбузі. Нехай люди дощ перебудуть.— І гукнув униз парочкам:— Не соромтеся, заходьте... Он ще більша хмара суне.

Першими до Наді підійшли зовсім молоденькі, але дуже розмальовані дівчата. Очі злодійкуваті, нахабні, обведені чорними обручками з гострими цвяшками на бочках, брови зверху підголені, неприродно видовжені. Губи бурякового кольору, занадто повні і вивернуті... Обидві наче близнята. Тільки одна в червоних туфлях на босу ногу, а друга в чорних туфлях і чорних панчохах.

«Цирк, та й годі!»— іронічно дивилася Надя то на них, то на юнаків, що водяться з ними.

Камбуз міститься на кормі дебаркадера, і до нього веде зовсім вузький прохід, не відгороджений навіть поручнями з вірьовок. Незвиклу людину тут і в погожу днину підстерігає небезпека, але Надя пішла собі, нікого не попередивши, демонструючи цим, можливо, свій протест проти вторгнення в їхнє житло непроханих гостей. Слідом за Надею рушив — і вельми сміливо — хлопчина з стриженою головою в жовтому береті, з горбатим, як у грека, носом, в руках у нього була жовта авоська з пляшками. Другий хлопець — стрункий, в солом'яному

брилі — спершу зазирнув за борт, чи високо падати, а потім, підсмикнувши замшевий рюкзак і розставивши руки, пішов помалу, намацуючи, як сліпий, ногами неслизькі латочки палуби, де позлазила фарба або потріскалась дошка. Він просувався обережно, забувши про все на світі і про своїх супутниць також.

А супутниці не наважувалися й поворухнутись. Мокра палуба нагадувала їм каток, вони трималися одна за одну і чекали... чекали, поки хтось підштовхне їх або — ще краще — візьме й перенесе...

Та ні Жовтий берет, ні солом'яний бриль ні разу не озирнулися, довелося старому шкіперу йти їм на вичку.

— Боїтеся скупатися? Вода ж не холодна. Ну, та є вихід, скидайте ваші туфлі. Босоніж буде краще.

Обидві відразу ж послухалися його поради.

— Стелло, а панчохи, забула? — нагадала та, що була в червоних туфлях.

Подруга недбало махнула рукою: «Дідько їх не візьме». І пішла в самих панчохах.

2

Кращого місця для пляжників та рибалок, як Зелена гатка, не знайдеш. Дніпро тут вигинається широким серпом і котить свої могутні води, руйнуючи високий правий беріг. Де-не-де на кручах стоять старі верби та осокори, але з кожним роком їх стає все менше. Дніпро тут вперто наступає на сушу. Зовсім тихої літньої ночі невисока вода тече спокійно, та, коли добре прислухатися, час від часу чути гуркіт і дужі сплески. То зсуваються, падають велетенські брили, захаращуючи своїми глеюватими уламками узбережжя. Щоб зрушити з місця цілу гору, не треба чогось особливого. Пройде поблизу берега приземкуватий буксир, хизуючись своєю швидкістю, і здригається беріг. В інших місцях фарватер пролягає посередині ріки, а на вигині три бакени давно довелося винести на сушу, і мірні знаки, причеплені до них, показують, що глибина під самісіньким берегом годиться й для морських суден.

А де глибина, там і риба. З весни до пізньої осені добре ловляться тут лящі і язі, півкілограмові окуні, а як коли, то підчепить щасливець і гостроногого судака кіло-

грамів на три-чотири або жирного, наче вигодуваний хлібом кабанчик, річкового коропа.

Рибалки з вудочками хазяйнують вище дебаркадера, на кручах, а нижче, як навмисне, вистелив Дніпро чудовий пляж, пісок на ньому перемитий, мов на дразі, пропечений сонцем. Тут бакени, наче змовилися, наказують суднам різко міняти курс, щоб не сіли на міліну. Тільки легенькі байдарки та парусні човни дозволяють собі заходити в нешироку бухточку, яка врзалася в берег. Прорід у бухточку вузький, з розгону перестрибнути можна, але далі між заростями верболозу бухта досить велика,— це вже справжнє озеро з крутими трав'янистими берегами. В ньому не тільки живців на гачок ловлять, а й добрячу рибу. Шкода, суходолом добиратися до цього пляжу далеченько. Та ось уже пішов четвертий рік, як біля Зеленої гатки з травня до глибокої осені погойдують пенсійного віку дебаркадер. Десь там, у фінвідділі, ніяк не визнають його штатним. І тому шкіпер Тимофій Басараб зарплатню одержує як матрос, приписаний на самохідній баржі. Та ще є в нього помічниця — дочка Надя...

Від самого народження пішла по «матроській лінії» Надя Басараб. Дніпро гойдав дебаркадер, мов колиску, Дніпро вчив її розмовляти. Чи не тому й мова у неї якась гортанна, уривчаста, фрази короткі, меткі. Наслухалася вона малою чайок! Лише на три зимові місяці переселялася з матір'ю в Рибальське, жила серед людей. Селище лежало серед заметів, чорні, збудовані з баркасів, хати тулилися одна до одної, мов боячись, що Дніпро вийде з берегів і геть змиє їх. Але Дніпро їх завжди милував. Ще й споконвіку годував і зодягав рибалок, давав їм рибу, як земля дає хліборобові хліб насущний. Надю селище щоразу зустрічало холодними дощами, туманами, роз'юшеними дорогами, а невдовзі починалися й завірюхи. Короткі дні, довгі ночі. Не дуже поживний і не такий вже й смачний харч: просолена риба. Все в хаті пахне нею, блискітки луски в маминому волоссі, на одязі... Усією сім'єю рибалки латають снасті, в'яжуть нові. Заки скресне ріка і сіті підуть у справжнє діло, ними, мов павутинням, обсновано кожну хату. А рибалки жартують: у сіті літом ловиться риба, а зимою — діти.

На дебаркадері Наді жилося цікавіше. І в тісному камбузі вона почувала себе вільніше, ніж у селищі.

Росла собі, задоволена тим, що мала, раділа, що більше ні в кого немає такої хати на воді, як у них.

В школу почала ходити з запізненням, дев'ятирічною. Добре, хоч невелика на зріст була, ніхто в класі й не здогадувався, скільки їй. Для дітей річковиків, що жили отак по-циганському, був інтернат при школі. Щось там батько платив, а Надю годували, зодягали, водили в баню, в кіно, на екскурсії. Поки вчилася, побачила трохи світу. Спершу ходила по місту тільки в гурті, з учителем або з піонервожатим, боялася трамвая і міліціонерів, задивлялася на вітрини магазинів, де лежало багато всякої всячини. Дивувала і вчителя, і подружок запитаннями: «А це що? А це для чого?» А згодом червоніла, згадуючи себе першокласницею.

В інтернаті дівчатка незлюбили її за те, що вона ніколи не бавилася ляльками. А це тому Надя ляльок не визнавала, що дома, на дебаркадері, у неї був кіт, живий кіт, прозваний Братиком він спав з нею, і їли вони з однієї миски. З Братиком Надя охоче бавилася, ловила для нього мальків, відшукувала в лозі нірки, і потім любила спостерігати, як він годинами лежав біля них, наставивши вуха та ворушачи довгими вусами. Зроблену ж мамою ляльку Надя, сховавшись від дорослих, розмотала, а потім ще й похвалилася перед матір'ю, віддаючи їй ганчірки: «Я одразу знала, що вона несправжня, нежива».

Так уже ніколи й не брала ляльок, ні саморобних, ні куплених вихователькою Маргаритою Овсівною.

У сьомому класі вже вчилася, коли помітила, що дівчатка все частіше звертаються до неї як до старшої, а хлопчики в її присутності з кожним днем поводяться сумирніше. В чому ж річ?

Треба було, мабуть, особливого випадку, щоб Надя все зрозуміла.

Якось інтернат готувався до Нового року. Надя з дівчатами працювала на кухні, вони повинні були спекти печиво і пиріг з маком. Тісто на пиріг підійшло добре, побоювання Маргарити Овсівної, що сухі дріжджі підведуть, виявилися марними. Пахуче пухке тісто аж повискувало, а вона місила його та й місила, задоволено вдихаючи аромат незнайомих спецій. Враз Надя помітила на тісті маленьку фіолетову цятку. Чорнило? Вона подивилася на свої руки. Зовсім чисті, ніде ні плямочки. Швиденько

вищипала цятку, але одразу ж побачила іншу, яка розросталася на її очах, мовби це було не тісто, а промокашка.

Захвилювалася, ще раз оглянула руки. Ні, вони ні в чому не винні... То, може, хтось зозла побризкав, як тісто визрівало?

Чим довше місила Надя, тим густіше, наче синя короста, висипали нові й нові плями, тісто темніло і нагадувало тепер віконну замазку. Розгубившись остаточно, вона готова була повірити в нечисту силу.

Сльози самі собою потекли з очей, їй хотілося провалитися кризь землю.

А Маргарита Овсіївна наче відчула щось, підійшла до Наді.

— Добре вимісила? Пахкотить в руках?—Взяла склецьок і завмерла. Вирячилася на тісто.— Чого це воно таке в тебе? Ти ж зіпсувала тісто! Що ти з ним зробила, Басараб?!

— Не знаю... Нічого не знаю,— Надя витерла сльози білим школярським фартушком.

— О! І сама як дідько! Вся в чорнилі. Ну як тільки тобі не соромно, Басараб?—Маргарита Овсіївна прикро дивилася на Надю, наче не впізнавала свою вихованку.— Нівроку! Як на дріжджах ростеш, на хлопців, либонь, позираєш, а така невдаха.

Надя зомліла: їй, учениці сьомого класу, кинули таку образу. І хто — Маргарита Овсіївна. Якби хто з ровесників, вона знала б, що робити, у неї кулаки хоч і малі, зате налиті свинцем, її навіть хлопці боялися зачіпати. А виховательці? Як їй відповісти, що сказати?

— Ви... Ви не маєте права!—закричала Надя, в нестямі зриваючи для чогось із себе фартух.— Ви будете відповідати за свої слова.

— Що? Ти ще й лякаєш мене? Геть звідси! І не приходь на святкову вечерю. Я забороняю тобі, чуєш? Іч яка... бунтарка знайшлася!

Того вечора, залишившись одна в кімнаті гуртожитку, Надя відчула себе зовсім нещасною. Їй хотілося лягти в ліжку і більше не встати...

Роздягаючись, вона нарешті розгадала загадку, звідки плями. Фартушок допоміг. Тут і там на ньому ще й зараз залишилися сині пилинки. Це Надя ще за партою стругала хімічний олівець і не обтрусилася.

Але й визнаючи тепер свою провину, Надя вважала, що її образили несправедливо. Йй знову згадалися слова Маргарити Овсіївни, ті, що найдужче вразили її: «На хлопців, либонь, позираєш?»

«Невже про мене можна таке подумати?»

3

Нештатний, безномерний дебаркадер вхопився міцно за берег Зеленої гатки металевими тросами, і ніякі хвилі тепер не лякали його. А міг би й попливти без буксира,— звичайно, лише за водою. Таке, як розповідав Надин батько, інколи траплялося на Дніпрі. Не з ним, так з річковиками. Течія на фарватері справді могутня, Надя знала. В окремі дні доводилося їй по кілька разів перетинати човном Дніпро, перевозити на лівий берег рибалок, котрі ловлять не спінінгом і не вудкою, а з руки закидають снасть. Улюблене їхнє місце — піщана коса. А то ще з суботи на неділю молодь, буває, нагряне великою компанією. І теж просяться на косу. Цілу ніч тоді палають там веселі вогнища, і не повіриш, що так іскрометно горить звичайна сира лоза.

Як дивитися на дебаркадер з коси, він зовсім маленький, непримітний, ну а шкіпера на ньому взагалі не видно. І катери, що причалюють до дебаркадера, іграшкові. Дивно, що вони вміщують на собі стільки людей. Сонячної днини, маючи вільний час, Надя любить навпрямки перепливти Дніпро і потім звідти дивитися на свій берег. Здаля Зелена гатка дуже мальовнича. Кручі, де сидять рибалки, здаються вищими, ніж є насправді, лозові кущі за ними зливаються в кучерявий масив, який підступає аж до узвишшя, де чорніє ліс. Ліворуч верболозу менше, росте він окремими купинами. Хтось ніби навмисне розкидав кущі так хаотично, щоб зберегти дикий, первісний вигляд берега. Місцями сухі, місцями заболочені, луки тягнуться ген аж до виднокруга, всюди поблискують малі і великі озерця, димлять торфовища. Дніпровські луки розмаїті, мов плахта-вишиванка! Там вони світло-зелені, а тут темнуваті, наче тінь віддаленого бору впала на них; там золоті, гаптовані білим цвітом польової ромашки, а тут якісь аж багряні, можливо, від кінського щавлю. Лець помітні стежки то рівні, мов стріли, а то ужем звиваються навколо западин, обминають

озера, перестрибують канали, пересікають одна одну, сплітаються і ширшають, а далі знову, наче людські долі, розбігаються кожна собі. На луках пасеться з ранку до ночі колгоспна череда, і в тиху погоду, коли Дніпро не дуже шумить, Наді добре чути лінькувате мукання ситої корови, яка озивається до теляти, дзвінкі голоси пастушків, лемент вівчарок, що, як і люди, несуть свою службу на пасовиську.

По закінченні неповної середньої школи Надя дала собі слово, що ніколи, ніколи не житиме в місті, а назавжди залишиться тут, із Дніпром, із луками, що пахнуть п'яним різнотрав'ям і молоком, залишиться з батьком і матір'ю. Вона тільки мріяла, щоб жити не в кубрику, де їй, шістнадцятилітній, було тіснувато й незручно поруч з батьками. Мріяла про дерев'яну хату, як у бабенщика Хриistica.

Три дні тішилася на волі після випускних екзаменів, купалася, скільки хотіла, ганяла човен сюди і туди, ловила йоржів і верховодок на юшку, за якою скучила. А потім вийшла на вахту замість недужої матері.

І потекли для Наді звичайні, знайомі здавна будні. З них склалися місяці, роки. Не дуже обтяжливі, але й не легкі. Камбуз, палуба — і знову камбуз, в котрому батько тепер бував мало. Він снідав, обідав, вечеряв з ними, а спав окремо, в службовій каюті. Інколи, правда, він приводив на дебаркадер незнайомих зовсім людей, яких захоплювала на березі негода, і доручав гостей Наді.

Треба сказати, що Наді дуже пасували і кітель річкови́ка, і чорний берет з сріблястим якорцем. Круглолиця, чорноволоса, Надя наче не лише прізвище таке мала — Басараб, але й народилася десь під сонцем Молдови. І вже багато хто з пляжників задивлявся на неї, а сміливіші хлопці шукали нагоди погомоніти з дівчиною. Як несла вахту у старій робі, а коси ховала в купальній гумовій шапочці, нею цікавилися менше. Зробивши це відкриття, Надя заявила батькам, що нову форму буде зберігати на осінь, а влітку, мовляв, і в бавовняному спортивному костюмі їй не холодно.

Таку, дещо незграбну, з відерцем фарби у руках, застали її ті дві парочки минулої неділі. А сьогодні вже вівторок, та вона ніяк не може забути одного з хлопців. Як він гаряче припрошував її посидіти з ними і випити

трохи вина, а потім, коли вона категорично відмовилась, засумував.

Втрете сьогодні наповняла Надя відерце білилом. Вся передня стіна дебаркадера, всі палубні надбудови сяяли вже свіжою фарбою. Вона присіла трохи спочити на кормі, спостерігаючи за трійкою гонщиків на каное, які тренувалися неподалік.

Якийсь незнайомий катер—чи то з запізнілими пляжниками, чи з рибалками—завернув до їхнього дебаркадера. Раптом у пасажирі, який першим зійшов з катера, Надя впізнала того хлопця.

Він був один, без дівчат і без друга. Ніяких речей в руках, тільки легенький плащ на плечі. Поздоровкався з шкіпером, але той, здається, не впізнав його. Юнак пропустив наперед кількох рибалок, жінку з кошиком. Знехотя ступив на сходні, весь час озираючись.

Серце в Наді легенько тьохнуло. Ось він побачив її, помахав рукою.

«Дивися, який сміливий!»

Надя не відповіла йому, одвернулася.

«Чому це він сам? Може, розминулися випадково?»

Пішла в камбуз. Ганчіркою, змоченою в оксолі, обтерла фарбу на руках. Пригадала, що звати його Валентином.

Хвилини за десять, з рушником на руці, попрямувала на пляж. Навмисне дивилася то собі під ноги, то на Дніпро. Але не понад самою водою пішла, хоч так було і ближче, і зручніше, а вибрала найкрутішу стежку.

Пісок тут сухий, зсувається, кроки Надині маленькі, невпевнені.

— Надю? Це ви? Я ледве не прогавив вас! Ви впізнаєте мене?

Голос схвильований, а слова зовсім звичайні, прості... Так би з нею привітався хтось з учнів їхнього класу.

— Впізнаю,— сказала Надя.— Здрастуйте.

— О, я й не привітався! Здрастуйте, Надю. Ідете купатися? А мені... можна з вами?

— Ви ж на когось чекаєте...

— Ні, ви не зовсім вгадали. Чекав... і свого дочекався,— признався він і почервонів.

— Плаваєте добре?

— Так собі. Але обов'язково навчусь.

З ним їй було легко, наче допіру й не вагалася—

виходити до нього чи не виходити. Валентинові, мабуть, стільки ж років, як їй, а якщо він і старший, то всього-на-всього на рік-два.

...Того дня батькові довелося довгенько чекати Надю. Вибравши вільну хвилинку між рейсами катерів, він сам подався на розшуки. І ще здаля побачив дочку і того хлопця. Вони сиділи під старою вербою, де іржава табличка строго попереджає: «Заборонена зона», хоча ніхто, мабуть, не міг би сказати, для чого і коли її тут поставили.

4

Валентин виправдовувався перед Надею: компанія, в якій він тоді опинився, для нього випадкова. І незабаром знову приїхав на Зелену гатку, не сам, а з шкільними товаришами, познайомив їх з Надею. Це були вчорашні десятикласники, а нині... Ну, звичайно, без п'яти хвилин студенти. Гліб і Костя вирішили стати фізиками, а Валентин ще вагався, не знаючи, на чому зупинитися. Батько хотів передати йому свій хірургічний скальпель, та Валентина більше вабила геологія. Але поки що шкільні друзі змовилися побудувати собі курінь, жити комуну, спільно ловити рибу, купатися й готуватись до майбутніх іспитів.

«А чому це ви обрали собі саме Зелену гатку?» — подумала Надя, придивляючись крадькома до Валентина. Якось підозріло він червонів, зустрічаючись поглядом із нею.

— Ну, Глібе, показуй, де тут твій дядько рибалить? — раптом скомандував Костя.

Білявий, з веснянками на лиці, хлопець упевнено відповів:

— Он дивися. П'ята вимостка з того краю. А палатка в лозі, її звідси не видно.

Вони взяли свої туго набиті рюкзаки, снасті й запросили Надю на вечірню юшку.

— А як нічого не впіймаєте?

Валентин поклав руку Глібові на плече.

— Чуєш? Тобі виклик.

— Приймаю. Не вперше.— І показав Наді тоненьку бамбукову вудку, складену вдвоє.— Вона в мене заворожена. Хочеш переконатися — приходь...

Тільки Валентин звертався до Наді на «ви», а інші хлопці поводитися без особливих церемоній.

За півгодини прибув новий катер, і до Наді, яка вже заступила на вахту, звернувся один з пасажирів — білявенький підліток, на грудях якого висів портативний радіоприймач, а біля ніг стояв чималий чемодан.

— Ви тут хлопців не бачили, з рюкзаками? Вроді сюди збиралися, а не видно.

— А ти що ж відстав?

— Не на той катер сів.

— А як їх звати, твоїх хлопців?

— О, буцімто вам усі тут знайомі!—Він позирав на пляж, де справді сьогодні було чимало людей.— Ну, брат мій, Гліб, а з ним Кость і Валько... Словом, всі з десятого «А».

Надя всміхнулася.

— І ти з десятого?

— Не має значення,— відмахнувся хлопець.

— Ну добре, добре. Я покажу тобі. Он рибалки на кручах, бачиш? Десь там і Гліб. Всі вони там. Але тобі ж нелегко буде нести самому...

— Не бійтеся.

Хлопець нахилився трохи. Чемодан справді був важкий.

— Пожди... Як тебе звати, до речі?

— Коля...

— Постривай, Колю. Відчалить катер, і ми понесемо разом на палиці. Мені однаково треба на той бік.

Він не відмовлявся, бурмотів щось собі під ніс і силкувався взяти чемодан на плече, та, зрештою, сів на нього і став чекати, поглядаючи на дівчину в морській формі.

Нарешті дівчина вдарила у дзвін тричі, на катері озвалася сирена, вода забулькала, і він одійшов.

Та ось знову дебаркадер добряче хитнуло. Це мимо проскочив на величезній швидкості буксир «Окунь». Та що для нього така хвиля, а от рибалкам, які ловлять з човна, біда. І водою залле, і перекинути може.

Зазнав халепи і Гліб. Надя випадково стала свідком того, що з ним трапилось. З усієї їхньої компанії один він рибалив, решта будувала курінь. Щоб ловити на поплавець, як то кажуть, в проводку, Гліб до дядькової вимостки пристроїв ще кілька жердин, винісши їх наперед.

Він сидів на самім краєчку і зосереджено стежив за легеньким гусячим пером. Не зогледівся, як і жерді, і сам опинилися у воді.

Коля, як був в одежі, кинувся на допомогу братові.

Відпльовуючись, фиркаючи, Гліб вийшов на мілке і... знову закинув вудку. Закріпив вудлище на містку. Дістав садок, показав Наді. В сітці тріпотіло кілька рибинок — йоржів і носарів, але була й одна величенька, з червоними перами.

— Язюк!— впізнала Надя.

— Ні, подуст. Він схожий на язю, але кирпатий. Ба-чиш, як порося. Словом, ще трохи — і набереться на юшку.

До них підійшов Валентин. В самих трусах, з сокирою.

— Мабуть, зваримо куліш замість юшки.

Гліб не відповів йому. Подивився на Надю і пообіцяв:

— За язів не ручуся, але окунів таки впіймаю. Колю, ану бери нашу торбинку. Тільки роздягнися.

Він пішов берегом до корчів, які висіли над самою водою, купаючи в ній своє чорне сухожилля. Пригинався час від часу, вимацував дно руками й ногами. В одному місці зупинився:

— Ага, ледацюго, попався. Знатимеш, як спати серед білого дня!— повів з кимсь розмову. І пірнув, дригаючи над водою ногами. А коли знову з'явився, тримав у руках рибину.

Надя побачила її в повітрі, потім у Колиних руках. Окунь, смугастий красень з червоними перами. Грамів двісті, не менше. Невже Гліб добув його руками? Зацікавлена, підійшла ближче.

Ось Гліб знову надибав щось ногою, набрав повітря й зник. Зверху на воді пішли дрібні бульки, потім вона хитнулася; і хлопець виринув, мотаючи в повітрі рукою.

— Лови!

Знову окунець, трохи менший.

— Лови!

— Лови!

— Лови!

Йому щастило. Вже Коля поклав у торбу, крім кількох окунців, двох щучок і минька — чорного, вусатого, схожого на сомика. Тим часом кручі скінчилися, берег

став положистим; дно під ногами рівне, чисте. Гліб помив руки і виліз.

— Ану, покажи.

Коля висипав рибу на траву. Окуні стрибали, хлипаючи зябрами. Миньок враз став брудним, незугарним, до нього поприлипало сміття.

— А юшка таки буде! — задоволено потирав руки Гліб. — В цьому році, до речі, перша.

Від дебаркадера поплив над Дніпром звук сирени: відходив катер. Наді він нагадав, що пора на вахту.

Валентин не хотів її відпускати, казав, що ніхто з них не вміє варити юшку, всі надії, мовляв, на неї. А потім узяв-таки з неї слово, що вона повернеться і разом з ними справить їхнє новосілля.

Метрів за сто звідти, де вони стояли, вже виразно вимальовувався скелет майбутнього куреня. Хлопці для нього обстругували жердини і лиш тоді зв'язували їх між собою. Неподалік від житла з'явилися стіл, дві лавочки. Надя подумала, що товариші у Валентина дружні, хазяйновиті «І як це вони прогавили, що він зв'язався був з отим Жовтим беретом?»

Поверталася на дебаркадер низом. Брела в теплій воді, навмисне лякаючи мальків. Їх тут сила-силенна. Де не ступиш — повно, зачерпни в казанок і вари собі юшку. Якби оці всі малючки повиростали, мали б рибалки роботу з ранку до вечора. А то дрімають. А можливо, й навпаки — втратили б смак до риболовлі.

Якось стояв їхній дебаркадер у гирлі Десни. Наді тоді років дванадцять було. Батько привчив її на ракушку красноперів ловити. Ледь розвидниться, вона мерщій на зелений мисок, де течії зустрічаються — деснянська і дніпровська. Закине вудку, вода підхопить поплавок і несе. Спершу в один бік, а потім покрутить, покрутить на місці — і гайда назад. Як не клюнуло справа, обов'язково клюне зліва. Не зивай лишень, краснопера підсікти треба, бо він хитрий: стягне ласий шматочок з гачка — і не помітиш. І доки наловчилася Надя вчасно підсікати, приносила матері по три-чотири рибинки. А як раділа! Як захоплено розповідала найменші подробиці. З кожним разом Наді все більше щастило, наче риби прибувало у річках. В окремі дні і нанизувати ніколи було, кидала на траву або в ямку при березі... Скоро, дуже скоро приїлася риба, а головне — танок поплавка уже не

викликав душевного трепету, все здавалося надто звичайним. Багато часу відтоді минуло, а й досі, як підходить до Зеленої гатки краснопер, Надя не дуже поспішає закидати. Для неї що краснопера впіймати, що йоржа — однаково.

Малька — сила. Що з нього виросте, цікаво? Лящі? Судаки? Шуки? Чи, може, йоржі? Батько якось умів розпізнавати, а вона — ні. Тільки пізніше, коли стануть рибинки завбільшки як сірничок, з'являються прикмети. А малеча для неї вся однакова, здається, хто ким захоче, тим і буде.

Хто ким захоче... Це тільки так говориться, звичайно. Мимоволі замислюється Надя і над своїм майбутнім. Зрештою, й вона ще мальок, хоч і живе начебто як доросла, заробляє на хліб. І ці хлопці... мальки.

Застала батька в камбузі. І не самого. Чорновусий бакенщик Омелько Федорович Христич, велетень Омелько, про ведмежу силу якого серед дніпровців ходили легенди, сидів з посоловілими очима, і по його неголених щоках котилися сльози. Порожня пляшка й риб'ячі голови свідчили, що вони вже встигли випити і закусити.

Забачивши Надю, бакенщик витер очі долонями, вияквся набік. Потягнувся за своїм картузом.

— Піду, Тимофію. Спасибі за все...

— А ти не спіши. Ми ще поговоримо. Маємо час. — Тимофій Басараб притримав гостя, і той слухняно опустився на табуретку. — Я, Надюшо, зайнятий ось з Омеляном Федоровичем. У нас важлива розмова. Почергуй ще трохи.

Христич зробив якийсь невиразний рух рукою, виявляючи своє незадоволення батьковим рішенням.

— Нехай тут посидить. Надька в тебе розумна... Своя людина...

— Своя то своя, але молода ще...

— А я кажу — нехай посидить. — Бакенщик скинув картуза, занурив пальці у давно не чесане волосся. Лице в нього було якесь змучене, сонне.

Ось він пошарив у кишені, розправив на столі карбованця, поражував дрібні.

— Трохи не вистачає. Копійок сорок. В тебе нема? Пошлю за вином.

Басараб похитав заперечливо головою.

— Тобі ж до бакенів треба.

— Встигну. День великий. Як на душі гіркота...—Він дістав брудненький кисет з тютюном, тремтячими пальцями скрутив здоровенну цигарку.

— А що трапилось, Омеляне Федоровичу? Яке у вас горе?— запитала Надя.

— І говорити совісно. Наче не вона винна, а я сам. Перед нею і перед людьми.— Він одвернувся, опустив голову.— Лізка моя п'ятами наживала. Зоставила нас з Сашком.

— Та ну!— зойкнула Надя від несподіванки. А сама подумала: «Таки не жартувала, виходить, нахваляючись на все плюнути і шукати десь в іншому місці щастя».

І згадалася недавня зустріч з Лізою біля бухточки. В сутінках приглушено торохтів якийсь катер. І Ліза скрадалася до нього, пригинаючись у лозі. А потім, помітивши Надю, розгубилася, сказала, що Сашка шукає.

— Ви посварилися з нею? Образили чимсь?

Бакенщик глибоко затягнувся.

— Батько твій, Надюшо, знає, як ми жили... Одним лише й пострікала мене — грошей мало заробляв. А я ж її взяв з міста. Чула, є таке заведення «Поплавок»? Ну, вроді ресторанчика, тільки що на пароплаві. Лізка там офіціанткою працювала, щодня мала свіжу копійку. А в мене... Як от у вас. Півсотні на трьох. Зумій викручуватися.

Старий Басараб не став перебивати гостя. Нехай одведе душу. Залишив Надю з ним, а сам пішов зустрічати катер.

Надя, поприбиравши трохи, підняла картуз Христича, який лежав у нього під ногами. Все на гостеві — і картуз, і одежа — пожмакане, засмальцьоване, черевики давно не чищені, зашкарублі. Мимоволі поставила у думці поруч його і Лізу. І молодша вона, і завжди чистенька, охайна. За собою добре гляділа, а, бач, про чоловіка не дбала. Скільки Надя його пам'ятає, завжди був такий шмаровоз, як зараз. Чи, справді, не має він переміни, чи звик уже до своєї спецівки настільки, що й спить у ній?

— Куди ж вона подалася, Омеляне Федоровичу?— перервала Надя мовчанку.

— Кат її знає. Вчора цілий день ходила якась сама не своя, наче поробив їй хто. А як поїхав я бакени світити, Лізка швиденько барахло своє спакувала та й каже

Сашкові... Так і так. Ось тобі, синашу, три карбованці на цукерки і на ситро, і давай поцілуємося на прощання. Забирає мене один капітан на пасажирський пароплав, буду я, каже, великі гроші заробляти. І тобі висилатиму, не бійся А татові скажи, нехай назад мене не чекає. Твоє, каже, синашу, все попереду, ти дитина, а мої года — як вода... — Бакенщик жбурнув недокурок, розтер черевиком. А далі вже не до Наді звертається, а сам із собою говорить. — Її года — як вода, а мої — ні? То, може ж, і я б хотів... на пароплав копитаном? Білий кітель, випрасуваний кльош. «Віддати кінці!» — «Єсть віддати, товаришу копитан!» — «Тоді — повний вперед!» А в за- тишній каюті копитанша лежить собі, шоколаду жує... Так не дано ж Омеляну Христичу, хай би він краще маленьким утопився, бути копитаном! На роду не написано, і баста! І ти, Лізко, мабуть, не подавальницею народилася, а хто ж винен, що нею стала? Хто, питаюся я вас, люди добрі, винен? Я, Надюшо, коли побачив Лізку, як вона між столиками з підносом крутилася та всякій п'яній морді прислужувала, так уже ні їсти, ні пити не міг. Тобі зараз скільки? Сімнадцять, здається. Ну да. А їй трохи більше було — двадцять. Двадцять год! Красуня... Ти ж знаєш, Надюшо. Ще й тепер. Синові сьомий пішов, а Лізка — як дівчина.

— Вона справді дуже молода і гарна, Омеляне Федоровичу.

— Знаю. Тому й попався я... на гачок. Любив чи не любив, а дуже жалів Лізку. Як уже почали ми з нею зустрічатися, до нас на Зелену гатку їздити, чую, не живе вона, а мучиться. Прописки не має, ночує, де прийдеться. У селі сама не схотіла, а в місті її не дуже хочуть. Змапив один... Вроді дитину глядіти. Кілька місяців за ніс водив. Та й не прописав. Не зміг чи, мо', дружина не дозволила. Відтоді й пішло життя Лізки колесом. Усяке з нею було, тільки хорошого мало. Ну, а я ж, дурачок... Отакий здоровенний, бачиш, Надюшо, а дурачок... Яке мені, думаю, діло до минулого, я ж її досі не знав, і вона мене не знала. Кожен був сам собі, перед другим ні в чому не винен. Заберу, думаю, Лізку... А чом би й ні! Візьму і ні в чому ніколи не пострікну, а вона за це все життя дякуватиме мені. Ну і взяв... на свою голову. І заробив віддяку! Ні, мабуть, то правда, що вовка скільки не годуй, а він у ліс дивиться. З копитаном, бач,

веселіше.— Христич аж зубами заскреготів.— Дитину рідну кинула, ні на що не подивилася, лярва!

Брудне слово несподівано зірвалося з вуст бакенши-ка, бо досі він тільки скаржився Наді, докоряв Лізку, але ні разу не образив.

Ось уже й батько повернувся, розлив на двох принесену пляшку вина. Наді шкода було Омеляна Федоровича, а ще більше — малого Сашка. Про нього і досі не дуже дбали, зате хлопчик хоч не голодував. А тепер? Хто обпере, обшие? На батька мала надія, він і сам завжди якийсь невпораний.

Надя вийшла з камбуза. Внизу найбільш завбачливі пляжники шикувалися в чергу на вечірній катер. Весела і досить строката компанія оточила гітариста, який загробним голосом щось гнусавив. Трохи збоку двоє молодят примостилися під кушем і, не соромлячись сторонніх, обнімалися. Розсудливість виявили лише в тому, що порожні пляшки не викинули, а везли додому в авосьці. Неподалік від них сидів худенький хлопчик у складеній з газети пілотці. Він, певно, як всі на березі, слухав співака, але дивився не на нього, а на дебаркадер. «Чи не Сашко?» — подумала Надя, придивляючись до малого.

Поява катера припинила концерт. Гітарист бренькнув увостанне і перший кинувся на сходні. За ним, ламаючи чергу, посунула вся його ватага. На хлопцях барвисті жіночі капелюхи, берети; дешеві китайські штани підсукані, рукави сорочок закочені. Один ще й губи намазав модною фарбою бузкового кольору.

— Жорка, давай!— уже з трапа співак подав голос тому, що сидів з дівчиною на березі.— Громадяни, пропустіть олімпійця!

Жорка перекинув за плече авоську, черевики, цмокнув на прощання свою пасію. Не пішов, посунувся разом з піском. Навмисне увійшов у воду, щоб обминути чергу, і вже потім збоку поліз на сходні.

«О, та це ж Жовтий берет!»— упізнала Надя нахабу.

В черзі не протестували. Тільки дивилися на Жорку з презирством. Навіть молодий офіцер, який тримав під руку гарненьку дівчину, вирішив не втручатися, навмисне одвернувся.

«Ні, не може бути, щоб так ніхто не сказав ні слова»,— подумала Надя.

— Обережніше, молодий чоловіче. Ви поклали мені на голову свої пляшки,— обізвався хтось нарешті.

— Пардон. Вам тісно? Користуйтеся індивідуальним пароплавом, папашо.

— І все-таки приберіть...

— Не треба хвилюватися, сер! Людину в такому віці на кожному кроці підстерігає інфаркт.

— А вас... п'ятнадцять діб. Шкода, що тут немає міліції.

— Жорка, давай!— неслося з катера.

Надя рішуче заступила «беретові» шлях.

— Ви підете останнім, молодий чоловіче. Постійте ось тут,— вона показала йому на місце за канатом.

— Пардон, ми, здається, знайомі?— дивився він зухвало на Надю.

— Не пригадую. Приберіть руки! Ви підете останнім...

Але жовтоголовий таки потіснив Надю. Почуваючи себе переможцем, обернувся, помахав комусь рукою, можливо, своїй дівчині.

— Голубенко! Товариші,— Надя пішла до хлопців з екіпажу катера, які перевіряли при посадці квитки.— Не впускайте цього... Він не вміє поводитися і тому сяде останнім.

В черзі Надю підтримали:

— Не пускайте хулігана.

— Дівчина службу несе, а він штовхнув її.

Матрос у тільнящі, один з тих, до кого звернулася Надя, спокійно взяв у жовтоголового квиток. Та одразу ж, навіть не подивившись на нього як слід, спитав:

— Іншого нема?

— А що хіба?

— Цей недійсний... Не на наш катер. Як немає іншого, одійдіть. Не заважайте працювати.

— Та ви що?! Всі квитки однакові, аби сьогоднішні.

— Одійдіть, громадянине.

— Киньте жартувати...

Матрос підморгнув своєму товаришеві:

— Подивися, Голубенко. Можна з таким квитком по Дніпру плавати? Роз'ясни...

Один за одним всі, хто був на березі, пройшли вже на катер, а Голубенко і досі «травив».

З катера долинули акорди гітари, почувся гугнявий голос: «За що же Ванечку Морозова? Вевь он ни в чем не виноват...»

— Ну, добре! Я це так не залишу. Як прізвище капітана катера?

— Я за капітана. Запиши — Голубенко. А тепер вибирай — або вибачишся перед дівчиною, або... ми відчалюємо.

Голубенко перейшов на катер, матроси прибрали дошку, яка служила за трап. Ще мить — і катер рушить.

Чи то забув хлопець, що через півгодини піде інший, чи йому конче хотілося бути з своєю компанією, але він таки зрештою пересилив себе і пробурмотів щось, вибачливо звертаючись до Наді. Слова важко було зрозуміти, але кому вони, власне, були потрібні!

Худенький хлопчик теж стояв тепер на сходнях. Надя не помилилася, впізнавши в ньому бакенщикового сина. Тіло в малого коричневе, аж ніби мідне. Живіт запалий, праве коліно замотане брудною ганчіркою.

— Тато у вас? Чого він так довго? — запитав хлопчик.

— Заходь і ти.

— Нема коли. Поклич тата. Або скажи йому... Я риби наловив, штук сорок йоржів. Буде він юшку варити?

— Ой Сашко, навряд... Твій тато... — ледве не проговорилася, що загуляв бакенщик з гора.

Сашко подумав трохи, наморщуючи чоло, мов дідок.

— Ну, то я спечу їх. А ти йому нагадай, що вже скоро вісім. Чого він сидить? Бакени самі не засвітяться.

— Добре, нагадаю... Ти нині обідав?

— Аякже!

— Правду кажеш?

— Аякже! — І оком не моргнув Сашко, усім своїм виглядом запевняв, що все в них удома гаразд.

Тоді Надя ще запитала:

— А хто варив?

Сашко опустив очі.

— Ніхто... Мама до лікаря поїхала. Вона хвора. У мами апендицит... — випалив він, що прийшло в голову, і, сторожко зиркнувши на Надю спідлоба, додав: — Апендицит — це така страшна хвороба, що й з лікарні, буває, не повертаються.

«Ну що він меле, для чого вигадує?» — дивується Надя, бачачи, як викручується перед нею Сашко.

Він так і не сказав їй правди. Видно, гордість не дозволила.

Небо схилялося все нижче, вечоріло. Надя згадала про бакени і кинулася мерщій до камбуза.

І коли вийшла разом з Христичем, враз побачила червоні вогні тих бакенів, що стояли на суходолі.

«Це він їх засвітив ... Сашко...»— здогадалася Надя. І серце її сповнилося незнаною досі материнською ніжністю до маленького бакенщика.

5

Кожного разу, як вона з'являлася з рушником на плечі біля верби, туди приходив і Валентин. Купалися разом. Грілися на сонці, оповідаючи одне одному про те найцікавіше, що трапилося вчора, сьогодні. Валентин хвалив Глібового дядька, який жив поруч з ними в патці.

— Оце рибалка! У нас по три вудки ще й закидушки, а в Гаврілея одна. Він її з рук не випускає і раз по раз тягне... Учора, наприклад, ми на всю компанію мали двох підлящиків, а Гаврілей... Я навіть і не знаю, скільки було в торбині. Кілограмів чотири, не менше.

— Він підсікає, а ви, мабуть, чекаєте, поки сама почепиться.

— Я уже й так спробував. Не клює. А Гаврілей сміється: «Я,— каже,— знаю таке слово. І відкрию його тільки тому, хто заслужить».

— Може, й знає,— простодушно згодилася Надя.

— Ну от, і ти віриш.— Яюсь само собою сталося, що вони перейшли на «ти».— Що ж тоді говорити про Кольку. Колька запевняє, що сам бачив, як дядько Гаврілей без наживки закинув, тільки при цьому щось пробурмотів собі під ніс, і за мить отакенного витягнув.

— Ну а чим же пояснити успіх вашого Гаврілея? До речі, це його так звати?

— Ні, прізвище. Везе людині. Щастить у всьому, розумієш? Він під час війни в одному полку з своїм братом-офіцером служив, з батьком Гліба. Той у сорок першому руку втратив, а Гаврілей всю війну рядовим артилеристом пройшов, і жодна куля його не зачепила. І ще Колька розказував. Нещодавно виграв Гаврілей пральну машину. Один квиток мав, і той виграшній...

— Справді, везучий у Гліба дядько... А що ж він з рибою робить?

— Дрібну ми варимо, а більшу продає. Його тут усі знають. Бо ж є такі рибалки, що на «золотий гачок» тільки й ловлять. Своїх вудочок навіть не розмотують. П'ють цілий день, а ввечері, як пора додому, канючать: «Продайте рибки».

Валентин нагорнув під себе гарячого піску, ліг, як на подушку. Тіло в нього вже не біле, як у той перший день, а рожеве, наче в лазні побував.

— Не болить?

— Лоскоче, коли одягаюсь. Хочу, щоб отакий рівний загар, як у тебе,— доторкнувся до Надиного плеча.— Ти, мабуть, вазеліном намазалась?

— Таке вигадав! Це зовсім не загар. У мене тіло літом і зимою однакове.

— Е ні. Ось під коліньми воно біліше. Ну, а тут?— пересунув набік синю стьожечку купальника. І забрав швидко руку, знітився.

— Я взагалі темношкіра. В батька пішла...

— Якщо в батька,— будеш щасливою.

— А як він нещасливий, мій батько?

— Це така прикмета... Але не завжди буває, що долю батьків успадковують діти. Навпаки, дехто вважає, що є певна закономірність у розподілі благ між поколіннями. Батькам добре, дітям гірше. От мій батько лікар, вчений...

— Які дурниці! А не здається тобі, Валентине, що це хитра вигадка деяких молодиків. Їм не хочеться ні вчитися, ні працювати, а треба ж якось виправдатися перед батьками та громадськістю. До речі, «блага» і щастя не одне і те ж... Але якщо вже про «блага», то той, хто краще забезпечений, без труднощів здобуває освіту, здійснює свої наміри... Йому легше, ніж мені.

— Чому?— здивувався Валентин.

— Хоч би й тому, що я змушена сама заробляти собі на хліб, що живу тут, а не в місті...

— Тобі дадуть стипендію, гуртожиток.

— Знаю, що мені дадуть і чого не дадуть.— Надя замислилась і більше нічого не сказала. Та ось вона зацікавилась хлопчиком, що тьопав по коліна у воді. Часом він зупинявся і махав вудлицем. «Сашко йоржів ловить»,— впізнала Надя малого рибалку.— Ну от, хоча б

взяти Сашка,— продовжувала вона в думці сперечатися,— що його чекає? Яке діло до нього Валентинові? Та й хто взагалі знає, що Сашко Христич народився і живе на світі, і як він живе, чи має їсти і в що одягнутися? Аж доти, доки не розповів бакенщик своєї трагедії, Надя й сама не здогадувалась, який він бездоглядний, який непотрібний рідній матері цей Сашко. Чи нагодували хоч сьогодні його, бо вчора і позавчора Сашко, крім печених йоржів, нічого не їв, а від Наді тікав, соромився, мабуть, не хотів, щоб йому співчували й розпитували про маму».

— Сашо!— покликала Надя.

Хлопчик почув, озирнувся.

— Ну, чого,— обізвався він тихо.

— Іди сюди на хвилину.

— Не хочу, саме клює.

— Впіймав щось?

— Аякже!

— Покажеш?

— Самі йоржі...— Але трохи згодом уточнив:— Йоржі і один судачок. На земляного черв'яка взяв.

— Чий це такий рибалка?— поцікавився Валентин.

— Нічий... Є мати й батько, а він... нічий,— відповіла Надя. І, зустрівшись із здивованим поглядом Валентина, який не зрозумів її, зітхнула.— Нехай колись розкажу. Невесела історія.

Валентин пожалкував, що ні з сього ні з того випалив, хто його батько. Вийшло, наче він хизується перед нею. Як тепер довести Наді, що він зовсім не якийсь там мамин синочок. І в молодших, і в старших класах Валентин нічим не відрізнявся від інших учнів, ні одягом, ні зайвими грошима. Мав рівно стільки, скільки треба було на трамвай та гарячий сніданок. Оцей годинник батьки подарували йому вже після закінчення школи — у день народження. Та ось хоч би й зараз. Мати з олівцем у руках підрахувала, скільки синові треба на хліб, продукти та овочі, які доведеться купувати, і асигнувала рівно п'ять карбованців. На цілий тиждень. А хіба те, що він і його товариші поселилися в курені й самі собі варять пшоняну кашу з концентрату, ні про що не говорять?

Так... але чому він увесь час у думці виправдовується перед цією дівчиною з дебаркадера? Ото б знущався з

нього Жорка Бреус, якби довідався про це. Жорка дорогою обминає «розумних» дівчат і крутить любов лише з тими, яким тільки моргни — побіжать за тобою, куди хочеш.

Згадавши останню гулянку в Жоркиній компанії, Валентин навіть гидливо здригнувся. Де вони тільки не побували... Отямившись уночі в якомусь флігелі, він вирішив утекти, але ще довго в його уяві виникали то Жорка, то Стелла.

Сашкові ноги понабрякали, шкіра на ногах і на руках зморщилася, увесь він нагадував стручечок зеленого перцю на давно обірваній стеблині. Губи у хлопчика зовсім сині, наче він гриз чорнильний олівець.

Поважно шморгаючи носом, Сашко виніс торбу на берег, витрусив з неї рибу. Йоржів, справді, було чимало.

— А де ж судачок?— Надя подумала, що він його тримає окремо.

— Десь тут, як не втік. Та ні, ось він!— Хлопчик поклав собі на долоню вузьенького, вже нерухомого малька.— Йоржі його замучили, не інакше... Не віриш, що це судачок?

Наді чомусь стало не по собі. Серце сповнилося жалем і до рибалки, і до судачка, який вже ніколи не виросте. Але вона нічим не виказала себе, навмисне весело запропонувала:

— А в мене є пахуча олія й борошно. Я теж, признається, скучила за смаженою рибою.

Сашко недовіркою підняв на неї очі.

— Справді? Тоді бери. Я кожен день...

— Ні, ми разом підемо. Ти допоможеш мені очистити. Я не люблю очистити йоржів.

— А в мене руки від них не пухнуть. То пухли, свербіли, а це вже звикли,— похвалився Сашко.

— Батько нас не ляатиме... за рибу?

— Так це ж моя. Я сам наловив. А батька десь зранку нема.

Сашко повкидав рибу в торбу, змотав вудочку; лице у нього серйозне, як у дорослого. І спокійне, наче нічого й не сталося. Чому б йому й не піти на дебаркадер? Її олія і борошно, і він не з пустими руками...

Валентин, прощаючись з Надею, трохи позаздрив малому. Риби вистачило б і на трьох.

Такого багаття Надя давно не бачила. Полум'я упевнено розсувало ніч, відвойовувало все новий простір, над Зеленою гаткою здіймалась червона заграва. По той бік Дніпра теж миготіли вогні. За Надею прибіг Колька.

Вона й без записки знала, хто приїхав, сама показувала вранці однокашникам Валентина, де його шукати. Їй сподобалося те, як чесно хлопці підтримували дівчат під руки, оберігаючи, щоб котрась не оступилася. Видно, не вперше було відправлятися в такі мандри, бо ж ніхто не виділявся модною одежею: спортивні костюми, легке взуття, плащики. Привезли з собою шкіряний м'яч, тенісні ракетки. Ну, й гітару.

Посланець Валентина нагадав про себе, потягнувши мотузочок дзвінка. Він і сам, певно, злякався, коли почув голос міді,— відскочив у тінь.

Надя вагалася. «Йти чи не йти? Там усі свої, знають одне одного багато років... Скажу Колі, що зайнята. В ніч під вихідний, мовляв, бувають нерейсові катери».

Та Коля, вислухавши Надю, вперто повторив:

— Без тебе не піду. Хочеш, щоб Валентин забрав у мене бронзовий гачок?

Надя широко розсміялася.

— Добре, Колю,— сказала;— я напишу відповідь, і це буде доказом того, що ти виконав свою місію. Гарзд?

Пішла з ним у камбуз. Довго не знаходила олівця, а чорнило висохло. Розвела його чистою водою. Та не встигла ручку взяти, як за дверима почулися голоси. Хтось постукав.

— Ага,— відгукнулася Надя.

З Валентином дівчина в темному спортивному костюмі — білявенька, повновида, очі такі ж, як і в нього, сині-сині... На пальці золота обручка.

— Ми за тобою, Надю. — Валентин пропустив наперед свою супутницю.— А це Таня... Моя сестра. Я тобі казав...

Танин потиск був сильний, товариський.

Колька стояв ні в сих ні в тих, виправдовуючись перед Валентином.

— Не хоче йти. Що я вже їй не казав.

— Хіба я не хочу? Не можу...

— Досить розмов! Ми забираємо тебе, от і все,— скомандувала Таня.— До речі, виручай. Бери з собою ложки, всі, скільки є.

Мабуть, дуже вчасно згадала Таня про ложки. Замість того, щоб продовжувати віднікуватися, Надя мусила «виручати» товариство.

— А мисочки?

— Візьмемо й мисочки. Тільки, Надюшо, швидше. І сюди чути, як нас там лають.

Надя склала посуд у кошик, мимохідь подивилася в дзеркало. Захисного кольору блузочка з кишеньками була їй до лица.

— Добре,— згодилася Надя.— Але я довго не зможу бути. Робота...

— Завтра ж неділя,— нагадала Таня.

— А ми без вихідних, як і Дніпро...

Тимофій Басараб зустрівся з ними на сходнях. Валентин поздоровкався, даючи шкіперові дорогу. Але той зупинився.

— Ти куди це зібралася?

— Вона з нами, до нашого гурту,— зніяковів трохи Валентин.— А це моя сестра...

Батько сказав їй самими очима: «Іди, я не заперечую». А вголос додав:

— Мені теж треба на берег. До Христича. Так що не барися.

Нічний Дніпро здається безкраїм. Удалині, за бакенном, світяться вікна пасажирського пароплава. Він ніби стоїть на місці, не рухається, і тільки промені багатьох ліхтарів, наче ласкаві руки, доторкаються то до берегових круч, то до поверхні ріки.

А на воді — червоні сигнальні вогні. Один ближче, другий на бистрині.

— Чому ніде не видно зелених? І на річці, і на березі — скрізь червоні,— дивується Таня.— Як же капітани довідуються — можна рухатися вперед чи ні?

— А в нас завжди можна. Червоний бакен тільки попереджає, що там, де він стоїть, небезпечно... Пливи собі, говорить, але вибирай шлях, щоб не опинитися на міліні...

— Це здорово! А на суші дадуть тобі зелений, тоді паняй

— Хіба ви працюєте шофером?— запитала Надя.

— Ні... Але у нас машина. Батько водить, і я... по-троху. Між іншим, домовимося — ніяких «ви». Чуєш?

Гості юрмилися навколо багаття. Трохи збоку, на меншому вогні, у двох відрах варилася юшка, і звідти струмили пахощі лаврового листа, перцю й часнику. За головного кухаря був, певно, дядько Гаврілей. Він саме знімав пробу: сьорбав голосно з дерев'яної ложки, облизувався і щось муркотів собі під ніс. Потім ще вкинув трохи солі. На простелених плащах і газетах лежали пляшки. Гліб і Костя краями й розкладали хліб.

— Нарешті!— трохи докірливо мовив Гліб, не приховуючи свого задоволення тим, що Надя прийшла.— Танюшо, Надю, давайте посуд. Влаштуйтеся, хлопці, хто як може. Ну, Трохиме Денисовичу,— звернувся він до Гаврілея,— будемо починати?

Гаврілей критично оглянув «стіл».

— Починають у таких випадках з біленької...

— Є... Є й біленьке. Ось біле — натуральне,— простягнули йому пляшку.

— Я хочу біленької, а не біленького. Невже немає? Ай-я... Спасибі, вгостили Трохима Денисовича. Старайся для вас,— чи то жартував, чи то справді сердився Гаврілей.

Один за одним хлопці підставляли мисочки, кварта, що в кого було. Гліб орудував ополоником, насипав щедро, та не завжди вдало, юшка розхлюпувалася, обпікала руки. Почулися веселі зойки, сміх.

Всі хвалили юшку, але дехто жартував, обвинувачуючи Гліба, що він нечесно розділив рибу. Собі м'ясо, а гостям кістки.

— Розварилося м'ясо. Скільки його там було...— виправдовував Валентин свого товариша.

А Гаврілей раптом по-змовницькому сказав:

— Є в мене план... Відро риби буде, а захочемо — два. Підтримуєте?

— Де ж ми її візьмемо?

— Моя турбота. Головне, ваша згода.

— А чого ж! Ми за...— не заперечував Валентин.— Нічний лов?

Гаврілей ударив долонею в деще пляшки з вином, витяг корок.

— Нічний...— Він налив у свою кварту і подав Валентинові:— Ковтни, а потім поговоримо.— Налив і

Глібові.— Після гіркового годиться й солодке... Так от, герої, озеро в лозі бачили? Там сміттева риба — окунь, щучки. Словом, за неї ніякої відповідальності. Зайдемо разів по два — і шабаш...

— А чим? Чим ловити?— не розумів Валентин.

— Твоїми штаньми,— відмахнувся Гаврілей.

На вільному повітрі та ще біля багаття апетиту не позичати. На деякий час розмови вцухли. По Дніпру, недалеко від берега, проплив моторний човен; почувалася музика.

Біля багаття людей ніби поменшало. Розмови, сміх чулися і на кручах, і внизу: там уже, здається, купалися. Валентин запросив Надю: «Погоуляємо трохи?»

Вони зробили лише кілька кроків, як раптом Наді привиділось, що хтось лежить під кущиком. Схоже було, що людина, але дуже маленька. Валентин, попереджений Надею, хотів був звернути кудись, та в цей час позаду них блиснув кишеньковий ліхтарик, і світло його черкнуло по стежці, по кушах.

— Сашко! Це він,— впізнала Надя сплячого.

З ліхтариком до них приєднався ще один хлопець, він не то шукав когось, не то просто бродив на самоті.

— Сашко,— ще раз переконано сказала Надя, нахилиючись над хлопчиком. Він лежав головою в ямці, підбгавши під себе ноги. Дихав рівно, спокійно.

— А он і вудка... Все ясно. Сашко звідси спостерігав за нами,— мовив Валентин.

— Дивіться, як спить, наче на пуховичку. Шкода й будити...— погасив ліхтарика хлопець.

— Але і тут залишати його не можна. Мало що...— не згодилась Надя.

— А що, як його віднести додому?— запропонував Валентин.

— Перший сон міцний, може, й не прокинеться,— підтримала Надя. І взяла ліхтарик.— Я світитиму...

Валентин став на коліна, підсунув руки під хлопчика. Той ще більше скоцюрбився, підтягнув коліна. А коли Валентин, підтримуваний Надею, підвівся, хлопчик щось тихо пробурмотів уві сні і вхопився худенькою рукою за Надину шию.

— На дебаркадер ближче. А потім попередимо бакенщика, що Сашко у нас,— розпорядилась Надя.

В камбузі Сашка поклали на застелений тапчан, який

служив Наді постілля. Раптом хлопчик кліпнув повіками і прокинувся. Сполохано озирнувся довкола, сів.

— А де ж мама?—спитав, ще нікого перед собою не бачачи.— Куди вона пішла?— Здається, він тільки но бачив її, тільки-но мама була з ним. Тепер уже Сашко дивився строго на незнайомих людей, вимагаючи від них відповіді.

Надя присіла на тапчан біля Сашка, погладила його.

— Лягай і спи. Мама скоро повернеться,— заспокоювала, розуміючи, що сон у нього переплітається з дійсністю.— Лягай під стіну, а поруч ляже мама, зараз ляже.

В Надиному голосі було стільки ніжності, і рука її так приємно лоскотала йоржисту Сашкову голову, що він позіхнув і слухняно ліг, підсунувшись до стіни.

Надя прикрутила трохи гнотик у великому газовому ліхтарі, яким користувалися як лампою. Відразу стало зовсім затишно й тихо.

Навшпиньках всі вийшли на палубу.

— Вночі Дніпро ще кращий,— промовив Валентин.— Хоч і не бачиш, зате чуєш його, як він гомонить з берегом.

— А хто з вас, хлопці, бачив море?— раптом запитав шкіпер.

— Ну, я бачив,— відповів Валентин.— А хіба що?

— Кажуть, що Дніпра скоро не буде,— продовжував шкіпер.— Під Вишгородом машини землю риють, каміння возять. А я не хочу, щоб Дніпра не стало...

Вони стояли на дебаркадері, неначе на високій кручі, вода хлюпотіла десь унизу, і, коли зазирнути туди за борт, здається, що перед тобою земна прірва, у глибині якої миготить зірками друге небо.

— Ніщо в природі не зникає, тільки змінюється,— з жартівливою врочистістю проголосив Валентин.— Не буде Дніпра, буде море. Ось мій товариш,— показав на хлопця,— буде це море.

— Землю рнеш?— поцікавився шкіпер.

— Ні. Ми прокладаємо електролінію... Я монтер.

— І все ж Дніпра жалко... І луків... Під Вишгородом дерева геть викорчували. Знаю, що так треба, а все одно жаль.— Надин батько зітхнув у темряві.— А буває, що й переводять... Природу по-дурному нівечать. Ірпінь-річку знаєте? Заплаву Ірпінську свого часу осушували, грошей мільйони вгатили, а що вийшло? Ні річки, ні городів,

самі торфовища. Усе, виходить, слід робити з розумом, а не по-циганському: бери, мели, вари, їж...

Багаття на березі знову розгорілося, хтось підкинув хмизу. Видно було темні силуети людей, що стікалися до вогню.

— Так ти, Надюшо, тепер чергуй, а я подрімаю трохи. До світанку вже недалеко.

Надя віддала хлопцям ліхтарик.

— На добраніч, товариші. Спасибі за все.

— Надю...

— Ага, у мене до вас просьба, хлопці. Зайдіть до бакенщика. Нехай не ламає собі голову, де Сашко.. Ну, до завтра.

Валентин постояв ще мить.

— Добре. Я людина дисциплінована. До завтра, так до завтра. Добраніч, Надю.

Монтер світив ліхтариком і собі, й товаришеві.

Дівчата тепер збилися до купи, і хлопці трималися окремо. Дехто вкладався спати ближче до багаття. Якась дівчина стояла на колінах і вправно вимахувала мисливською сокиркою. Тріски з чорного бруска, що лежав долі, розліталися на всі боки.

Високий хлопчина зупинився біля неї й чекав, але дівчина або не помічала його, або навмисне не оберталася.

7

Літні ночі на Дніпрі зовсім короткі. Ось тут іще тіні густі, а край неба вже туманиться, сіріє, наливається синьою дніпровською кров'ю, щоб потім закипіла вона, опромінена сонцем, стала гарячою й багряною, як людська кров. Але це буде ще трохи згодом, а поки що туманиться небо тільки на сході, і там, між небом і Дніпром, немає ніякої межі. Вогник повільного рибальського човна блискотить, як космічний корабель на орбіті.

...З палатки виліз дядько Гаврілей. Почесав п'ятірнею голі волохаті груди.

— Царство небесне проспимо. Клич, хлопче, кого треба...

Валентин наздогнав електромонтера, який дибав кудись, не знаючи, де себе подіти.

— Може, і ти з нами по рибу?

— У мене ж ніякої снасті нема.

— Снасть у Гаврілея.

— Сіть?

— Мабуть. Не штаньми ж, справді, ловитимеш.

— Але... Сіть — це ж браконьєрство. І в газеті таких фотографують.

— Так ми ж не в Дніпрі, а в... болоті. Гаврілей каже, що там сміттєва риба. Влітку, як озеро пересохне, вона однаково пропаде.

— А навіщо ж тоді іти серед ночі?

— Ти, Сергію, я бачу, боїшся. Тоді ми самі.

— А хто ще йде?

— Ну, Гаврілей, я, Гліб, Кость...

— Тоді і я,— згодився монтер.

Хвилини через десять хлопці зібралися за куренем. Там уже лежали дві жердини і мішок, набитий чимось м'яким.

— Отже, так... Почнемо з цього берега... На мене вийдете, я покажу де. По два чоловіка на жердину. Колька підбирає рибу... І ніяких мені розмов... Тягни з усіх сил, сіть міцна, капронова. А дно я знаю... Пеньків немає, тільки намул...

Хлопці презиралися між собою, були трохи збуджені тим, що інструктував дядько Гаврілей пошепки, наче когось чи чогось боявся.

Уночі впала роса, і холоші у Валентина зовсім забрюхалися. Він зрадив, коли, нарешті, спинилися на березі озера. Гаврілей висипав з мішка сітку, накинув петлі на жердини.

— Підете лівим краєм. Від берега до берега трохи не достає, так ви бредіть по глибокому.

— Я з тобою, друже,— підійшов уже голий Сергій.— Де твоя одежа? Давай, щоб в одному місці.

— Ну, ні пуху ні луски...

Вода була тепла, як чай. Поки що ноги тільки сковзалися, але не грузли. Ракушки прилипали разом з намулом, потрапляли між пальці, та чим далі у воду, їх ставало все менше. Ось уже забрели по коліна, по пояс, по груди... Озеро глибоченьке.

— Стоп!— долинає з берега приглушений голос Гаврілея.

Чути, як булькає позаду друга пара, заходячи у воду, згодом сіть напинається, тягне за собою Валентина і

Сергія, але команди рушати нема, і вони, шукаючи хоч якоюсь опори, вгрузають все глибше в густу глеювату масу.

— Тьху!— плюється Валентин, він умудрився ковтнути скаламученої води.— Ніякої риби тут бути не може, дурна вона, чи що... Жаб, і тих не чути... Помилився Гаврілей...

Легкий на помині, він подає голос.

— Ну, дітки... Потихеньку, не рвіть...

Спробуй вирвати ногу з баговиння. Валентин допомагає Сергієві, і, коли той, нарешті, робить один, другий крок, вибирається на твердіше й сам. Мало-помалу вони рухаються вздовж берега, а за ними вигинаються на воді білі поплавки.

Дихати не хочеться, таке смердюче над озером повітря. Болотяний газ, потривожений ними, піднімається на поверхню і тут накопичується, притиснутий туманом.

Раптом щось ніби вдарило у сіть.

— Чув? Риба. І немала. Притискаймо до дна, а то втече...

Зліва і трохи попереду щось чвакає, наче звірюка, яка притьопала на водопій. А може, хтось почув їхні голоси? Може, то сторожі, яким доручено вистежувати браконьєрів?

Хлопці зупиняються, затихають. І одразу ж дно під ними тікає кудись, розсувається, уже не вода біля колін, а леп. Стояти не можна, треба рухатися, хоч як, а рухатися, бо зовсім засмокче озеро, і доведеться тоді кидати к бісовій матері Гаврілеїв капрон, а то ще й поміч кликати.

Тим часом не від них самих і залежить, стояти на місці чи брести; ті, що тримають другий кінець, після короткого перепочинку знов тягнуть і, здається, жвавіше.

— Гей, де ви тут?— раптом озивається Гаврілей, якщо вони не бачать. Це він чвакав, налякавши їх.

— Ми осьь...

— Стоп... Зараз будете заходити. І чим швидше, тим краще. Сіть не попускайте, а все в натяжку... Я мигну вам ліхтариком з того боку, де сходитись... Риба є, хлопці, треба тільки акуратно взяти, їдять її мухи! По дну ведіть, по дну...

«Добре тобі командувати з берега»,— подумав Валентин.

Завертати виявилось важче, ніж іти вперед. Тепер вони удвох тягли сіть, чка, до того ж, значно поважчала.

Та взявся за гуж — не кажи, що не дуж.

Наче репінські бурлаки, напинаючи м'язи і жили, волкли вони сіть, і де брели, а де пливли, долаючи несподівані ями, плювалися, відфоркувались, як моржі. А протилежного берега нема та й нема. І сигналу не видно за туманом.

— У мене все тіло свербить,— поскаржився Сергій.

— Терпи, я десь ногу наколов, чи що. Щемить литка. Ну, та вже скоро... Он постаті чорніють. Ага, блимнуло! Давай, Серьожо! Давай... Я пропливу трохи, а тепер давай руку... Бачиш, як швидко пішло...

Від берега посунули їм назустріч дві тіні.

— Давай руку!— це підійшов Гліб.

Тепер четверо тягнули один одного і сіть...

Гаврілей вхопив у Кольки дрючок.

— Сходьтєся, сходьтєся, їдять його мухи! До мене, до мене!

Як засапані коні, що вирвали нарешті воза з калабати, хлопці бігли поруч з Гаврілеем, а за ними по болоту тягнувся повний гузир...

Сріблясті рибини билися на крилах сіті, вода з шумом стікала в озеро і несла малечу з собою.

— Є риба! Нікуди тепер не дінеться!— тішився Гаврілей.

Він почав піднімати й витрушувати гузир. Вже розвиднілось, але важко було розрізнити, де риба, а де коряга чи гнилий цурпалок. Все зліпилося, спресувалось: і живе, і мертве. І хоч риби було чимало, вся вона якась сонна, лінива, ніби після зимової придухи.

Колька бридливо дивився на рибу, на свої руки та на мокрий мішок, де не відчувалося ніякого руху. А він же, бувало, раз по раз витягає з води металевий садок і радіє з того, як тріпочуться, «киплять» у ньому сріблясті густірки і підлящики, червонопері язьки і подусти. Ні, зараз він чомусь не відчував задоволення, хоч за всі дні вони не впіймали у Дніпрі стільки, як тут.

— Нівроку!— Гліб зважував у руці мішок.— Кілограмів десять, а то й більше.

Аж тепер, зібравши рибу, вони побачили один одного, і раптом Валентин приклав руки до голови, наче то в нього вирости роги.

— Урму, бурму, кубурму,— затараторив він і, підвиваючи по-звірячому, пішов на Кольку.

Хлопці й собі почали клеїти дурнів, підстрибували, крутилися у якомусь дикому танці навколо Кольки, чорні з ніг до голови.

— А де ж ми обмиємось?— паличкою зчищав з ніг грязюку Сергій.— Ой, що це? П'явка. Мамочко, ще одна!— Він раптом замовк і тільки руками махав, відкидаючи одірваних від тіла п'явок.

Хлопці оглянули й свої ноги. І Валентин нарешті зрозумів, що то щеміло, як він був у воді. П'явки... Вони повпивалися і в литки, і під коліними.

Тепер Колька аж за живіт брався від сміху, бачачи, як кумедно вигинаються хлопці, оглядаючи себе спереду і ззаду; сам він, на щастя, навіть не роздягався.

— Ну, більше мене сюди не заманиш!— твердо побіцяв Кость, який із самого початку не виявляв особливого ентузіазму.

— А ви що ж... Хотіли і рибку їсти, і ніг не замочити? Так не буває, — переконливо сказав Гаврілей.— Ось краще допоможіть сіль скласти... До речі, п'явки — це корисно для здоров'я. Їх у аптеках продають. А від грязюки шкіра стане м'яка, як після крему. Про грязеві ванни чув? Оце вам і є — грязеві ванни.— Він накидав сіль на дрючок, струшуючи водорості, вибираючи з вічок чорні, наче обвуглені, палички.

— Отак аж до Дніпра підемо?— не знав, що з собою робити Сергій, він примудрився і лице вимазати чимось чорним і жирним, як дьоготь.

— Дівчат соромишся? Чистенького всяка полюбить, а ти от зумій таким причарувати,— ще й насміхався над хлопцями Гаврілей.— Ну, гайда! Метрів за сто, он там, де лоза густа, є чисте озеро. Зовсім чисте, вода — як сльоза, і дно піщане. Беріть свої речі...

Він сказав правду. Озеро з прозорою водою лежало в білих піщаних берегах, як у полумиску, і, коли вони наблизились до нього, кілька диких качок, важко б'ючи крилами, злетіли в повітря.

Один за одним хлопці пострибали в воду.

Валентин вплив далеченько від берега, трохи лівіше з'явилася голова Сергія — він задоволено відфоркувався і полоскав горло.

Вода в озері холодніша за дніпрову, а на дні як дже-

рельна. У такій воді дуже швидко проходить втома, тіло робиться твердим і пружним, вся кров приливає до шкіри... Випливши на мілке, рибалки довго й старанно обмивалися.

А на березі, викопавши в піску яму, Гаврілей і Колька купали рибу.

— Давайте, хлопці, сіть сполощемо,— запропонував Валентин,— нехай сохне.

Гаврілей глянув на сонце.

— А як ми тут спробуємо? Я колись у цьому озерці п'ятикілограмову щуку піймав...

— І тієї не з'їмо,— Кость не мав жодного бажання знову бродити з сіттю.

Але Гаврілей уже розмотував капрон.

Пішли лівою половиною озера. Ті, що були посередині, попливли,— ногами дна не дістанеш. Але згодом озеро повужчало, і сіті вистачило від берега до берега. Туди, де мали виходити, Гаврілей, який і тепер не поліз у воду, поніс мішок з рибою.

— Шука! Шука! Давай швидше,— закричав Гліб, вискакуючи на берег.

— А що я казав!— Гаврілей кинувся на поміч племінникові.

Риби вловили набагато більше, ніж першого разу. А може, це так здалося, бо тепер вона була жива й чиста, мов перемита, підкидалася, билася в сіті, не давалася в руки. Були тут і щуки, і окунці, але найбільше карасів: живих, повнотілих, у темній позолоті. А ось заплутався рак... Колька вже й не дивився на рибу, дуже багато її, а рак один. Він виручав з вічка рака.

Валентиніві випало нести улов. Він узяв мішок на голі плечі, доручивши свою одягу товаришам.

А трохи згодом, як уже забіліла попереду на горбі між кущами палатка, дядько Гаврілей зупинився.

— От що... Ти, хлопче, посидь з рибою, ми погукаємо... Всякий народ на березі вештається. Доказуй, що ти не турок. На юшку у відро відсиплемо... а решту... Словом, я все беру на себе. Можна трохи продати, яка крупніша. Грошики нам пригодяться. Вина купимо. Цукерок для ваших дівчат. День великий... Ну як, згода?

— Дивіться... Ви краще знаєте,— Гліб трохи соромився товаришів, він бо не сподівався, що дядько Гаврілей так поверне справу.

— Не пропадати ж добру. Ми торгуватися не станемо — скільки хто дасть. Нехай і люди рибки покуштують, — вів своє Гаврілей, підозріло поглядаючи на Сергія, котрий, почувши про гроші, раптом густо почервонів. — Я за сіль, між іншим, ще й своїх не виручив. Сто карбованців на Куренівці одвалив, як одна копійка. І то з-під поли взяв.

Десь зовсім поруч чулися голоси, берег прокидався. За озерами, на лузі, татахнув мотоцикл. Він наближався і, здається, був на їхній стежці. Гаврілей швидко засунув у лозу сіль, нахиливши кілька гіллячок. Ось уже в прогалині з'явилося дві голови... На людині, що сиділа зліва, міліцейський картуз. В ту ж мить Гаврілей, схопивши мішок з рибою, дременував за куші.

Мотоцикл справді вів міліціонер, але його напарник тримав кілька зв'язаних вудок і підсаку. Люди їхали на риболовлю, так що тривога виявилася марною.

«А він не такий хоробрий, як на перший погляд», — подумав Валентин про Гаврілея. Впіймана риба нітрішки не радувала хлопця.

А сонце вже починало припікати, до дебаркадера підходили все нові катери. На піску зацвіли барвисті зонтики, з'явилися білі дашки з натягнутих на палицях простирадл. Шкодливий «Окунь», як і завжди, зорав дніпрову цілину при самому березі, і на берег вал за валом покотилися високі, зовсім як морські, хвилі. Рибалки їх стереглися, а дітвора — ні. Дітвора лягала обличчям до ріки і ловила хвилі руками, лицем, губами, і в ці хвилини стояв такий сміх і вереск, що не було чути навіть дужого пахання води і пари, що їх викидало сопло «Окуня».

«Здається, Надя сподобалася сестрі», — задоволено подумав Валентин, згадавши, що вона й ночувати пішла на дебаркадер. Таня старша, вона завжди була для нього авторитетом і безпристрасним суддею. Вони розуміли одне одного з півслова. Але вчора Таня загадково мовчала, хоч і поставилася до Наді без упередження. Ну, звичайно, вчора просто ніколи було, а то б Таня «розкрилася», вона взагалі нічого не відкладає на потім. Іншої такої одвертої, як сестра, Валентин не знав. Одвертої і навіть... безцеремонної. Він ніколи не забуде, як одного разу Таня висміяла його «платонічну» любов до молоденької викладачки англійської мови (це було давно, ще в дев'ятому класі). А потім частенько замість «доб-

рого ранку» казала «гуд монін», тримаючись при цьому суворо, офіційно, як і англійка.

Таня якось легко, відразу вміла відрізнати серйозних людей від невігласів і останніх завжди заганяла в глухий кут. Нав'язавши дискусію про твори того чи іншого письменника або художника, вона навмисне називала не їхні книжки чи картини, а потім вигукувала:

— О боже! Що це я, дурна, переплутала. Цю книжку написав не такий-то, а такий...

Ось і зараз Валентин усміхнувся, згадавши один вибрик сестри. До них зайшов колега батька з своєю дружиною й дочкою. Світлана, так звали дочку, вчилася в десятому класі, як і Валентин, і хвалилася, що з усіх дисциплін має п'ятірки й особливо любить літературу.

— А сучасних читаєш?

— Ми випикуємо майже всі літературні журнали.

Таня потягнулася до полиці, взяла першу, яка потрапила їй до рук, книжку.

— Як тобі ця подобається?

— Тихон Сьомушкін?— Вона встигла навіть побачити заголовок, але не дуже роздивилася.— «Алітет уходить в город».

Таня зирнула з Валентином.

— Цікава? А чому це він «уходить в город», той Алітет?

Й оком не моргнувши, Світлана жваво відповіла:

— Алітет в селі живе, розумієш, ну, а яке в селі життя. Нудьга, глушина... Ось він і тікає...

Хвилин через десять Світлана, помітивши, мабуть, переможні іскорки в Таниних очах, взяла томик Сьомушкіна, перелистала кілька сторінок, немовби для того, щоб дещо нагадати собі. І раптом, зблизька побачивши заголовок роману, застигла в сум'ятті. «Он воно що, не в город, а в гори...» Зрозумівши, що Таня підставила їй ніжку, Світлана зціпила зуби і демонстративно пішла на балкон... І спала в качалці або робила вигляд, що спить. У всякому разі, більше у той вечір не хвалилася своїми успіхами.

Інколи він сам боявся Таниної одвертості і, здається, й сьогодні був у такому стані.

Он пішов понад берегом Надия батько. З ним першим познайомився Валентин. Та й уже шкодував тепер, що так вийшло, соромився навіть згадувати... І де

взявся Жорка Бреус з своїми «кицюнями», як він називав тих розмальованих подружок. Надя хоч і мовчить, але він певний, що вона нічого не забула, і старий не забув.

Втім, не розуміє взагалі Надя, що з ним коїться?

Ну, а сам то він розуміє? Якщо не кривити душею, Надя не перша йому подобається. В нього взагалі розбігаються очі, коли він потрапляє в одну компанію з дівчатами. Майже кожна для нього і гарна, і зваблива по-своєму. Ця — своєю скромністю, та — веселою вдачею й одвертістю почуттів, ця — юністю, а та якоюсь уже зовсім дорослою таїною в очах, жіночністю. Одне тільки й рятує Валентина від безконечних освідчень — це те, що він нікому не пробаचाє неуваги до себе. Тих, що «не бачать» його, перестає і він бачити, розчаровується в них швидко і назавжди. Можливо, він такий неврівноважений тому, що молодий. А можливо, просто ще не зустрів ту єдину, життя без якої тобі здається пустим і непотрібним і за яку ти готовий на все, готовий боротися проти кого завгодно і проти самого себе — своїх гордощів і свого самолюбства. Він багато читав про любов. І фільми дивився: італійські, французькі, американські, індійські... Афіші довго попереджали його: «До шістнадцяти років не можна». Але ж є телевізор. Не при батьках, так у товариша, що живе через вулицю, дивишся собі на здоров'я. Скільки щасливих і нещасливих історій про любов розповів йому екран. Багатий нероба одружується з сестрою свого дворецького... Сивий композитор виховує дівчину-сироту і потім закохується в неї... Дочка мільонера віддає своє серце злодію... А потім і свої, вже не закордонні, фільми познайомили Валентина з краденим «щастям» якогось відповідального товариша, що їздить до коханки на Бронну; з композитором, котрий найкращий свій твір, свою лебедину пісню присвячує молодій полюбовниці. Любов — це трагедія або дивовижна пригода... А те, що його батьки в минулому році спокійно відсвяткували срібне весілля? Ну що в їхньому житті, зрештою, цікавого? Вчилися разом, служили в одному медсанбаті. І тепер нерозлучні, скрізь укупі... На срібному весіллі їх називали щасливими. Але чи не занадто врівноважене їхнє інтимне життя — без сумнівів, ревнощів, протиріч? Якби те, що він знає про батьків, розповісти з екрана, навряд чи на такий фільм був би аншлаг.

І мати, і батько якісь дуже звичайні... А Надя? Що в ній надзвичайного? В ній і в його почуттях до неї? Та це ж сучасна Золушка. Одягається просто і працює матросом, і навіть у вихідний, коли всі відпочивають. Живе в тісному камбузі, де пахне рибою і олійною фарбою. Словом, вона дивна його знахідка...

«Так, зустріч з Надею — це щаслива випадковість», — казав собі Валентин і на другий, і на третій день знайомства з нею. От взяти її таку, в матроській робі, і повести у своє «королівство»! Шкода, що він ще сам утримаєць.

Валентинові дуже хочеться скоріше змужніти, заробляти гроші. Щоб і строгий Надин батько з довір'ям ставився до нього. Якийсь він дуже загадковий, Тимофій Іванович. Не схожий на рядового шкіпера. І в скромній своїй одязі наче якийсь морське начальство, не те що бакенщик Омелян Христич. Капітани катерів, звертаючись до Басараба, величають його не інакше, як Тимофієм Івановичем. І справа тут, звичайно, не лише у віці. Басараб усією своєю зовнішністю, манерою розмовляти з людьми, уважністю до них викликає повагу. Ні, не скажеш, що він несе службу на ветхому дебаркадері, прикутому до берега! І в Наді щось є батькове, особливо, коли вона стоїть на вахті...

...Валентин здаля спостерігає за Надею, чекає. А старий, як навмисне, пішов на пляж і, чути, вже читає когось нотацію. Ага, діти на автомобільній камері, бавлячись, позапливали далеко, а батькам і горя мало. Зеленогатківський пляж, хоч і стоїть тут дебаркадер, належить до числа «диких», яких на Дніпрі чимало. Тут навіть рятувального човна нема. Мабуть, саме для цього пляжу добре підійшло б гасло часів Остапа Бендера: «Порятунок утопаючих — справа рук самих утопаючих».

— Ось він, наш утікач! — почув раптом Валентин голос сестри.

Таня не сама, з нею монтер і ще якась дівчина.

— Ідемо збирати квіти. Сергій каже, що на луках за озерами дуже багато квітів. Хочеш з нами?

Валентин кивнув, мовляв, хочу, але дивився не на них, а на дебаркадер.

— Ага... тоді почекайте трохи, — сказала Таня і стрибнула з кручі вниз. Здається, вона накололася, бо біля

сходів присіла й почала розглядати свою ногу. Скоро над нею нахилилася і дівчина в чорнім френчі.

Минуло трохи часу, і хлопців покликали.

— Посидимо трохи у Наді. Тінь, холодочок. Ось тільки не зовсім зручно, що ми так одягнуті... По-пляжному...

8

Після того, як уверх по Дніпру пройшов «Окунь», до Наді на дебаркадер прибіг засапаний Сашко.

— Маму бачив... Не віриш?.. Чесне піонерське.

— Де? Де ти бачив маму?

— Де? На «Окуні». Вона стояла... в капітанській рубці і дивилася на мене... На нашу будку. А я впізнав і як... як закричу: «Ма-а-мо!» Тоді буксир пішов швидше, а мама одвернулася, сховалась за капітана... А я знову як закричу: «Ма-а-мо!» Може, вона зійде на брандвахті?

— Хіба «Окунь» там швартується?

— Не знаю. Але зійде, як захоче.

«Як захоче...» Він зрадив себе, видав свою тривогу і свою таємницю, яку так старанно приховував від усіх і від Наді. І сам це зрозумів. Зиркнув спідлоба на Надю, чула вона чи не чула оте «як захоче», і, переконавшись у чомусь, враз потемнів на виду, наморщив чоло.

Надя теж не знала, як їй бути. Може, удати, що Сашків сумнів вона витлумачує зовсім інакше?

Раптом він підвів голову, зустрівся з її поглядом, увесь якось напружився, заціпенів. «Відкритися Наді?» Був переконаний, що до сьогоднішнього дня Надя вірила в мамину хворобу і тому співчувала йому, бо й у неї ж мама в лікарні. А зараз? Ну, звичайно, Надя чекає від нього пояснення... Так, чекає. Але Сашкові й самому хочеться вже звільнитися від тягара, який так важко носити в собі, хочеться мати хоч одну людину, з котрою міг би широко поговорити. Про все поговорити: про батька, про матір, про себе. Адже усім здається, що Сашко малий і нічого не розуміє.

Сашко озирнувся, ніхто, крім Наді, не повинен чути того, що він зараз казатиме.

— Ти думала — мама справді хворіє і ми відвезли її в лікарню?—Хлопець криво посміхнувся.—Я збрехав тоді, все збрехав. Це її, мабуть, той капітан з «Окуня» зманив.

Надя взяла хлопчика за плече, пригорнула до себе,

— Ходімо в камбуз. Я там обід зготую.

— Можна...

В камбузі Сашко несподівано запитав у Наді:

— А що? Хіба на буксирі і жінкам можна? Батько каже — не можна. Вона поплаває, поплаває і знову до нас повернеться.

— Це ти так думаєш чи батько?

— А куди ж їй, як не до нас!

Надя бачила, як заблищали Сашкові очі.

— Ти, мабуть, теж хотів би плавати на тому буксирі?
З матір'ю, звичайно...

Сашко насторожився.

— А батько щоб сам? Ні, самого його не можна залишати. Ти ж не знаєш... не знаєш, що він, як засне... Нап'ється і спить собі, тільки стогне. А бакени? Вони ж самі не засвітяться.

Так от чому останнім часом на бакенщиківій моторці щодня вона бачить Сашка. Він не покладається більше на батька, супроводжує його від бакена до бакена.

Надя ледве стрималася, так їй хотілося притиснути Сашка до грудей і сказати йому, який він уже дорослий у свої шість років. Та якби вона це зробила, Сашко, мабуть, знову подумав би, що його просто жаліють...

— От я одягну білу сорочку і стану на кручі... або краще, на будку залізу. Нехай спробують мене не побачити. А може, назустріч «Окуню» попливу... Тоді обов'язково побачать.

— Біля буксира завжди велика хвиля, небезпечно.

— Звичайно, краще човном... Але батько не захоче. Чудний він... То аж ніби плаче, як згадуємо удвох маму, а то кричить, зубами скрегоче. «Не смій! Вона сяка-така!» І на мене кричить, що я не його син. А чий же, як не його?

Надя здригнулася. Цього вона від Омеляна Федорича не чекала. Як нерозумно... Дитина ж і так не знає ні материнської, ні батьківської ласки. Але згадка про одну давню розмову з матір'ю Сашка ще більше лякає Надю: «А може, бакенщик сказав правду? Лисавета хвалилася їй, що десь у Арктиці плаває знайомий гарпунер з китобійної флотилії. Він кликав і її, а вона, дурна, спершу побоялася, а потім вже було пізно, бо узяв та й оженився в Одесі. І натякнула тоді Лисавета, що в Сашка його брови та очі,

«Навіщо діти таким, як Ліза? Підкинула, бач, у чуже гніздо й горя не знає...»

Не знає?

Ой, щось не віриться Наді, не хочеться згоджуватися, що є такі люди на світі. Зозуля підкидає назавжди, а людина...

Надя вже надумала, що зробить. Вона побуває на брандвахті, сама пересвідчиться. А потім, як він не помилився, поговорить з Лисаветою. Що вона собі думає,— нехай скаже. Наді конче греба знати правду... І для Сашка, і для себе...

— Хочеш, ми вдвох будемо стежити за «Окунем»? З дебаркадера.

— Хочу. Дуже хочу... Я тобі покажу маму, вона знову стоятиме в капітанській рубці, от побачиш.

— Домовились. А тепер пообідаємо. У мене пісний борщ з свіжою капустою. Ти любиш?

— І щоб квасоля розварена...

— Бери ось мило й рушник.

— Ого, пахуче... Я таке на пляжі знайшов. На пляжі чого тільки нема, як люди розійдуться. Забудьків багато.

— Борщ остигає. Іди вже митися.

Що то дитина! Тільки-но ледве не плакав, а це вже метнувся, як дзига.

М'яко вибивав п'ятами марш по сходнях.

Попоївши, Сашко подякував за обід, взяв миску і ложку.

— Піду помию... Я і каструлі вмію чистити. Знаєш як? Закопаю в пісок і кручу сюди-туди... Давай і твою миску. А на вечерю риби насмажимо, як удасться спіймати.

Пізніше Надя розмовляла з батьком. Він сказав їй, навряд, щоб Ліза працювала на «Окуні». Лізу, якщо і візьмуть, то на пасажирський пароплав.

— Однак під землею вона не сховалася,— запевнив Надю батько.— От тільки не дуже вірю, що це допоможе. До дитячого будинку треба влаштувати Сашка, там йому буде краще.

— Він нізащо не згодиться, тату.— І розповіла батькові про Сашкові турботи, про бакени. Справді, як Сашка не стане, доведеться Омеляну Федоровичу, чого доброго, міняти службу. Хто його будитиме?

Тимофій Іванович дуже серйозно поставився до її слів.

— А я то дивлюся, наче не тоді заводить Омелян свою моторку... Ну, братику, це ж зовсім нікуди не годиться! Ділянка в нього велика й важлива. Тут поворот крутий, бистрина. А нижче мілина, каміння. Так і до гріха недалеко.

Рейсовий катер висадив пасажирів — двох літніх рибалок і дівчину в модній сукенці. Наді здалося, що вона раніш уже бачила цю дівчину, але та пройшла на сходні, навіть не глянувши в її бік.

Модниця з хвилину оглядала гатку, пляж, зарості, когось шукала. Потім скинула туфлі і босоніж подалася в лозняк.

Не минуло й півгодини, як дівчина повернулася, і тепер Надя остаточно переконалася: це та сама, подружка Стелли. Дочекавшись катера на Київ, несподівана гостя поїхала собі. «Чого їй тут треба було?»

Надя вже звикла, що Валентин по кілька разів на день приходив до дебаркадера, хоч і не кожного разу спускається вниз. У хлопців був свій розклад: підйом о п'ятій, до дев'яти риболовля, а потім сніданок і — за підручники... Тільки як починало сутеніти, вони знову брали в руки свої снасті. Або купалися і тоді кликали до себе Надю. Всі, крім Костика, що не любив жартів, навперебій залищалися до неї, дратуючи Валентина. Але тільки до одного Гліба Валентин, як помічала Надя, ревнував її. Якось на лузі Гліб узяв Надю на руки і переніс через канаву, отоді Валентин і набурмосився. Але Наді було добре з ними. Якби не стояла там палатка дядька Гаврілея, Надя, мабуть, бувала б у юнаків ще частіше. Гаврілей Надя не любила. Як тільки вона приходила, Гаврілей забирав кудись усіх, залишаючи з нею одного Валентина. Це була дуже підозріла завбачливість, і Валентин навіть червонів і довго потім не міг зібратися з думками.

...Сьогодні Гаврілей, як завжди, сидить на краечку своєї вимостки і без кінця похльостує вудлищем, наче батогом. Закине, проведе поплавець, доки вистачить льоски, і знову перезакине. Часом у повітрі мелькне щось маленьке, сріблясте, Гаврілей відчепить малька і викине геть.

Але як трапиться щось путне, нехай навіть стограмова рибка, не тягне її на берег, а бере у воді підсакою. Ризикувати він не любить.

Надя бачить поруч з Гаврілеєм Гліба, Костя й малого Миколку. Валентина з ними нема.

Зверху спускається човном Христинич, мотор працює на малих обертах. Христинич правує веслом. Ось він зупинився на бистрині біля бакена, зачепився за нього. Ага, з ним і Сашко. Наді видно, як у ліхтарі спалахує червонуватий вогник. Човен хитнувся, і Христинич ледве врівноважив його, аж присів, хапаючись руками за борт. Сашко відчепив петлю, і моторка, заторохтівши, пішла собі далі, а бакен, ніби гривастий кінь, виринув з води.

Враз неподалік бабахнуло двічі, у небо знялася зграйка наполоханих качок. В ту мить, коли вони досягли протилежного берега, бабахнуло й там.

Кілька качок різко змінило курс, і тільки одна ще деякий час летіла просто на берег, а потім раптом затремтіла, наче під нею була повітряна яма, і каменем пішла вниз. Вже зовсім над водою птаха знову змахнула крильми і сіла на хвилю.

З дебаркадера прийшов на кручу батько.

— Куняєш? І мошкара тебе не бере?

— Це міль.

— Подивись тут, а я знову піду до озер, бо щось розгулялися браконьери. То рибу нищать, то птахів. Ніби й не для них закони.

В тому боці, куди подався батько, торохтів мотоцикл. Потім він завив, мов пес, якому прищепили хвоста,— застряв, певно, в трясовині або в піску. Та й знову все стихло.

Чути було, як за лозою сварилися. Надя впізнала батьків голос. Стривожилася.

«Іх кілька, а батько один».

Метнулася вниз, до хлопців.

— Там знову браконьери... Чули постріли?

Гліб вийшов з води.

— Не бійся. Ми зараз...

Гаврілей обізвався з свого сідала:

— Твоєму батькові більше за всіх треба. Все тут належить йому — і вода, і луки. Сидів би... — Він булькнув поплавком, ніби підсікав рибу.— Може, в людини на свійську качку грошей нема, а дика, вона ж нічия, хто вбив, той і з'їв...

— А он у воду впала, бачили? Кому з цього ко-

ристь? — протестувала Надя.— У неї, може, ячка в гнізді. Зараз полювання заборонене.

Гаврілей смикнув вудку.

— Ага! Щось важкеньке. Ху, чорт, зійшла. Погано, клята, взялася.. — І знову закинув.— Це начальство вигадало — сезон, не сезон. Колись було, де хочеш, стріляй, аби твое бажання. І всім вистачало і звіра, і птиці. А риба? Ляща — не смій, язя — не можна. Судака впіймав — назад викидай, нехай здохне, аби людині не дістався. Словом, хочеш риби — записуйся в браконьєри. А такі, як твій батько, і самі пояси попідтягали на казенних харчах, і нашого брата вистежують. Які ми браконьєри?..

Надя не дивувалася. Він з усього був незадоволений — з своєї роботи на макаронній фабриці, з того, що сюди від автобуса далеко пішки йти, лаявся з сусідами, котрі містків набудували поруч і ловлять такою снастю, що риба за сто верст тікає. Наслухалась Надя чимало подібних балачок. Тільки одного ще не розуміла — заради чого взявся опікати він хлопців, яка йому од них користь?

Батько застав її вже на дебаркадері. Нічого з ним не сталося, тільки що був у поганому настрої.

— Ну, впіймав браконьєрів?

— Впіймать то впіймав, а кого? Навіть не повіриш... Диспетчера з пароплавства. Пічкубея. Він за рулем, а в люльці синок. І в обох рушниці.

— Ну і що ж ти йому?

— Скажи краще, що він мені...— Тимофій Басараб якось люто стис кулаки.— Знову те саме... Чим же вони ще можуть дорікати мені?

Надя зблідла.

— Як, ти кажеш, його прізвище? Пічкубей? А звідки ж він знає?

— Мабуть, з анкети... Там вичитав. Начальству належить все про людину знати.

Надя знала, що тепер уже батько довго не заспокоїться.

Мабуть, усе життя їхнє склалося б зовсім інакше, якби не та історія, що трапилася з батьком влітку сорок другого року на Донеччині.

Тимофія Басараба засудив військовий трибунал. Він сам розповів їй усе, коли Надя вступала до комсомолу. Сталося це в ті чорні дні, коли перші гітлерівські танки

вже переправилися за Дон. Але на кручах під Котлубанню ще трималися знекровлені полки, не даючи фашистам розширити плацдарм. Їхнім вогнем прострілювався кожен метр ділянки прориву. І ось саме тоді з'явилися ворожі літаки. Вони скинули не бомби, а листівки, цілу хмару білих, зелених, жовтих листівок. Папірці кружляли в повітрі і довго не падали на землю, а коли, нарешті, приземлилися, одна потрапила до Тимофія Басараба. Листівка сповіщала, що другий фронт, обіцяний радянському народові його союзниками, провалився. Висаджені на Ла-Манші французи, англійці та американці знищені або скинуті в море...

«Невже наші союзники такі боягузливі, що їх потопили, як кошенят? — не вірив, не хотів вірити молодший лейтенант Тимофій Басараб.— А може, то «союзники»,— думав він,— живу силу свою жаліють, для чогось іншого бережуть...

Та краще б ви його не відкривали зовсім, як так відкривати! Нехай би жила хоч надія...» І, може, для того, щоб дітям і внукам показати потім оте свідцтво чорної зради, склав він учетверо жовту листівку і поклав у кишеню.

Того ж вечора до них прийшов уповноважений Особливого відділу Деркач.

— Якщо хтось збирає листівки, товариші, їх треба здати. Всі до одної. Такий наказ.

Ну що ж, як не можна, то й не можна. Першим віддав листівку Басараб, за ним ще двоє чи троє... Деркач записав прізвища.

А на другий день у яру, за півкілометра від позицій батальйону, засідав військовий трибунал.

— Ти хотів перейти до ворога, Басараб. Ти зберігав фашистську перепустку. Хіба ти не знав, що ця листівка служить перепусткою? Так ти виконуєш присягу, Басараб?!

Свіжих солдатів везли на фронт, інших — у глибокий тил. І ті, й ті в шинелях. І скільки з тих, «інших», було справді винних, ніхто ще й сьогодні не скаже.

Минуло довгих дев'яносто днів і дев'яносто ночей, фашисти вже вийшли на берег Волги, і аж тоді з Москви прийшла відповідь на його скаргу: йому, Басарабу, дають змогу спокутувати свою провину в бою. До лінії фронту під Дубовку везли їх під охороною, а там передали офіце-

рові, який прибув за поповненням для поріділого штрафного батальйону.

Про те, як він служив потім, спокутуючи свою «провину», свідчать рани на тілі. Пробита кулею нога, рубець на плечі від осколка гранати... А втім, на рапорт його командира, що звернувся з клопотанням про зняття судимості з рядового Тимофія Басараба, відповідь була досить лаконічною: «Для перегляду справи ніяких підстав немає...»

Так і висіли за ним ті невідбуті роки і досі, так і кочували з анкети в анкету чорні рядки, які уперто свідчили, що він, Тимофій Басараб, був осуджений у роки війни. І кожен, кому потрапляла до рук анкета, мав право не довіряти такій людині, чекати від неї всякої шкоди й пакості. Мав право, як от сьогодні Пічкубей, ображати його й погрожувати.

Надя, вступаючи ще в інтернаті до комсомолу, боялася, що і в неї почнуть розпитувати, хто її батько, докупуватися до його минулого, але в комсомольській анкеті ніяких запитань про те не знайшла і, зрадівши, змовчала. Нехай усе це залишиться з ним і при ньому, а їй жити своїм життям. Так думала Надя, так вона заспокоювала своє сумління. Сама ж вона батькові вірила, і цього було їй досить.

Він не мав жодної відзнаки, крім нашивок за поранення. А шкода. Нагороди могли б послужити підставою для перегляду справи, особливо тепер. От і на Дніпрі пароплави названо іменами відомих людей, яких колись оббрехали.

Але то все були видатні діячі, а не прості люди, як її батько. Про них людям відомо багато хорошого. А про батька? Хто міг би відвести від нього безглузду підозру? Де є такі свідки? Немає, немає осоружного Деркача, котрий міг би врятувати батька, посвідчивши, що той не ховав листівок від уповноваженого Особливого відділу, а сам їх віддав.

Почувши про батькову сутичку з Пічкубеєм, Надя подумала, що такий — гірший від всякого браконьєра. Невже батько мовчатиме й тепер, не захистить свою солдатську честь? А коли побачила, що він прасує кітель, переглядає поживклі документи військового часу, зраділа.

Ніч застала Валентина в заростях верболозу. Там він лежав, поклавши голову на коріння, і дивився в мерехтливе небо. Аж стогнав, не відаючи, не знаючи, як собі зарадити. Стеллі негайно потрібні були гроші. Небагато і немало — п'ятдесят карбованців. Вона вимагала, щоб гроші він передав подругою або привіз до неї не пізніше, як завтра. Також попередила, що дуже не хотіла б звертатися в такій делікатній справі до його батьків, але це вже залежить не від неї, а від самого Валентина.

Прочитавши листа, Валентин спершу й не второпав, навіщо їй стільки грошей. Стеллина подруга без особливих церемоній ввела його в курс справи.

Він перетрусив всі свої кишені і назбирав сім карбованців з копійками. Віддав їх.

— А решту? Дивись, не підводь. Ти не знаєш, яка Стелла навіжена. Вона вже має адресу твоїх батьків. Жорка Бреус дав. Ви з ним сусіди?

Жорка Бреус... В сум'ятті, наче хворий, дивився в розмальоване обличчя Стеллиної подруги і не знав, що їй казати. Пообіцяти привезти гроші? А де їх візьмеш? Йому краще втопитися, ніж признатися батькові чи матері. А де ж, де взяти гроші? І відпускати цю гостю так не можна, Стелла виконає свою погрозу ще сьогодні, і тоді він загине... Позичити хіба? У кого? Хто йому повірить? Жорка Бреус?

Немов догадуючись, куди завели хлопця важкі роздуми, дівчина виправдовувалась:

— Ми в Жорки хотіли стрельнути. Де там! Я, каже, за чужі гріхи не розплачуюсь. І, взагалі, Жорка в карти програвся.

З тим вона й відбула, сховавши в сумочку перший Валентинів внесок.

А він залишився сам із своєю безвихіддю, смертельно вражений жартом, який зіграла з ним власна легковажність. Так розгубився, що, здавалося, тільки одне врятує його від ганьби...

А коли так, ця ніч, що застала його в лозі на дніпровім березі, мала бути для нього останньою...

Друзі вечеряли без Валентина. Не знали, що й думати. Гаврілей запевняв, що хлопець десь на тому березі

любов крутить. З ким? Може, з Надею, а може, з тією дівчиною, що прибула з ранковим катером.

Гліб запропонував іти на розшуки.

Скрізь було тихо й сонно. На пляжі хазяйнували здичавілі коти, що жили, певно, в лозі. Поблискуючи зеленими очима, вони порпалися, наче кури, в піску, добуваючи собі їжу. На кручі чаділи багаття. Це так рибалки відганяли настирливу мошкарку. В одному місці Костик знайшов якусь одежину і аж здригнувся від поганого передчуття. Та, нахилившись, обмацав руками знахідку і трохи заспокоївся. Це хтось забув стару, прспахлу бензином фуфайку.

«Може, вони справді на тому березі?»

Але й той берег сьогодні спорожнів. Скільки не придивлялися, ніде ні вогника, ні тіні людської.

Глібів брат Колька насторожився, наче щось почув.

— Ану, цить-те... Тс-с-с...

Прислухались. Справді, з ночі долинув звук, схожий і на голос людини, і на тривожний сигнал далекого пароплава. Згодом крик той набрав сили, і над рікою розлігся гудок, точнісінько такий, як на залізниці. Видно, якась стара посудина пропливала мимо, даючи знати, що вона хоч і помалу, а все ж рухається.

— А як він десь у трясовину попав? — Колька пригадав, певно, недавню вилазку на озеро.

— Ні, заблудитися Валька не міг. Де б не був, а голос Дніпра чути. І берегові бакени, слава богу, звідусіль видно. Треба бути сліпим і глухим, щоб заблудитися,— роздумував уголос Кость.

Гліб присвітив собі: ого, пів на третю, скоро почне світати.

Раптом йому здалося, що на пляжі хтось стоїть. Якраз проти бакена.

«Валентин?!» — зрадив Гліб. Він пошепки порадився з товаришами. Вирішили, що він сам піде туди.

Одягнута людина стоїть по коліна в воді, немов ловить рибу. Промінці бакена тягнуться до неї, як списи. Зробиш крок — і гострі червоні леза, здається, увійдуть в твоє тіло.

— Валентин? Ти що тут робиш? — якомога спокійніше запитав Гліб, переконавшись, що перед ним товариш.

— Стою... Не бачиш? — якимсь здерев'янілим голосом відповів Валентин.

— В лунатики записався?

Той промовчав. Пішов до берега, втомлено тягнучи ноги. Був навіть у штанях, і, поки виходив з води, холоші неприємно лопотіли.

— Ятері ставив...— спробував відгадати Гліб.— Завжди дядько мій щось вигадає, це його загія.

Валентин сонно чалапав, чвакаючи черевиками, і мовчав. Вибрівши, раптом сів на піщану кучугуру і, обхопивши голову руками, завмер.

Тепер уже Гліб зрозумів, що справа тут не в ятерях і не в Гаврілеї. Він уместився поруч з товаришем, твердо вирішив, що одного його не залишить, хоч би той отак сидів і мовчав до самого ранку. Але чому він не поділився з ними, а втік, усамітнися, поліз серед ночі одягнений у Дніпро? З бідою від друзів не ховаються... А з чим ховаються? З чим? Невже Валентин соромиться своєї біди? Якщо так — то що ж то за біда у нього, якої треба соромитися?

— Валька... Чуеш, Валька. Ти мені скажеш, що трапилось? Ну, не мовчи. Ми тебе цілу ніч шукали. Ми думали, що ти втопився, слово честі, думали. Але ти живий — і це головне. Ти мені скажеш... Ми ж ніколи ні з чим не ховались один від одного. Ну...

Валентин попросив цигарку.

— Я бачив тебе з незнайомою дівчиною. Хто вона?— «розкачував» товариша Гліб.

— Жорку Бреуса знаєш? З його компанії...— глибоко затягнувся Валентин.

— Її Жорка прислав?

— Ні, не він.

— А хто ж?

— Є одна... Стелла. Та ось... на. Прочитаеш, як розвидниться.

Гліб витяг сірники.

— Ми й зараз прочитаємо. Чого їм треба від тебе?

Перші сірники гасли, але Гліб повернувся трохи, утворивши затишок, і тоді, запалюючи все нові сірники, пробіг швидко листа.

«Валька... Валька. Як же це ти?..»

Але ні, він не говоритиме зараз Валентинові ні про совість, ні про честь. Не час. Нехай очуняє — он як його скрутило. Зараз треба разом шукати вихід... Стелла сама підказує його.

П'ятдесят карбованців. Де їх взяти, в кого позичити? Лист звучить, як ультиматум, і, на жаль, його доведеться прийняти... Де взяти п'ятдесят карбованців? І щоб ніхто не знав, крім них двох, ну, нехай трьох.

Він добре знав своїх батьків і батьків Костика. За кожен копійку, яку вони дають дітям, треба звітувати, а тут ідеться про цілий капітал.

Гаврілей... Ось у кого є гроші. Але він так просто не позичить. Йому довелось би відкрити таємницю. До того ж, дядько Гаврілей не повірить на слово. Гліб його добре знає, дядькові давай гарантію, що гроші його не пропадуть.

...Світало. Вогні бакенів пригасли, вода голубіла. Там, де сірі брили виглядали з води, рибалки вичерпували підсаками черепашок, потім товкли їх і перемішували з глеєм для підкормки. На вимостках почали з'являтися перші вудильщики.

— Не бійся... Ми добудемо гроші. Сьогодні, зараз,— підводячись, рішуче мовив Гліб.— Ходімо до мого дядька. В крайньому разі я віддам у заставу годинник і фотоапарат. Гроші будуть.

Валентин безнадійно дивився на далекий обрій, який кожної хвили міняв барви,— з темно-синього робився бузковим, потім світло-голубим і навіть рожевим. Біля берега тут і там скидалася риба. Щось важке шубовснуло під кручами, мабуть, знову обвал...

— Гаврілей не дасть...

— Дасть. От побачиш. Під заставу.

— Я б, звісно, згодом розрахувався.

— Візьми себе в руки... Поки хлопці сплять, поговоримо з ним. Хочеш — удвох, а хочеш — я сам. І не обов'язково казати все.

— Він і так любить насміхатися...— Валентин іще хотів щось сказати, але до них з кручі спускався Гаврілей.

— Про вовка помовка...

— Сам поговори... Вигадай, що хочеш...— просив Валентин.

— А-а! Пропажа знайшлася,— впізнав його Гаврілей.— Ну, що нам у сні виділося? Чорні панчішки?— Тюпав босими ногами, розкидаючи на всі боки пісок.

— Доброго ранку! — привітався Гліб.— У мене до вас, дядечку, важлива справа. Иди, Валька, я наздожену. Гаврілей насмішковано дивився услід Валентині.

— Молодчага... Я й не подумав би, що він такий бравий. Видів, яка щучка до нього з міста припливла? До ранку любов крутили. А ти зіваєш...

— Я вже казав вам, дядечку, ваша допомога потрібна. Виручіть...

— Слухаю тебе, племінничку, слухаю, — Гаврілей опустил вудлища на землю. — Від кого це виручити тебе треба?

— Розумієте. Нам на кілька днів гроші потрібні.

— І багато? — прищурився Гаврілей.

— П'ятдесят...

— Новими? — вилупив дядечка і без того банькати очі, — у мене стільки й нема, не те, що тут...

— На один тиждень, чуєте?

— Що це ви, програлися, чи як? В очко? — допитувався інтригований Гаврілей.

— Та ні. Дали нам дівчата, як ото гуляли, гроші на схованку. Вчора за ними приїхали, а грошей нема... Чи витрусив їх Валентин, чи вкрав хто — невідомо, а віддати треба сьогодні. Гроші колективні, на квитки до театру.

— Ха... Не велика біда! Я думав, чиїсь власні, а як нічії — то бог з ними. Ніхто з вас і не питає.

«От дурень я, дурень, — вилаяв себе Гліб. — І збрехав не до ладу».

Треба було викручуватися знову.

— Випускники останній раз їдуть усі разом в оперу. Розумієте, останній раз. От і зібрали гроші... Коротше кажучи, мова йде про нашу... і про мою, зокрема, честь бо гроші ми ховали удвох з Валентином.

— Добре ховали, нічого не скажеш!

— Я віддам вам годинник і фотоапарат. Це коштує більше ста, а ви позичите нам тільки п'ятдесят. На один тиждень...

Почувши про речі, які племінник дає йому в заставу, Гаврілей пом'якшав.

— Нема в мене стільки з собою.

— А скільки є?

— Подивитися треба... Ну, та це ще встигнеться. А от де ви, справді, візьмете, щоб розрахуватися зі мною? Це великі гроші. Я за таку суму майже місяць гну спину.

— Заробимо... На Петрівці вантажниками попрацюємо, от вам і гроші. У мене є досвід, ви ж знаєте.

Гліб майже переконав Гаврілея, і той, подумавши

трохи, поліз у верхню кишеню старенького міліцейського кітеля, в якому частенько красувався на Зеленій гатці, лякаючи новачків-рибалок; «вегетери», ті давно знали, що Гаврілей ніколи в міліції не служив, а кітель купив у Біличах на товкучці. Та ось Гаврілей знову завагався.

— Ти й не чув, мабуть, що в таких випадках гроші дають під процент. З кожного карбованця, скажімо, гривеник проценту. Ну, та я не здирник який-небудь. Так от. Не треба мені ні процентів, ні вашої застави. Давайте разом ці гроші заробимо... І без Петрівки обійдемося. Тут і заробимо.

Гліб округлив очі.

— Як?

— То вже моя турбота. Візьми спершу гроші. На ось...— Він по одній давав червоненькі десятки.— Ну, а як і що, потім скажу.

Того ж вечора Валентин з Глібом вийшли з автобуса на південній околиці міста. В молодих садах ховалися одноповерхові цегляні будинки, котеджі з балконами, дерев'яні дачки. Біля кіоска «Пиво-води» вони зупинилися, і Гліб для чогось купив плитку шоколаду.

— Пізнаєш вулицю?

— Аякже. Он, здається, ті ворота... Тільки не здумай, прошу тебе, сваритися. І гостювати не будемо. Віддам гроші, і край.

— Добре, добре,— Гліб розгорнув шоколад, переломив на двох. Сріблясту фольгу розривняв і почав ліпити до зубів, наче то в нього металева щелепа. Нігтем продавлював ярочки між зубами. Під кінець насунув кепку на самі очі і вишкірився на товариша.

«Ну й артист!» — дивувався Валентин блискавичному перевтіленню Гліба. Перед ним був стопроцентовий вуркаган з кінофільму.

— Навіщо це?

Гліб загадково всміхнувся.

У дворі стоїть новенький «Москвич». А флігель той самий, і вікно за кущем бузку. На лавочці під дверима простягся чорний з білими лапами котище, його Валентин теж бачив минулого разу.

Все ж стояв розгублений і нерішучий.

— У вікно, кажеш, треба стукати? — Гліб розсунув гілки і вдарив кілька разів пальцем по шибці. Шторка захиталася, за склом з'явилось чиєсь обличчя. А ще за

мить у двір вискочила дівчина в халаті наопашки, бо-сонога.

— А, Валетик! Приніс?— Стелла зупинилася біля дверей, загороджуючи їх собою.— Хлопчики, мені дуже жаль, але я не зможу запросити вас. До мене... брат приїхав з Москви.

— Це його машина? — запитав Гліб.

— Ага.

— Ясно...— Гліб блиснув металевими зубами, увібрав голову в плечі, по-блатняцькому заклав руки в кишені піджака.— Ну, кориш, розплачуйся при свідках.

Стелла взяла гроші. Скоса позираючи на «свідка», одразу сховала гроші за ліфчик.

— Спасибі. А як брат поїде...

— Мерсі, дорогуша! — вишкірився до неї Гліб.— Але зарубай собі на носі. Я не люблю; коли моїх товаришів тривожать.— Він підступив ближче і стис Стеллі руку.— Ти мене не знаєш? Шкода. Фунтика треба знати. До речі, номер на «Москвичі» київський, сеньйора. Ну, гуд найт! Мотай звідціль. І більше мені під руку не попадайся.

На вулиці Гліб виплюнув фольгу.

— «Дорогуша», «Фунтик», «мотай». Звідки все це у тебе? — не міг отямитися Валентин.

— У письменника Шейніна позичив. Він здорово всяку шпану описує.

За кілька метрів від автобусної зупинки Гліб притримав свого супутника.

— Руки сверблять. Хочеться морду комусь набити...

— Кому?

— Тобі, дурню.

— Бий...

— А скаржитися не підеш?

— Скажу спасибі.

— Тоді... вважай, що я дав тобі сьогодні по пиці. І запам'ятай знаменну дату. Сьогодні двадцять сьоме липня, рік тисяча дев'ятсот шістдесят четвертий від різд-ва Христового.

— Запам'ятаю...

В автобусі Валентин запитав:

— Додому не будемо заходити?

— З побитою пикою? У тебе все лице в червоних плямах, і вуха горять. Валетик! Здорово охрестили тебе. Тьху!

На набережній, як завжди, людно. До причалів щохвилини підходять нові катери. А інші відпливають — теж повні. Вечірні прогулянки по Дніпру ваблять і молодих, і старих. Он погойдуються катер до Зеленої гатки, з якого сходять пасажирів.

І треба ж! Серед останніх пасажирів — Надя. В незмінному чорному кітелі. В руці білий пакунок. Хлопці мовчать. Ця зустріч дуже невчасна. Не той настрій у Валентина. А Наді йти повз них, і вона йде, наближається. Дуже чимсь заклопотана, смутна. Дивиться тільки униз, собі під ноги.

Та ось вона повертає обличчя до хлопців. Відступати пізно.

— Добри вечір, — вітається дівчина, зупиняючись біля них. — Ви додому?

— На гатку, — ховає очі Валентин.

Черга починає рухатися, і вони виходять з неї, щоб не заважати.

— А я в лікарню. Мамі завтра робитимуть повторну операцію.

У Наді своє горе, тому вона й не помічає, певно, що хлопці якісь не такі.

— Ночувати є де? — турбується Гліб.

— Знайду. Я ж тут училася, знайомих багато.

Пролунав сигнал. Якщо пливти рейсом, — пора йти.

Вони розпрощались.

Вже внизу Валентин озирнувся.

— Ви щось забули на березі, молодий чоловіче? — окликнув його матрос, який приготувався забирати трап.

Справді, забув. Треба залишитись, побути з Надею. У нього ж батько лікар, і, може, Надиній мамі потрібна буде його допомога.

Певно, вираз Валентинового обличчя був зараз красномовніший за всякі слова, бо Гліб сказав:

— Залишайся. Але біжи мерщій, інакше не наздоженеш... На ось тобі решту «капіталу». — І він віддав усі свої срібні й бронзові резерви.

Катер рушив. Валентин з набережної ще раз привітав товариша і вже більше не оглядався. Дівчина в чорному береті прямувала до білих кам'яних сходів.

Він швидко наздогнав її.

— Я залишився... — І відразу, наче вони давно вже ідуть поруч, повів ділову розмову. — У якій лікарні мама?

— У Жовтневій. На Бессарабці.

— Знаю. Мого батька і туди інколи викликають. Останнім часом він, правда, сам майже не оперує,— очі підводять. Але батько знає всіх хірургів міста... Чому ти раніше мені не сказала, що та операція виявилась невдалою?

— Спершу мамі полегшало. І лікарі вважали, що небезпеки нема.

— Ну, нічого. Я допоможу тобі... Зараз нам треба знайти телефон. Не знаю, чи батько дома.

Сходи вивели їх на площу Ленінського комсомолу. Тут, на крутому схилі, вимощеному гранітними плитками, дзюркотять фонтани. Каміння вже встигло вкритися шовковистим зеленим мохом, і не віриться, що увесь цей каскад з'явився зовсім недавно. Візки з морозивом, цистерна з хлібним квасом оточені спраглими людьми. Над квітучими каштанами гудуть хрущі. Телефони зайняті, в обох будках дівчата.

Нарешті одна вийшла.

Йому відповіла сестра Таня. Вона сказала, що батько засідає десь у міському товаристві «Знання». Це на площі Калініна. Побігли туди.

У кабінеті голови товариства чулися голоси. Мабуть, офіційне засідання уже скінчилося. Часом чувся сміх. Валентин знайшов на секретарському столику під склом номери телефонів і подзвонив.

— Мені професора Корсунського... Пробач, тату. Я тут, під дверима... У мене дуже термінова справа... Я не сам... Що?.. Ми почекаємо тебе у приймальні... Або ні, на вулиці.— Він не міг приховати свого хвилювання, батько це відчув, бо одразу ж вийшов до них.

Синова одежа сказала професору, що Валентин навіть додому не заходив.

«А це хто?» — запитав очима.

— Це Надя з Зеленої гатки... А її мати лежить у Жовтневій лікарні... Я дуже прошу тебе...

— Давно лежить?

— Третій місяць... Її збираються вдруге оперувати. Завтра,— пояснила Надя.

Корсунський сів за секретарський стіл, поклав руку на телефон.

— Прізвище хворої?— запитав у Наді і на листочку записав те, що вона йому сказала. Тоді подзвонив ко-

мусь.—Професор Корсунський турбує... Дорогий колего, у вас в хірургії є хвора... Басараб. Ба-са-раб. Неоніла Никифорівна. Я хотів би взнати її стан...

Хоч як Надя стежила за виразом обличчя професора, але їй не вдалося побачити на ньому якоїсь зміни. Він був серйозний, зосереджений. Ось голос Корсунського зазвучав бадьоріше. Почувши обіцянку професора, що він за годину сам буде в лікарні, Надя тепер всі надії поклала тільки на нього... «Який він сердечний, уважний до чужої біди,—вдячно думала вона.— І схожий не на лікаря, а на відставного моряка. Дужий, з великими важкими руками». Надя пригадала Таню. Дочка — ви-капаній батько.

Професор викликав автомашину.

— А де тато? — раптом обриває він Надині роздуми.

— На дебаркадері. Обом одночасно не можна...

— Ага, згадав. Ви працюєте матросом? Таня про вас розповідала. Вас звать Надею. Ну от, тепер уже зовсім згадав. Добре, дівчино, я сам огляну вашу маму, і тоді вирішимо. Операцію, справді, призначено. Ви приїхали вчасно. Я добре знаю лікаря Мелікяна, це молодий, але здібний хірург. Саме він і робитиме операцію, якщо ми прийдемо до висновку, що вона необхідна.

За півгодини вони були вже в лікарні. Корсунському дали халат, і він, накинувши його на плечі, зник за скляними дверима хірургічного відділення. Надя залишилася з Валентином. Вона вперше бачила його таким втомленим. Що з ним? І тут же згадала. Його не було цілих два дні, він навіть не попередив її. І тепер, зустрівшись, мовчав, не казав, де був. А може, він теж хворий?

За матовими шибками дверей вже світиться вечірня вулиця, а тут, де вони стоять, темно й пусто. Вони останні відвідувачі. Лікарня стоїть на узвишші, звідки добре видно скляний Палац спорту, величезну площу з голубими ліхтарями і десятки автобусів, що зібралися на ночівлю. Ще далі поблискують дугами тролейбуси. Надя не любить міського гамору, людської тисняви, але зараз їй ненависна ця тривожна тиша і запахи, що нагадують про людські страждання. Якби Наді хоч дозволили побачитись з мамою до операції.

Двері м'яко відчинилися.

— Ви до хворої Басараб? — запитала молоденька сестричка, подаючи Наді халат.— Я проведу вас...

У палаті чотири ліжка. Праворуч, біля вікна, мамине. Надя вже не раз бувала тут. Правда, люди в палаті міняються, тільки мама ніяк не вийде.

— Я принесла тобі дещо... Потім сестричка віддасть, а зараз, каже, перед операцією, не можна.

— І не треба було витратити гроші... У мене все є... Я наче та пані. Нічого не роблю, тільки їм,— вона гірко всміхнулася.

— Я буду завтра тут цілий день... аж поки не побачу тебе після операції,— пообіцяла Надя.

— Спасибі, донечко.

— А післязавтра тато приїде.

— Маєте зі мною клопіт...

Цікавилася, що нового на дебаркадері. Чи багато пляжників на Зеленій гатці.

Обоє поглядали на двері, немов соромились, що для них зробили виняток, а вони зловживають цим.

Тут, як навмисне, в палату зазирнула сестра.

Надя погладила мамину руку.

— Піду. Спочивай, мамо, набирайся сил...

— Іди... Проте ось що...— Вона притягла Надю до себе.— Візьми, дочко. Щоб не загубилася...— Зняла з ху-дого пальця обручку і віддала Наді.— Візьми. Двадцять чотири роки носила її,— голос її зірвався, лице зблідло.

Наді дух перехопило од жалю, в очах у неї потемніло.

10

— Дядечку, води можна набрати? Гей, дядечку!— Хлопчик років восьми в коротеньких білих штанцях, в панамі звертався до Гаврілея, але той або не чув, або навмисне не обертався до малого. Тоді хлопчик поклав свою баклагу і спробував зрушити з місця гранітну брилу, якою було накрито колодязь. Брила хитнулася та й знову стала на своє місце. Нові зусилля теж виявилися марними, хоч він заходив то з того, то з іншого боку. Нарешті, подумавши трохи, хлопчик узяв якусь палицю і став нею підважувати камінь. Цього разу йому пощастило, в щілині, що утворилася, стало видно глянцевоїтй обріз керамічної трубки.

І раптом в ту саму мить, коли, здавалося, він доб'ється свого, хтось схопив його за вухо.

— Ой, пустіть! Пустіть! — пручався хлопчик, але велика сильна рука тягла вуха, одриваючи його од землі.

— Ах ти ж паразит! — на весь берег лаявся Гаврілей. — Ти його будував, що руйнуєш? Будував, питаю? Я ось зараз встромлю тебе головою в колодязь і триматиму так, доки не нап'єшся.

З кручі спустився Кость.

— Що тут трапилося?

Гаврілей завжди, наче пес, стеріг свій колодязь, боронь боже, щоб хто чужий посмів напитися з нього; це він замаскував його, прикрив каменем, підняти який було нелегко й дорослій людині. Але досі рукам волі не давав. Чи не тому, що мав справу з дорослими?

— Та ось бачиш...

— Бачу... що ви хлопця терзаєте. Пустіть його зараз же...

— Ого! Звідки це такий адвокат? — здивувався Гаврілей, виставивши свої боцманські груди. Все ж він облишив малого, штовхнувши його від себе так, що той упав. — Щось я не пригадую, щоб ти хоч раз почистив колодязь, а водичку, слава богу, щодня з нього дудлиш! Вам би всім на чужому горбі в рай...

Скориставшись з того, що страшний дядько переніс свій гнів на іншого, хлопчик відповз трохи, потім ще і враз, схопившись, дременував од них, як заець.

— Стій! Баклагу забудь, — гукнув услід йому Кость, але той і не озирнувся.

Гаврілей підняв баклагу.

— Трофеї наших військ, — відкрив пробку, понюхав. — Винце пили. Якогось начальничка, видно, синок. Буде знати... Я копав сам, цими руками, вичерпував каламутну воду. Трубу приволік чортзна-звідки... А вони й тут на готове лізуть.

— Та що вам, справді, води жалко?

— Жалко! Досить того, що я на роботі ішачу, а начальнички сидять та папірці підписують... Ти ще шмаркач, нічого не знаєш. А мені набридло. Всі до мене — «дай», «дай». А «на» ніхто не скаже, і не чекай. За пачку макаронів судять нашого брата. — Гаврілей набрав у річці води, виполоскав кілька разів баклагу, а потім, відсунувши камінь, набрав колодязної. — Словом, паняй... Іди собі по добру, по здорову. Бо я інколи буваю не дуже делікатний...

— Ви мене не лякайте, Трохиме Денисовичу.

— А ти паняй... Проти старших ніколи не прискай. Та скажи Глібові, нехай прийде сюди. Зараз же. Чув?

— Не глухий.

Свого племінника Гаврілей зустрів строго.

— Пора відробляти позичку, герой. До вас по-хорошому, а ви в очі лізете... Один вже на своїх кидається... Так от. Дні ідуть, а проценти не ростуть. Ви ж не банк і не ошадкаса. Значиться так, попередь... Сьогодні в за-тоці побродимо, на тім боці.

— Затока... Це, виходить, у Дніпрі ловити?

— Пошти що...

— І ми всі вам потрібні?

— Всі. По двоє на крило, ще й малувато. Візьмете й Кольку.

— А Костя не брати?

— Розповів таки! Скажи, нехай менше носа дере. Я його наскрізь бачу, адвоката. Хто його батько, цікаво? Якийсь, певно, директор?

— Водій тролейбуса.

— А чого ж він прикидається, хлюст. Ну, та годі. Як смеркне,— чекаю. І не здумайте підвести мене.

Гліб опустил очі. Глухо, з протестом сказав:

— Відробимо позичку, не бійтеся. А за колодязь з людьми не воюйте. Води на всіх вистачить. Ви чули таке, Трохиме Денисовичу, людина людині — друг, товариш і брат?

— Чув! Хороші слова. Проти них нічого не маю. Але я так розумію... Як уже дійде до того, що не ви в дядька Гаврілея, а він у вас позичатиме, отоді я вам друг, товариш і брат.— Задоволений власною красномовністю, Гаврілей зареготав.

Почувши, що вночі треба йти з Гаврілеем по рибу, Костик ображено сказав:

— Хоче, щоб ви під його дудку танцювали...

— А який вихід? Що ти пропонуєш?

— Пропоную з'їздити на Петрівку. Розвантажимо пару вагонів вапна — от і гроші.

— Так воно тебе і дожидає, вапно.

— Робота на Петрівці завжди є.

— Якщо зранку поїхати... Але сьогодні вже пізно.

— А чого це раптом йому приспічило? День-два може й почекаєти.

— А як на мене, то я б не відкладав. Ну, разок, другий сходимо — й квити. Дуже мені не хочеться, щоб він у присутності Валентина про ті гроші згадував.

Кость знову розкрив підручник англійської мови, який лежав у нього на колінах. Прочитав кілька речень, але навчання не йшло йому в голову.

З дебаркадера прийшов Валентин.

— Вже ніби й не пече, а душно. Як на дощ. Може, скупаємось, братва? — запропонував він.

— Гайда,— підтримав Гліб.— До речі, Валька, нам уночі доведеться трохи попрацювати з Гаврілеєм...

— А-а-а...— Валентин спохмурнів.

Не змовляючись, хлопці попливли на лівий берег, течія допомагала їм, але дуже зносила, так що хвилини за п'ять вони вже опинилися далеко нижче од дебаркадера, проти гостряка піщаної коси. Вода тут кришталево-прозора, дно тверде, помережане хвилястими дюнами. Коса, що простяглася на кілька сот метрів, зовсім гола, без кущика, без травинки, і вся прилизана вітром: ближче до води — темніша, а далі — світла, сипуча, мов цукор. Пісок гарячий і, як ідеш цією цілиною, вона голосно попискує під ногами.

Чого тільки не викинула хвиля на берег. Поламани вудлища, шматки фарбованого дерева, поплавці з рибальської снасті. А ще далі — що то чорніє? — округле, наче ядро древньої гармати. Кость спробував підняти ядро — куди там! Хоч клич на допомогу штангіста Леоніда Жаботинського. Він підкопався під ядро. То був звичайнісінький рибальський казанець з легкого металу, але його так присмоктало до мокрого піску, що й не відрвеш.

А он тичка у воді і щось плаває біля неї, наче здорова рибка. Дивно. Ніде нікого, а на прив'язі рибка. Забув хтось?

Так і є. Забув. Або не захотів брати, є й такі рибалки. На низці десятків зо два верховодок, кілька окунів. І всі вже мертві, не сьогодні впіймані. Гліб пустив рибу разом з тичкою за водою...

Затока трохи скидається на озеро — береги грузькі, а вершина зацвіла й пахне болотом. З води визирають зелені острівці, наче навмисне хто понасипав їх, створивши жаб'ячі солярії. Як тільки хлопці наблизились, тут і там забулькало, почулося стривожене квакання, маленькі

жабенята цілими зграями тікали з-під ніг. Опинившись у своїй стихії, вони кумедно поглядали банькатими оченятами на непроханих гостей. Протилежний берег круто спадав заростями, і створювалось враження, що за цією затокою — непролазні лісові хащі.

Ніхто з них, мабуть, і на думці не мав, що саме сюди їм доведеться ще сьогодні переправлятися вдруге з Гаврілеєм.

Неприємно торохтів мотор. Гаврілей, примостившись на кормі поруч з незнайомою хлопцем людиною — власником човна, командував, як і де краще підійти. Човен просувався помалу, він так глибоко сидів, що вода перехлюпувалась через борти. Скоро мала починатися мілина, і, щоб не зламати гвинта, хазяїн намагався вести моторку уздовж берега, а Гаврілей лявся й виривав руль. Та ось днище м'яко черкнулося об щось, мотор замовк.

Гаврілей не поспішав, хлопців зі снастю одіслав на берег, а сам домовлявся з незнайомцем. Здається, той не згоджувався стояти тут під берегом, поки вони ловитимуть. Він сказав, що причалить, як тільки йому дадуть сигнал. Гаврілей стояв на своєму. Запевняв, що за годину вони пошабашать. Нарешті домовилися: човен підійде до гирла затоки через півтори години.

І знову під ногами попискує пісок, але цього разу звуки чомусь дуже голосні, такі, що їх, можливо, чути і на тім боці.

Гаврілей сам несе мішок з капроною сіттю, нікому не довіряє. Іде першим. Колька поруч і, наче навмисне, бухикає. Що це з ним? З простуди чи від хвилювання?

— Набери повітря і подерж, не дихай. Не дихай, кажу тобі...

— А де ж та затока? Скрізь самий пісок,— роздивлявся навкруги Колька.

— Отак — прямо. Чи ти ніколи тут не бував?

— Був. А тепер не впізнаю,— і закашлявся.

— А щоб тебе...— лютився Гаврілей. — Зв'яжися з вами.

Лозові хащі наближалися, а затока наче висохла, чи, може, вони погано зорієнтувалися, і вона залишилася праворуч? Тоді й до ранку можна шукати вітра в полі.

Раптом — вода. За крок від Гаврілея, в западині.

Пішли понад берегом. Десь позаду, де будується гід-

роелектростанція, загриміло. Гроза? Небо й справді схоже на мішок набитий вовною, жодної зірки.

— А не заляже риба? — висловив сумнів Колька.

— Не каркай!

— Вона, як коли, — вів своє хлопець. — Буває, що під дощ краще клює. А буває... — він не докінчив, раптом знову зайшовся сухим кашлем.

— Коклюшний ти, не інакше, — штовхнув хлопця до води Гаврілей. — Ковтни води, кажу тобі!

Сіть висипали на березі, і, поки в темряві прив'язували дрючки, поки заходили, пішов дощ, Гаврілей, як був в одежі, поліз у воду, а його напарник — Валентин — скинув сорочку. Холодні краплі довго переслідували їх, та ось вони опинилися на глибокому й занурилися в воду по саму шию.

— Оце банька, — блаженно сопів Гаврілей у саме вухо напарникові. — В Дніпрі вода не така... Ну, здається, все... Тепер уперед. Тягни за оцей мотузок, а я з дрючком. По дну треба, тоді й сонну візьмемо.

Довга блискавка шугонула над ними, прошиваючи розкуйовджені хмари. Рокітливо озвався грім, і одразу посилювався шум дощу. Після блискавки зробилося темніше, але все ж видно було піщаний берег і худорляву постать хлопця, який час від часу бухикав, мов заведений.

Дно було нерівне, з горбками і ямами, на горбах вони навмисне пригиналися, щоб не мерзнути під дощем і вітром. Валентиніві шкода було беззахисного Кольку, який залишився на березі. Він думав, що треба крикнути хлопцеві — нехай сховається у воду, але ж як крикнеш, коли Гаврілей навіть розмовляв пошепки.

Затока потроху звужувалась, починалася мілина. Мабуть, Гаврілей не вперше промишляв тут, бо досить упевнено став завертати, і скоро вони вже тягли сіть, бредучи по коліно, тоді як Кость і Гліб ще були на глибокому, тримаючи на поверхні лише голови.

— Ну, а тепер бігом, не давай рибі тікати. Бігом сходься, — забувши осторогу, голосно командував Гаврілей.

Навіть він не повірив, обмацуючи повний гузир. Здавалося, цієї ночі в передчутті грози, все живе, шукаючи затишку, ховалося в затоках, і варто було не поспати ніч, щоб розбагатіти.

За півгодини всі вже сиділи на умовному місці, але човна не було.

— Ну, як ви гадаєте, квити ми з Гаврілеєм? — тихо запитав Кость у хлопців.

— Мабуть.

Той зітхнув полегшено.

— Ти, Валька, не ображайся. Але краще було поїхати на Петрівку. Чесно заробити...

11

Той, хто хоч раз бачив цвітіння персиків сорту «київський ранній», мабуть, назве і цей світанок на Дніпрі персиковим. Справді, щось таке сталося в небі після грози і зливи, що й вода, і береги, і лоза, і навіть дебаркадер з першими променями сонця забарвилися в ніжний блідо-рожевий колір. І хмарки в небі рожеві, і чайки на хвилях. Рожеве сяйво світилося в людських очах, хлюпотіло біля бакена, чіплялося, мов павутиння, за щогли пароплавів, за вітрила яхт. Тимофій Басараб, який тисячі разів зустрічав сонце на Славутичі, не пам'ятав другого такого ранку. А як тишилася риба! Сріблясті плотвички високо вистрибували з води, наче їх хто навмисне підкидав, лящі виходили на поверхню, показуючи свої круті боки, пропливали поважно і гордо під самим носом у рибалок. Щупаки розрізали гострим тілом знизу вверх товщу ріки, і там, де вони з'являлися, виникали на воді рябі трикутники,— це втікав мальок. Був звичайний літній день, не позначений ані святковою фарбою в календарі, ні особливими якимись прогнозами знавців природних явищ, і все ж він був як великодня крашанка, барвистий, запашний, неповторний. Хтось із рибалок спробував це витлумачити по-своєму, мовляв, небо рожевіє на вітер, але ніхто йому не повірив, бо риба ж грала, а в передчутті вітру вона завжди залягає на дно.

Третю добу працює Басараб і за шкіпера, і за матроса, а Надя третю добу чергує біля хворої матері,— спасибі добрим людям, що дозволили і їй бути в палаті,— з ложечки дає хворій пити солодку воду, як ось у листі пише. Дуже мало надії, щоб видужала Неоніла — його нещаслива дружина. Завмерло, задубіло все в ньому — і страх, і горе, і здатність відчувати біль. Але його очі бачили все і мружилися від тієї вранішньої феєрії. Мож-

ливо, роздумував Басараб, очі здатні і після смерті ось так дивитися й розрізняти барви. Тоді навіщо ховати людину в сиру землю? Краще, як колись у монголів, класти її десь у зеленій долині вгору обличчям і щоб очі залишалися розплющеними.

Уявляв свою Неонілу у такій долині і себе поруч з нею під чистим небом, під білими хмарами. Марив, п'яниючи від печалі.

Ще й малий Сашко, бакенщиків синок, по сто разів на день прибігає. Де Надя? Тихо підійде, що й не почувеш і здригнешся від несподіванки. Може, він їсти хоче, а того не знає, не відає, що дядькові за думками ніколи й ложку в руки взяти.

Ось і нині з самого ранку рожевою тінню пробирається хлопчик по сходнях, заглядає скрізь. Печених йоржів приніс і забув на лаві, а може, навмисне залишив свій гостинець.

Неоніла... Не уявляє себе без неї Басараб. Навіть тоді, коли війна розлучила їх на цілих чотири роки, він жодного дня не забував її. Молодим пішов, двадцятичотирьохрічним, і скрізь— на курних шляхах відступу, в окопах, зроблених нашвидкуруч, і в бетонних дотах під Ростовом — скрізь вона була з ним, скрізь підтримувала його, рятувала від куль і від душевної втоми. Одержавши листа від Неоніли з далекого Сибіру, він носив його, беріг біля серця, аж поки приходив новий. Лист був часткою її самої, його Неоніли.

Коли сталося з ним те, найстрашніше, про що й досі не міг витруїти згадку, одного боявся: напишуть Неонілі. Щось же треба їй сповістити, де він подівся, чому знайома з перших днів війни польова пошта раптом замовкла. Вбито його, чи поранено, чи, може, потрапив у полон. А його та ще багатьох тим часом везли на схід, не вбитих, не поранених, везли під охороною свої ж хлопці, тільки що з малиновими петлицями. І як про це Неонілі напишеш, як виправдаєшся перед нею? Сам на себе руки не посмів накласти, як це зробив один з їхнього вагона, молоденький вінничанин.

Але в такому стані залишався не довго. На котрійсь станції, де й зупинки не було, викинув крізь щілину вагона листа, і йому відразу полегшало. Написав про все, сповістив номер ешелону, може, хоч це підкаже Неонілі, куди їх везуть.

Він не дуже балакучий, Басараб, а в ці дні, відколи лежить у лікарні дружина, і зовсім занімів. Тільки в думці веде розмову з Неонілою-підлітком, що живе з ним на одній вулиці, з двадцятилітньою, якій тільки-но освідчився і чекає загаданого нею строку, з Неонілою — матір'ю його першої й останньої дитини, бо ніби на роду їй було написано один лише раз відчутти неповторну радість материнства. І постає вона перед ним то справді дівчиськом безжурним, то ніжною і недоторканою його нареченою. Вона і мудра, і водночас проста, завбачлива, чутлива до найменших порухів його душі.

Іх же троє, Басарабів, на цілому світі, тільки троє. Ні в нього, ні в Неоніли ніде ніякої рідні не залишилось.

Добре, що хоч не одинокі, от є кому біля хворої побути, розрадити її. Що там не кажи, людськими радощами радуйся, а своїми живи,— у Наді їхня кров, їхнє майбутнє. Все, що є на землі, чим вона славна,— для Наді.

Він не помічає, Тимофій Басараб, як час від часу стогін вихоплюється з його грудей, як скупі сльози скочуються по щоці. Зустрічає і відправляє катери, виливає воду з трюму: стара латка знову потекла, ні смола, ні сурик з паклею вже не допомагали.

Дніпро й опівдні був спокійний, хоч і не такий рожевий, не такий усміхнений, як уранці. На самому руслі щось чорне колихалося в хвилях, здаля не роздивишся. Інколи ту «штуку» зносила течія... та потім Басараб знову бачив її проти дебаркадера.

Краєв ріку навпіл «Окунь», залишаючи за собою глибоку западину. Трохи згодом западина зникла, і на її місці закучерявився срібний гребінь. Скоро з'явився і новий корабель. Тривожний гудок розлігся над річкою. Тимофій Басараб схопив бінокль.

Так і є. На бистрині човник, і в ньому людина. Гребе щосили руками, але не вниз пливе, а проти течії. І вже не встигне, ніяк не встигне звільнити дорогу пароплаву. «Стрибай! Стрибай, дурню!» — не кричить, а видихає з себе тривожний шепіт Басараб, а пароплав тим часом різко гальмує, та вже пізно. Туга скиба води, вивернутої ним, підкидає човник, наче іграшку, і потім ховає його, як зернину, в синю ріллю.

З пароплава за борт хтось стрибнув, полетіли рятівні круги. Пасажири збилися біля поручнів. Гомін. Поодинокі вигуки, зойки.

Басараб миттю відв'язав човна, поплив. Просувався вперед ніби стрибками, а вода зносила його та й зносила, протиставляючи свою впертість людській.

Ага, он виринув, нарешті, той човник. І не тільки човник. Метрів за десять від нього видно людину. Потерпілий ще тримається на поверхні. Хоч би в останню хвилину не потонув...

Басараб круто повертає човна. Піт заливає йому очі, солоні краплі сповзають на губи. Гумова душогубка по-малу пропливає повз нього, та Басараб вчасно встигає схопити її. Це навіть не човен, а велика автокамера, до котрої причеплено червоне гумове днище. Басараб витягає камеру і поспішає далі. Тепер добре видно, що потерпілий зовсім малий, дитина. Людина, яка стрибнула з пароплава, пливе вже поруч. Дитина якось конвульсивно водить ногами й руками, мов жабеня, вся вона під водою, лише голова задерта, очі скляні, рот щільно закритий. Впізнати Сашка в цій дитині з перекошеним від напруження й переляку обличчям нелегко. Але це таки він, Сашко.

Басараб перехиляється, і вони вдвох з матросом витягають малого з води. В грудях у нього клекоче, він хрипить, захлинається.

— Вигрібай до пароплава,— командує Басарабу матрос, підтримуючи голову хлопчини.

Ім подали кінець, потім опустили мотузяну драбину. Сашко легенький, як пір'їна, матрос підняв його над собою і поліз наверх.

— Це наш... Бакенщика Хриistica син...— пояснює Басараб матросові.

— Покладемо в лікарню... В порту спитається... — відповіли з пароплава.

Басараба знесло таки далеченько,— бистрина... На Сашка в нього нема гніву, він тільки жаліє його.

Озирнувся на пароплав. Там усе вже втихомирилось, навіть радіо знову заграло.

«А хто ж господарює без нього?» — бачить він когось на дебаркадері.

Упізнав дочку, здригнувся. Що вона привезла йому з Києва? Надію чи... — І злякався зустрічі з дочкою, опустив весла.

Надя не чекала, сама спустилася до нього.

— Ну?

Мабуть, страшний він був зараз, бо Надя аж похолола, побачивши червоні очі, гострі вилиці і сиву шетину на обличчі. І вона зрозуміла, що тут, в невідомості, йому було в сто разів гірше, ніж їй там, і що вона ніколи досі не уявляла до кінця міру його любові і його страждання.

— Все обійшлося добре... Все добре, таточку,— кинулася йому на груди, пригорнулася до нього.

Вони обоє стояли у воді, схвильовані до краю, а забутий човен помалу поплив собі понад берегом.

Батькові, певно, потрібен був час, щоби збагнути всю сутність того, що вона тільки-но йому сказала, він наче й не вірив, що лихо на цей раз пройшло стороною. Тому більше ні про що не став розпитувати, узяв кінець прикутого до човна ланцюга і потяг, хлюпаючи по воді чобітьми.

Подобиці розпитував пізніше, в камбузі.

— Батько Валентина робив операцію?

— Ні. Зовсім молодий хірург. А професор Корсунський був за консультанта.

Йй, звичайно, не дозволили бути в операційній, але Надя сиділа в сусідній кімнаті, а потім, як уже все скінчилося, вийшла в коридор і крізь нещільно прикриті двері бачила маму на столі, вкриту білим, і апарати з численними трубками й шлангами.

— Хороша людина Корсунський. Він обіцяв...

Раптом Басараб перепитав:

— Корсунський, кажеш, його прізвище? Дивний збіг... Давно колись, ще на фронті, в медсанбаті був лікар, майор Корсунський. Молоденький такий... Якби не він, дочко, я міг би ще в сорок першому лежати в могилі.

— Цей уже старий, сивий.

— Майор Корсунський... З тим Корсунським ми разом відступали. Штаб дивізії, штаб полку, медсанбат. Мій взвод прикривав переправу біля Новогеоргієвська, і тоді ми близько познайомилися... — Батько увесь поринув у спогади. Втовлені очі ожили, засвітилися, пальці забігали по гудзиках кітеля. Скільки сколихнулося в ньому такого, про що, здавалося б, мав давно забути.

Камінчик у горах, необережно зрушений з місця, породжує лавину. Одна згадка тягне за собою іншу, а та ще іншу, і ось їх уже цілий ланцюг.

«А в моїй частині так нічого й не знали, що трапилося зі мною під Котлубанню...» — глибоко вражений цією

думкою, Басараб згадує своїх бойових побратимів, останній день перебування в медсанбаті. Санітарний автобус прийшов пізно вночі. Збудили тільки тих, кого призначено до евакуації. Медсестри допомагають одягатися, пакують в речові мішки сухий пайок. В останню хвилину, вже в коридорі, до них виходить з операційної майор Корсунський. Білий халат, біла шапочка. Від нього пахне терпкою мішаниною ліків. За дверима операційної хтось стогне, та й перед дверима, на шкільних партах, чекають своєї черги новоприбулі поранені. Передній край за три кілометри звідси, там гуде, клекоче пекельна машина війни, перемелюючи на своїх жорнах людські долі. Ні хвилини тиші і вдень, і вночі, наче винайдено, нарешті, вічний двигун, який неможливо зупинити.

Солдатові важко виходити з бою, не довершивши справи. Ті, з ким зріднився в окопі, де б не був потім, однаково стоятимуть перед твоїми очима і розмовлятимуть з тобою. І ще не раз у снах знайомий голос командира підніматиме тебе в атаку, і сам ти, відштовхнувшись від бруствера, будеш бігти вперед, стріляти й кричати «ура», навстріч своїй славі — живій чи посмертній.

Так, він не забув свого полку, свого першого бойового хрещення. Тоді вони відходили на схід з жорстокими боями, поливаючи дороги своєю і чужою кров'ю. Міцніло бойове побратимство, гартувалися душі вчорашніх робітників і хліборобів...

Тим часом Надя вже наговорилося з батьком, і її увагу привернула маленька тубетейка, забута Сашком. Приходив, бач, і без неї.

Спиталася про Сашка.

Тільки тепер Басараб догадався, що вона нічого не бачила.

Батькова розповідь приголомшила Надю.

— Ось так завжди, дочко, у житті кожного підстерігає своє горе, і ніяк з ним не розминешся. Христич ще від попереднього не одійшов, а тут, бач, нове. Піду до нього. А потім у Київ... Ти тут господарюй без мене.

Басарабові приємно було, що в нього така доросла дочка. А могло ж її й не бути. Він не хотів, умовляв Неонілу почекаати. Нелегко жилося демобілізованому. Ні кутка свого, ні тепла людського. А тут ще анкета... І навіть в пароплаванні, де багато старих знайомих, начальство хитало головами. Запропонували: нехай краще дружина

оформляється на роботу, а працюватиме він. Тільки згодом дали йому листочок обліку кадрів... І довірили дебаркадер.

...Бакенщик пожвавішав, уздрівши Басараба. Нудно, видно, самому. Відклав старі, з брезентовими наколінниками штани, до яких пришивав гудзика. Не знав ще нічого про Сашка. А тиха зажура, в котрій перебував, пояснювалася, певно, його душевною втомою. Він перекипів уже, підкорившись химерній долі своїй, і, якби це від нього залежало, ніколи б, мабуть, не згадував більше того, що трапилося. Можливо, не відчував справжнього сімейного щастя і тоді, як дружина його була з ним у цій скромній оселі. Тепер призвичаювався жити по-холостяцькому, збайдужів і до себе, і до Сашка. Ніс службу біля бакенів, але робив це вже не стільки з обов'язку, як за звичкою, набутою протягом років. День у день одне і те ж.

— Ну що там пише дочка, не покращало Неонілі Никифорівні? — запитав бакенщик, складаючи нитки і гудзики.

— Надя вже повернулася. Ніби пішло на поправку... Я от сам нині збираюся до Неоніли. — Басараб присів на перевернутий човен поруч з бакенщиком. — Не щастить нам з тобою, Омеляне. Недарма мовиться: де тонко, там і рветься.

— Рветься, Тимофію, рветься... Як гнила сіль,— згодився бакенщик.— Закурюй,— простягнув пачку прим'ятих сигарет.

— Тобі ще не казали, який номер сьогодні Сашко встругнув? — Басараб розминав у пальцях кінчик сигарети, послинив її, щоб тютюн не сипався.— Бачу, не казали. Ну, та добре, що хоч все обійшлося. Буває гірше.

— Ти про Сашка?— Христяч глянув стомлено на Тимофія.

— Ледве не пішов на дно твій Сашко... І який дурень дозволив хлопчиськові на камері плавати?

Басараб побачив в очах бакенщика переляк, але дуже скоро це минулося, а натомість з'явилася сувора відчуженість, наче йшлося не про життя рідного сина, а про звичайнісінькі дитячі пустощі.

«Ой, зачерствів ти, Омеляне, озлобився так, що й себе не тямиш»,— з докірливою жалістю подумав про бакенщика Басараб.

Так і не сказав Христинич, коли поїде до сина. Він і сам не знав.

А Надя вже підготувала все потрібне батькові на дорогу. Витягла чисту сорочку, вихідний кітель, жовті туфлі. Нагріла води і на свіжий рушник перед дзеркалом поклала бритву. Так завжди робила мама. Батько голівся щодня. Та й одежа на ньому завжди була охайна, акуратна, можна було подумати, що «чорну» роботу на дебаркадері виконує не він, а хтось інший.

— Омелян Федорович їде за Сашком? — запитала Надя, коли батько вже зовсім зібрався.

— Не сьогодні у всякому разі.

Надя задумалась.

— А ти не міг би... Це ж по дорозі. Дізнався б, як і що. І ось тубетейку треба йому передати. Хто зна, скільки він там пробуде.

Басараб узяв тубетейку: «Хитра...»

12

Омолоджена серпневими зливами гатка схожа на пишноткану плахту. Руді і сірі брили граніту поблискують своїми чистими боками, соковито зеленіє трава. Неподалік від Гаврілеєвої криниці бур'яниста стеблина, якої досі ніхто не помічав, раптом розкрила над собою жовтенький зонтик. Соняшник! Ніким не сіяний, пізнуватозацвів і навряд чи встигне до осені увійти в силу, та Надина мама з дебаркадера побачила його і зраділа.

Золота шапчина уявлялася їй дивом, якимось чудесним дарунком. Все тут, на гатці, зустріло її пестливо, лагідно — і дніпрові синюваті хвилі, і сонячний вітерець з тамтого боку, і пахощі скошеного сіна, й кигикання чайок.

А дебаркадер не впізнати! Вибілений, як до свят.

Неоніла Никифорівна причіпливо оглядала стелю, кутки, вікна. Підлогу фарбував батько, а решту — Надя. Все це її робота. Ну що ж, маляр з неї непоганий. Сказати, щоб вчив її хто, так ні... Батьки навчили Надю шанувати всяку працю, не жаліти ні рук, ні сил, до всякого ремесла придивлятися. У трудовій сім'ї ростеш, то й сама мусиш не язиком, а руками свій хліб заробляти...

Такі роздуми не тривожать, навпаки — заспокоюють. Надя — хороша дочка. Напучення батьків не пішли за

вітром, як це інколи буває, а лягли мов зерна в теплу борозну. Хотілося б ще Неонілі Никифорівні бачити Надю дорослою, заміжною. І щоб діток Надиних нянчити. Може, той хлопець, який двічі приходив з дочкою до лікарні, нав'яв думки про заміжжя?

...В суботній день на дебаркадері і в палатці відчувається пожвавлення, особливо під вечір. Прибуває поповнення рибалок. Пляжники, що спокусилися ночівлею, відшукують не зайняті ніким факторії і «будуються», як птахи навесні, не гребуючи ніяким підсобним матеріалом. Трохи нижче від дебаркадера, у правобережній вузькій затоці, скупчуються моторки і звичайні човни. Звідси, ще в темряві, вийдуть вони потім на плесо зустрічати ранкову зорю, шукати примхливого рибальського щастя.

Біля свого човна клопочеться і Тимофій Басараб. Вичерпав воду, а тепер миє його, постукує молотком, щоб ніде не залишилось ні гвіздочка, ні щербатої дошки. Може, гість захоче порибалити або переправитись на той берег. Майор Корсунський... Той самий... Бачив, правда, його на знімках вже з полковницькими погонами, але для нього він завжди залишиться майором.

Службовий катер, прикрашений морським прапорцем, ніби минав дебаркадер, але потім, прокресливши сріблясту дугу, таки завернув до гатки.

Двох прибулих Басараб знав, вони з Управління Дніпровського басейну, інспектор по кадрах і, здається, редактор. Тільки третій незнайомий.

— А ми вам, Тимофію Івановичу, нового бакенщика привезли. Заміна Христичу. Як то мовиться, любіть і жалуйте.

— Дідоренко, Павло Никонович,— простягнув руку шкіперові худенький, немолодий уже річковик з орденською планкою на кітелі.

— А Христича забираєте? — засмутився Басараб.

— Поки що у відпуск. Нехай відпочине. А там щось нове підшукаємо...— пообіцяв інспектор.

Редактор привіз свіжий номер багатотиражки, розгорнув її перед шкіпером.

— Ось тут читайте, товаришу Басараб. На другій сторінці... Ну, що? Як ми його приперли?

Тимофій Іванович побачив великий заголовок: «Браконьєра до суду» і не відразу второпав, про що воно

Йдеться. Тільки пробігши кореспонденцію, раптом якимись зовсім іншими, повітлілими очима подивився на редактора. Повірили йому, а не Пічкубею. Він згадав свою поїздку в Управління пароплавства, одверту розмову в парткомі, обіцянку секретаря у всьому розібратися. Ні, там не кидають слів на вітер!

— Сподіваюся, громадськість нас підтримає,— сказав редактор.— Ми, товаришу Басараб, нещадні до всякого браконьєрства... Не тільки в риболовлі.— Думаю, ви мене зрозуміли?

— Так, зрозумів.

Він був схвильований і не приховував цього. Йому хотілося щиро потиснути руку секретареві парткому, редакторові, всім, хто захистив його, захистив правду.

По дорозі до Хриistica новий бакенщик запитав:

— У вас велика сім'я?

— Дружина і дочка.

— А в мене двоє дітей. Близнюки. Син і дочка. Оце скінчили одинадцятий клас і далі збираються разом вчитися. Я тому й просився ближче до столиці.

— Ну, а постійне житло маєте?

— В селі. От дітей виведу в люди, тоді, може, з старою повернемося додому. Але зараз ще ранувато...

Біля будки бакенщика горить вогнище. Христик розігріває чорне відро, збираючись, мабуть, смолити човен. Полум'я облизує відро, і краплі смоли, падаючи у вогонь, вибухають снопом.

— Ага, нарешті по мою душу,— впізнав Христик інспектора кадрів і навіть підвівся з пенька. Продовжував байдуже розмішувати смолу у відрі.

...Досмолював човен на другий день вже новий бакенщик. А Христик зранку тинявся, не знаючи, де себе подіти, потім хотів був зайти до Басараба, але відмовився, побачивши в камбузі якихось зовсім чужих людей. Даремно Тимофій Іванович умовляв його, обіцяючи познайомити з колишнім своїм однополчанином.

Дмитро Олександрович Корсунський о дев'ятій годині ранку — без запізнення, як обіцяв, — зійшов з катера і не сам, а з дружиною й Танею, а скоро до них приєднався й Валентин. Розмістилися в тій самій каюті, де стояло ліжко Неоніли Никифорівни. Хазяїн одразу став накривати стіл, і Корсунський похвалив його, жартівливо признаючись, що вони ще нічого не їли, бо якби затримались,

то стояли б у черзі на катер години до дванадцятої. Весь Київ, здається, вирушив сьогодні на Зелену гатку. Стіл підсунули до ліжка Неоніли Никифоровни, вона поривалася допомагати чоловікові, але на допомогу прийшла Віра Володимирівна, дружина Корсунського. Басараб її не запам'ятав, хоч, певно, бачив тоді в медсанбаті. А може, вона не була такою солідною, як зараз...

А де ж молодь?

Поки старші хазяйнували в каюті, Таня з Валентином вийшли до Наді.

Нарешті ще один катер, звільнившись від пасажирів, одійшов.

В каюті тісно, Надине місце на ліжку, біля матері. Вона вмощується так, щоб обом було зручно.

— Ну, час починати... Спасибі, дорогі гості, що прийшли. Сьогодні для нас справжнє свято. Вип'ємо ж по маленькій за те, що живі, що так несподівано зустрілися... Словом, за все хороше!

Нехитрий тост, виголошений Басарабом, припав до душі Корсунському, він підвівся і, перш ніж випити, притягнув до себе Тимофія Івановича. В Неоніли Никифоровни сльози навернулися на очі, чарка здригнулася в її руці, і кілька крапель упало на подушку.

А трохи згодом Дмитро Олександрович одяг окуляри, дістав свій шкіряний, з монограмою, портфель і поприсив тиші:

— Я ось тут, друзі, маю номер дивізійної газети. Зберіг, бо саме в ньому опубліковано подяку лікарям і медсестрам. Та не заради цієї подяки я привіз газету. Послухайте коротеньку замітку, вміщену під портретом молодого офіцера. Ось вона.

«Воїн переднього краю! Вчора командування нагородило наших відважних розвідників, які під час нічного рейду напали на штаб ворожої частини і взяли начальника цього штабу, майора Фріца Рунге, а також захопили секретні документи. В цій операції особливо відзначився молодший лейтенант Т. І. Басараб, якого ви бачите на вміщеному знімку. Тяжко поранений, він до кінця залишився в строю. Орден Бойового Червоного Прапора—така нагорода герою. Побажаємо ж нашому хороброму розвіднику швидше загоїти почесні рани!»

— Що ви скажете, Тимофію Івановичу? Мабуть, уже й забули про нічний рейд?

Той обережно взяв у Корсунського пожовтілий листок, одійшов з ним до вікна. Читав без окулярів, напружуючи зір. Губи його ворушилися, хоч він і мовчав. Потім раптом заперечливо похитав головою.

— Ні, такого зі мною не було.

— Як це не було? Ви не ходили в рейд, не взяли майора?

— Я хотів сказати... мене... не нагороджували тоді. Я був поранений — це правда. А щодо ордена Червоного Прапора... такого не було.

Газета пішла по руках. Не вірити їй? Але ж і портрет схожий. І про орден написано.

— Стійте, а коли вас евакуювали в тил? Не пригадуєте?— Корсунський знову взяв газету. — Ця — за 27 лютого. Можливо, нагорода вас тоді не наздогнала, не знайшла.

Не знайшла... Так, багатьох у ті дні «не знаходила». Щомиті народжувалися герої, і, бувало, на бойових реляціях командирів ще не висихало чорнило, як орден чи медаль вже нікому було вручати. Та й ті, хто вижив, не всі знали, відзначено їх чи ні, бо тисячі й тисячі одночасно творили на війні свій колективний подвиг, і не вистачило б у державних сейфах благородного металу, щоб всім воздати по заслугі. Згодом один хороший поет, який і сам пролив кров на полі бою, влучно сказав про це:

Ну что ж, не дали, так не дали,
Не начинать же снова бой
Из-за Ивановой медали.

Басараб довго згадував: коли, справді, він попрощався з Корсунським у медсанбаті? Зима, сорок другий рік. Ото й усе. І цієї газети з портретом він тоді не бачив.

Неоніла Никифоровна й дочка знали, чому посмутнів Тимофій Іванович: йому не хотілося знову ворушити минуле.

— Та годі вам про війну! Дивіться, який день сьогодні, який гарний Дніпро,— обізвалася Неоніла Никифоровна.— Є вони чи нема, ті ордени, однаково. Все одно їх тепер ніхто не носить.

Справді, не тільки для спогадів про минуле зібралися вони.

В каюту линув різноголосий гамір з пляжу. Дніпро кликав до себе, на свої хвилі, на свій золотий, нагрітий пісок. Віра Володимирівна попросила чоловіків, щоб вони пішли кудись, бо їй і Тані треба переодягнутися. Надя ж повернулася на свій пост. А Корсунський так і подався на пляж у білих штанях і модних черевиках, прихопивши з собою рушник, яким він тут же пов'язав голову. Басараб привів гостя під вербу в «заборонену зону». Корсунський топтався в нерішучості, призвичаючись до холоднуватой порівняно з повітрям дніпровської води. В нього на правому плечі темніє шрам, схожий на мініатюрну воронку. Осколочне поранення... Так, і лікарів війна не щадила. Особливо медсанбатівських. Корсунський — справжній солдат, фронтовий побратим, дарма, що він професор, а Басараб — простий шкіпер... Перед таким, як Корсунський, казав собі Басараб, не можна критися, він все повинен знати, абсолютно все... Але не зараз, трохи пізніше...

Можливо, і Корсунський відчув, що з його однополчанином коїться щось, бо вже до самого вечора не став його зачіпати. Вони купалися, грілися на сонці, говорили вже не про себе, а про молоде покоління. Корсунський скаржився: не любляють його діти медицину. Тепер всі чомусь прагнуть стати фізиками, математиками, давай їм неодмінно кібернетику! Валентин вже в сьомому класі почав майструвати робота і запевняв дорослих, що той у школі думатиме за нього, а йому, Валентинові, залишиться тільки записувати в зошит готові рішення. І сміх і гріх! Наймудрішою в світі людиною Валентин вважав, а може, й досі вважає письменника Казанцева — є такий фантазер, який серйозно заявив: що сам він, а також увесь рід людський, — це нащадки марсіан чи сатурнітів, прибулих тисячі років назад на дику незаселену планету Земля. Правда, готуючись до вступних екзаменів, Валентин, здається, розпрощався з Казанцевим...

Басараб сказав, що його дочка, на жаль, в цьому році ще побуде дома, — такі обставини склалися. А взагалі вона збирається в річковий технікум. Дівчат, правда, туди беруть неохоче, але вона вперта...

— Дочка в тебе хороша, Тимофію Івановичу.

— І вам немає чого скаржитися, Дмитре Олександровичу. Я радий за вас, за Віру Володимирівну... І коли

вони встигли вирости, наші діти! Буцімто недавно носив я свою Надю на руках, няньчив. А тепер, бач, матрос.

— Наречена...

— Ну, про це ще рано думати.

— Всі ми так говоримо... А час біжить... Я вже майже пенсіонер.. Паличку в руки — і в Золотоворітський скверик. Там навіть можеш сидючи позалицятися до якоїсь бабусі. Один мій колега, який ходить туди щодня, каже, що то вже не Золоті, а Останні ворота... Та я ще повоюю... Пардон! Є така п'еса «Дерева вмирають стоячи». Вистави я не бачив, а назва чудова. І ми, солдати, як ті дерева. Хіба не так?

— Ліс... Він віковичний. Можна подумати, що дерева в ньому взагалі не вмирають...

— О, ти філософ! Пробач, що звернувся до тебе на «ти». Армійська звичка. І крім того, я добре пам'ятаю іншого Басараба: молодого, чорновусого, в білому маскхалаті.

І знову, мимоволі, хоч і не хотіли цього, вони повернулися до подій двадцятирічної давності. В окопи Новочеркаська, на кригу Тихого Дону, яка витримала на собі в сорок другому атакуючі полки. Тільки там, де розривалися снаряди, крига розтріскувалась на всі боки, утворюючи смертельні розводдя...

І само собою вийшло, що Тимофій Басараб розповів і те, що збирався відкласти на потім. Корсунський слухав уважно і не дивувався, — він, здавалося, вже чув щось подібне, можливо, не про Басараба, а про когось іншого. Тільки похмуро мовчав і дивився на шкіпера, наче закликав його бути одвертим до кінця.

Нарешті, втомлений спогадами, Басараб замовк. І тоді Корсунський зняв окуляри і, енергійно протираючи їх білою хусточкою, мовив із докором:

— На фронті то ти був героєм, Тимофію Івановичу, а тут, бач, спасував.. Ну як же це, справді, за себе не боротися!

* * *

Якесь старе суденце одчайдушно хлюпотить, загібаючи під себе течію. На палубі, в загороді, по-домашньому ревуть корови. Суденце то занурюється носом у воду, то знову піднімається, показуючи свої латані-перелатані

груди. Раптом могутній поклик сирени наздоганяє його і переганяє. Тільки слід сріблястий залишила за собою червоно-біла «Ракета». Та все ж встигла привітати суденце, і їй відповіли коротким гудком. А он на бистрині знайома моторка — це новий бакенщик засвічуватиме сигнальні вогні. Не рано?

Надя подумала, що в маминій каюті повітря ще прозоре-прозоре, видно кожну пилінку. Їх міради, золотих, невагомих, і всі крутяться, крутяться і кудись летять, а як махнеш рукою або хусточкою, пилінки так гарно звихрюються. Надя не раз це спостерігала, а зараз лише навмисне згадала, щоб не думати про інше. Про те, що Валентин прийшов прощатися...

— Отже, завтра...— обізвалася до нього трохи згодом.

— Так, завтра перший екзамен. І мені чомусь тривожно...

— А ти не бійся... Згадай, як уперше перепливав Дніпро.

— Тоді я був не сам. Ми пливли разом.

— А тепер?!

Ой Надю, Надю! Зрадила ти себе. Але не кайся. І не забирай руку. У вас один свідок — Дніпро. Він все розуміє, й ховатися від нього не треба.

ЗАМІСТЬ ПРОЛОГА

Знайома багатьом ситуація, яку нерідко зустрінеш і в газетах, і в книжках. По довгій розлуці повернулася людина в рідні місця і не впізнає їх. Усе тут змінилось. Вулиці вирівнялися, будинки причепурились, вкрилися шифером. Нова школа, новий клуб, радіо. А там, де паслися вівці чи, скажімо, вигрівалися в калябанях поросята,— стадіон. Словом, «паняй, шофер, далі, бо це не моє село. Десь ми, певно, не в той бік повернули, з дороги збилися».

Потім, потрапивши вже на батькову садибу, герой знову дивується, милується всілякою новиною, нічого не впізнає. Чи не смієшся ти, читачу, зустрічаючись ось із таким забудьком? Смієшся. Бо насправді ніщо близьке серцю ніколи не втрачає тих рис, котрі відомі нам здавна, з дитинства. Так, людина старіє, а міста, села молодіють, однак їхні обличчя зберігають для тебе щось своє, неповторне, чого ніколи не забудеш, що пам'ять твоя закарбувала на все життя. Є на Україні село, в котрому і я ріс, ходив у школу, рибалив. Водив коней, запряжених у сівалку, косив сіно лобогрійкою, копав з комсомольцями силосні ями на комунівській землі. Забудуй його вулиці хоч палацами і проклади по них тролейбусні маршрути, я неодмінно впізнаю моє Хорошево! І Яструбівку під монастирською горою, де на санчатах можна було досягти космічної швидкості, і землянівський ліс, і чагарники, прозвані Кульмою, де ми часто варили шкільну кашу, і золотий бір за річкою Уди, могутній сосновий праліс. Там ми збирали білі гриби та опеньки, а часом стріляні зелені гільзи, з яких ще не вивітрився запах пороху. А Гуляй-гора, котру, кажуть, насипали козаки, сховавши в ній свою похідну церкву і зброю, срібло і золото!

Ну, та, певно, довго ще міг би я перелічувати незабутні прикмети свого села, але не про нього і вже аж ніяк не про мене ця розповідь.

Тясмин — придніпрянська річка, тече вона на Черкащині, а впадає в море. Де саме і в яке море — на картах поки що не шукайте. Скоро намалюють нові — тоді. А як хочете сьогодні тут побувати, зійдіть з автобуса в Чигирині і йдіть назирці хоч би за отим моряком, що в одній руці несе чемодан, а в другій — ретельно перев'язані книжечки. Зріст у матроса — мов у Брумеля, що стрибає вище всіх на світі, а груди і плечі — як у кіноартиста Андреева, зодягненого Іллею Муромцем. Справжнім богатирем уродився Василь Романенко, таким його і малюю. Отже, ідіть услід за Василем Мефодійовичем. Тільки уявіть собі, що це не тисяча дев'яцот шістдесят п'ятий рік, а озирніться трохи назад.

До речі, Василь нічого не знав ще тоді про своє майбутнє, про свою цивільну професію, він їхав з госпіталю на відпочинок, серце його ще було в Севастополі, там, де минуло багато років життя. В кишені документи про демобілізацію, ну, а Василь певний, що, погостювавши, дасть «задній хід», хоч і ждуть не діддуться його старі батьки. Що в Шабельниках робити йому, мічману-чорноморцю, та ще після госпіталю?

...Опівдні він зліз з вантажної автомашини, яка звертала вліво, і, взявши в руки свій чемодан і книжки, пішов по брукованій дорозі. Старовинна могила в степу була йому найкращим маяком. «Добре, що її не розорали...» — подумав, і згадки його мимоволі сягнули у ті дні, коли в Шабельниківській школі вчителька розповідала їм про давнину. Про славного ватажка гайдамацького Семена Неживого, який був правою рукою славнозвісного Максима Залізняка, про червоних повстанців з Шабельників, Боровиці, Тіньків, що пішли у війська Леніна.

Обабіч дороги — пшениці. Зелена повинь!

«А поле — як море! — всміхається сам до себе Василь Романенко. — Тільки що зовсім спокійне. І пахне печеним хлібом...»

ПЕРЕД ПРИХОДОМ ВОДИ

Нині, коли пишуться ці рядки, вже нема Шабельників. А того року стояли вони над самим Дніпром. Хати попід кручами, верболіз. Де-не-де, правда, кучерявилися й садочки, але яблучко, грушка, жменя вишень — це як святкові ласощі. Саджай не саджай — гинуть фруктові дерева, вимокають. Зате ж риба не купована, своя, тільки ледачий сидить без риби. Скрізь пасовища. І луки зелені, і горби, і кучугури, вкриті різнотрав'ям. У кожному дворі корівка, а то ще й з телицею. Ростуть діти нівроку на молці й рибі. І дрова не куповані. Двом колгоспам потрібні твої руки — сільськогосподарському і рибальському. Вибирай, де краще.

Василів батько, Мефодій Васильович, що до минулого року робив лісником, тепер зустрічав сина «безробітним». Хоч і лісникував Мефодій Романенко, а хату собі чомусь зліпив не дуже багату, недарма ж мовиться: швець без чобіт ходить. Для них з матір'ю і така добра. Знав батько синові мрії — на все життя залишитись у Севастополі, ні для кого було старатися. А що хилиться трохи хата — не біда. Там підпер, там гвіздок забив. Свіжим очеретом залатав... Вербичка, лоза, пасовища, прибережні озерця — ось що було гордістю шабельниківців, а не власні двори та хати. Одного земля годувала, другого — вода. У давні часи, правда, щороку місцеві власті віддавали Дніпро орендарям, і хто хотів рибою жити, мав іти до тих орендарів у найми. А так, то тільки купатися маєш право. Але при радянській владі від аукціонів відмовилися, орендарів прогнали, і вже з тридцятого року існує рибальський колгосп, який об'єднує кілька сіл: Шабельники, Тінки, ще й Вереміївку, на полтавському боці Дніпра. Рибалки-наймити стали рибалками-хазяїнами.

Отак і було в рибоколгоспі людей, як і нині, — щось понад двісті. Мали державний план: 1000—1200 центнерів на рік. Рибалка сам і сіті робив, ятері й човен. Це був його пай. Десь аж у Києві сиділо начальство риботресту, а до Києва ж три сотні кілометрів. Може, нема чого й дивуватися, що поряд з колгоспом довгий час рибалили «індуси». Ці «любителі» мали свою снасть, але не гребували і тим, щоб і колгоспну при нагоді вкрасти та використати. Здавна чесні люди тут воювали проти

злісних браконьєрів і просто злодіїв, навіть інколи лилася кров...

Та жодна подія не викликала стільки тривоги, стільки розмов, дискусій і суперечок, як чутка, що скоро тут, де живуть вони, де сіють хліб і ловлять рибу, де могили їхніх дідів і прадідів більше, ніж хат, буде море. Таке, як Каховське, про котре вже знали. Кременчуцьке море. Молодь хотіла моря, вона завжди хоче чогось нового. Старі журилися і самі себе втішали: «А може, минеться». Де-хто заходивсь навіть добудовуватись, перекривати трухляві стріхи. Ми, мовляв, нікуди не збираємось, нам тут вікувати. Втім, невдовзі колесо закрутилося: спокійні, діловиті представники пішли з двору у двір, з хати в хату, вимірювали, обчислювали, рахували. І стало достеменно відомо, що Шабельників ні тут не буде, ні на новому місці — в степу. А Боровиця переселиться, як і сусідні Тіньки або Топилівка... І жити шабельниківцям «у приймах».

Саме в ці дні у хаті Романенків відбувалася сімейна нарада. Мали вирішити майбутнє своїх сімей, двох із багатьох тисяч, котрих сколихнуло, піднімало з насиджених місць ще неіснуюче море.

І старі Романенки перемогли. Хоч треба сказати, що потім уже не на Мефодія Васильовича, а на Василя Мефодійовича, чорноморського мічмана, довелося записувати садибу в чистому полі, а на його батька — зовсім маленьку ділянку на новому кладовищі. Поклала старого в могилу тяжка хвороба, не дочекався він моря, з котрим змирився, але якого так і не визнав. Шабельники ж, вірніше, та земля, на якій стояли вони, залишилася на дні морському.

ШТОРМОВИЙ СВІТАНОК

Вночі штормило. Спершу у сні, а як прокинувся і подивився на чорне вікно, розгледів при світлі блискавки розпатлані крони дерев і патьоки дощу на шибці. Але не садок і не дощ наповнювали ніч отим безнастанним гомоном, що збудив його і, сонного, ще довго тримав у тривожному сум'ятті. Де він? Може, нова хата і цей молодий садок привиділися йому, може, він і досі на кораблі?

Швидко вдягнувся. По нових скрипучих половицях

(ні, це не палуба, яку треба «ловити» ногами) вийшов у темні сіни. Намацав клямку, і ось очунав остаточно, зустрівши відкритими грудьми дужий поштовх мокрого вітру. Прислухався. Ні, таки не з садка, а знизу, з Дніпра, долітає гомін. Аж не віриться. Не дивувався вже, що води багато, звук. І що береги нові, високі і круті, наче переніс їх хто сюди, та ще й обтесав, вирівняв, надав їм вигляду скель. Але досі вода, заповнивши нову чашу, лежала в своєму ложі тиха і смирна, як у степовому озері. Ще й прозеленню вкрита... Пройде баркас, за ним доріжка простелиться, і довго-довго тримається прозелень окремо, а смужечка чистої води окремо. Прозелень виносили баркаси на берег, і там, де вона підсихала, колір її вже не зелений, а бірюзовий, як залізний купорос. Це нагадувало йому трохи Сиваш. Або ні, Каркинітську затоку із стоячою водою, насиченою сірководнем. Невже оце гігантське водоймище перетвориться згодом на гниле море? Втім, бачив, як пішли рибалки в море і повернулися з рибою. В баркасах ні волокуш, ні інших сітей. Сама риба. Наче вони не ловили її, а десь купували на протилежаному, полтавському, березі, якого й не видно тепер. Риба світла, срібляста, не ставкова. Золоті сазани, півметрові щуки, срібляста тараня. Така ж риба, яку в Дніпрі ловили.

Може, тому, що він довго жив на кораблі і звук до бурхання води за кормою, тиша цього штучного моря вражала його. Вчорашній матрос відчував себе тут ніяково, совістився свого чорного кльошу і смугастого тільника, який виглядав з-під форменки. І коли вчора хтось із рибалок, глянувши на небо, висловив думку, що задуха, яка стоїть зранку, і те, що риби більше на дні, віщує грозу, його розсмішили слова бригадира. А той сказав:

— Якби не штормило.

Штормило? Хіба й таке може статися?

...Стоячи тепер у темряві на порозі, Василь Романенко вірив і не вірив своїй здогадці. Невже вони не жартували рибалки? Невже рокіт, який збудив його, народжується там, де вчора ще вода сонно ніжилася?

Чомусь хотілося, щоб це було правдою. Згадалася навіть давно читана книга. Не про море, а про золотошукачів. Один із тих, кого доля довго водила манівцями й нічим не радувала, знайшов, нарешті, в Клондайку золото і збагатів. Він зробив бідним людям багато добра,

віддав їм майже все, що мав, а сам, повернувшись додому, оселився в тихому передмісті, щоб, обробляючи землю, назавжди позбутися клятої золотої лихоманки. Та й тут фортуна підстерегла його. Після зливи, в яру власної садиби, фермер несподівано відкрив золотоносну жилу...

Невже щось подібне трапилося й з ним, Романенком? Він «втік» від моря, яке не дуже пестило його, та й знову опинився біля нього.

Згодом дощ припинився. Здається, небо вичерпало свої запаси. По мокрій землі неупевнено прокрадалось світання. Загорлали молоді півні на сусідській садибі. А знизу, хвиля за хвилю, котився тугий рокіт шторму, голос якого Василь впізнавав завжди серед усіх інших голосів. І вже не од вітру, а від самого, здається, шторму, що панував на водоймі, гупали в садку недостиглі яблука.

Вулицею пройшли повз садибу Романенків люди. Не по стежці під парканом, а брели просто по калюжах. В гумових, мабуть, чоботях. Рибалки! І його потягло на берег. Хотілося побачити своїми очима хвилі, відчуті їх присмак на губах. Намацавши в сутінках старий батьківський плащ, Василь накинув його на плечі і тихо причинив за собою двері.

Ще й чотирьох нема, а на березі вже торохтять мотори.

Торохтять, та не видно, щоб хтось відчалив. Стримано гомонять про щось між собою рибалки, тільки один жіночий голос чути, і в ньому виразно звучать нотки неспокою. Шторм налякав? Можливо. В таку погоду ходити на човнах невесело.

Василь Романенко зупинився віддалік. У мряці за багато кілометрів світилися червоні бакени. Праворуч помалу рухалися інші вогні,— то пливло якесь невелике судно з високою, увінчаною ліхтарем щоглою. За морем гуркотів грім, дощ повернув на Полтавщину. Вітерець доніс уривок розмови.

— А може, почекаємо? Може, хвиля вляжеться? — чулося невпевнене.

— Щоб тоді до вечора вовтузитися! Дванадцять сітей як-не-як.

— Встигнемо. Нема чого ризикувати.

— В нашому ділі без ризику не обійдешся. Ми ж колись і на веслах...— Та й не стало чути голосу рибалки,

мотор заглушив. Баркас рушив, у бризках, піні, в киплячій воді. Піднімався на хвилі і падав униз, а потім знову вибирався, як на кручу. Ну й гойдалка!

Люди на березі притихли. Дивилися услід відважним, які перші сьогодні вийшли в штормове море. Спершу здавалося, що баркас даремно бореться з хвилею, відстань між ним і берегом залишається майже незмінною. Але все глухішим стає стукіт мотора, і не видно вже номера на борту, постаті на баркасі зменшуються, зливаються з баркасом.

— Це біля берега така хвиля, — заспокоює хтось себе. — А одірвешся метрів на сто...

«Вірно, — згоджується в думці Василь Романенко. — У відкритому морі шторм не такий, як біля берега».

Скоро за першим баркасом відчалоє ще один. Але невдало, його повернуло боком під хвилю, і вона грізно наскочила на баркас і на людей. Нічого собі улов! Вичерпують воду шполиком. Тим часом іншим рибалкам щастить, і ще одно судно, ламаючи гострим носом водяний вал, іде навкіс, як по драбині.

А це що? Здається, в парі з високим, боцманської вдачі, чоловіком на рибальську посудину сідає й жінка.

Василь Романенко стрибнув із кручі й поспішив до рибалок.

— Доброго ранку, землячки!

— Привіт військово-морському флоту!

— Штормить, бачу, й у вас?

— Штормить потроху...

— Мене не візьмете?

— Важкенький ти, — підказує хтось на березі. — На таких наш флот не розрахований.

— Не бійтеся. Я тільки так великий, а вага в нормі.

— Знаємо. Але скупати тебе не хочеться, одежа на тобі, Мефодійовичу, чиста. А тут же не парад.

Ніби й м'яко з ним розмовляють, а щось у словах рибалки примушує Василя Романенка насторожитись. В кожному жарті, як мовиться, є доля правди. Їм здається, мабуть, що в Севастополі тільки самі паради і що служба морська легша за рибальську. А може, просто жартує його тезка Василь Леженко.

Стрибок — і Василь у човні. Аж хитнулася посудина під ним.

— А ви, тіточко, ідіть на берег. Варіть юшку для нас,— обережно взяв він рибачку під лікті і переніс на край баркаса.— Ну, бувайте! Заводь, хазяїне, свій реактивний.

— Ой, покаєшся потім, Мефодійовичу,— похитав головою рибалка.— Погода сьогодні не для прогулянки. Застебни хоч плащ...

Мотор зататахкав з усіх сил. Берег віддалявся. Попереду в мряці цвіли бакени, а ще далі, трохи правіше, щось темніло над водою. Поминули місце, позначене біленькими прапорцями.

— Йони Бурими сіті.

— А ваші де?

— Під кучугурами. Далеко, зате рибка є. Вона кучугури полюбляє.

Чим ближче до кучугур, тим більша хвиля. Тут море хвилюється, як і біля берега. Леженко придивляється до збуреної пінистої поверхні. Шукає свої позначки. Раз по раз вода перехлюпується через високий борт, її вже до біса під ногами, кльош і черевики намокли. Та не біда! Василь Романенко знову в рідній стихії.

Чи то мотор запрацював нарешті на повну силу, чи попутний вітер допомагав,— баркас наче на крилах летів до кучугур. Уже з розгону і прапорець поминули, і другий зустріли. А хвиля насакувала то збоку, то зліва, то біла в лице. Холодна, гостра. Сліпить очі, не дає дивитися, визначити, де сіті, де кучугури. А бодай тобі!

Матрос схопив велике, не дуже зграбне весло, яке годилося б і для плоту. Стоячи, допомагав вирівняти баркас, щоб не на кучугури несло, а вздовж них.

Знову виник перед очима прапорець.

— Лови! — Рибалка заглушив мотор.

Романенко перехилився через борт і схопив обома руками маячок. Удвох стали вибирати сіть. Скоро на поверхні з'явилися жовті квадратики поплавків, блиснули, затріпотіли перші рибини у вічках. Плоскирка, тараня. Ось чималий підлящ. Сувій лягав на сувій, рибина на рибину. У сіть нагнало й ломаччя, зелених гілок. Але на кожному метрі була здобич, заради якої пробивалися вони сюди, до кучугур. За роботою ніколи й вгору глянути, спину розігнути. Хвиля, як і раніше, метляє баркасом, бавиться ним, наче тріскою, але їм просто ніколи думати про небезпеку. Між іншим, для Василя Романенка це

поки що лише мисливська примха, ну, а для Леженка звичайний труд, повсякденний хліб.

— Скільки сюди кілометрів? — поцікавився Романенко.

— А сім-вісім буде. Я не міряв... Хоча брешу. Міряв давно, як ще суша була тут. Пацаном бігав наввипередки, хто швидше до Дніпра добіжить. Та й тобі, мабуть, доводилось.

Сіті не було, здається, ні кінця ні краю. Особливо як почали виплутувати рибу, а сіть спускати в море. У воді, під ногами, билися щуки, кілька слизьких незугарних сомів. Купа росла. Друга сіть була прив'язана до першої, за нею ще одна. Ця з великими вічками, тільки де-не-де застряли в ній малі рибини. Метр, другий, третій, десятый. Нічого пугнього. Нарешті — сазан! Повнотілий, золотіший. Красень, кілограмів на три. Кілька лящів...

— Ось так завжди. Мала є, а великої — кіт наплакав. Чи вона перевелася, чи десь перекочувала звідси. Нема великої риби, — скаржився Леженко.

...В той непогожий день Василь Романенко мимоволі вступив у розмову про нове море та клопоти риболовецького колгоспу. І відчув, що все це його хвилює, кличе. «Якщо лікарі дозволять, — думав він, — піду рибалити».

ДАВИДОВІ ТАЄМНИЦІ

Секретар райкому Йосип Аврамович Шкребтій запитав Романенка:

— На що претендуєте, мічман?

— Буду рибалити.

— Добре. А вмiєте? Досвід є?

— Підучусь, то й зумію.

— Може, рекомендувати вас бригадиром?

— Бригадирство треба заслужити.

— О! Ви, Василю Мефодійовичу, вірно говорите. Дуже вірно, — секретар райкому і дивувався, і радів. Не густо, мабуть, зустрічалося йому претендентів на рядову роботу. — Я підтримаю вас. Рибалки — народ справедливий. І гордий. Їм будь-кого в керівники не нав'яжеш. Зате, як хто прийдеться до душі, у вогонь і в воду підуть за ним.

— Бути хорошим рибалкою, до речі, головна посада в рибколгоспі, як я розумію...

— Майже за Горьким. Бути людиною на землі — гольовна посада. Але, чоловіче добрий, посада ця, посада рибалки... як би вам сказати... поки що без гарантованої оплати. Що своїми заробиш, те й твоє.

Райком не заперечував. Комуністів у рибколгоспі мало, а нині завдання перед ним нові й великі. Забрала вода чудові угіддя, луки, сіножаті, й одразу зменшилося поголів'я худоби, особливо у власних господарствах колгоспників. Чим же море може відшкодувати втрати, як не рибою! Кожен гектар землі давав хліб, м'ясо і молоко... А голубі гектари — хіба не те ж поле? Його з розумом і засівати треба, і так само розумно збирати врожай, тобто рибу...

Над цими словами партійного керівника району довго роздумував Романенко, повертаючись у Боровицю. Він очима господаря дивився на дозріваючі артільні лани і в думці порівнював це хлібне море з іншим, з тим, куди тепер котив свої води Тясмин. Засівати його й жати. Зробити врожайним кожен гектар. Не наосліп шукати сазана чи язя, а заселяти ними водойму планомірно і брати з неї рибу цілий рік...

Тясмин, як і раніше, ховався між кучерявими берегами або виривався на луки. Під вербами гойдалися старі рибальські човни. Такими вже далеко не попливеш. Навіть для тихої погоди нашивай борти. Ну, а взагалі будуй краще баркас. Он воно як — і Тясмин впадає в море! Скільки колись біля села річок протікало: Гречанка, Боровиця, Річище, Полеварка. Тепер усі під водою, на глибині. Цікаво, течуть у своїх старих руслах чи занесло їх мулом, піском, зарівняло дно? А джерела? Він знав такі місця в Річищі, де й у спеку вода — як лід. Пірнати було страшно. Наче в колодязь опускаєшся. Там, на ямах, соми розкошували, а попід берегом любили нереститися коропи. Щоб і затишок, і вода чиста. Інакше ікринки вкриваються пліснявою і гинуть.

І виринали в пам'яті давні вечори в колі друзів-матросів. Згадалися ті, з ким товаришував, чию довійську біографію знав, як свою власну. Був один з Дунаю. В минулому заповзятливий рибалка, а нині артилерист вищого класу, якого знали на флоті. Та, видно, військову справу вважав він для себе тимчасовою, бо все зачитувався книжками про флору і фауну Чорного моря.

Так от він, дунайський рибалка, вмів так розповідати

про таємниці рибальства, що, бувало, хотілося їхати з ним на Дунай і пересвідчитись у всьому. Про білугу, двохсоткілограмову рибу, ікра якої користується великим попитом на світовому ринку. Живе вона в морі, в солоній воді, а нереститься в Дунаї. І не тільки нереститься, а частенько, наче до буфету, заходить в гирло ріки. Попити солодкої водички. Тут її і підстерігають. Треба добре визначити силу і напрям вітру, казав рибалка, щоб знати, де саме зустрінуться солодка і солоня вода. Не кожен володіє таким умінням, а хто володіє — успіх забезпечений. Став снасть і чекай. Що білугу впіймати, що знайти золотий самородок. Важко, зате виграшно.

Мріяв дунаець після демобілізації вивчитись на іхтіолога і чи в себе, чи десь, може, на Азові, чи на Каспії працювати над розведенням білуги. Чому б і йому, Василю Романенку, не спостигнути цю чудову науку...

У правлінні його зустріли приязно.

— А сім'я як? Дружина? Вона ж у вас, Василю Мефодійовичу, кажуть, городська, — нагадав голова.

— Так. Севастопольська.

— Наша Боровиця стирає грані... Чепуриться потроху. Але це ще не місто.

— А я ж у Тіньках живу.

— Гаразд. Підберем тобі там напарника, човен дамо, снасті. Нових баркасів усім не настачиш. Походиш поки що на старому. Заробітки наші знаєш? Он діаграма. Річний заробіток на рибалку чотириста карбованців. За рік, чуєш? Не за місяць. Словом, манни небесної не обіцяємо. А рибку будеш їсти. Пайок по твердій ціні. Десять кілограмів на місяць.— Голова задумався, наморщив чоло. Скося дивився на мічмана, вивчав його.— Але... з жінкою порадься. Вони, буває, усі плани ламають. По собі знаю.— Побачивши, що моряк людина зовсім проста, голова перейшов з ним на «ти». — Партійні документи твої в порядку? Та ні, парторгові покажеш. А з дружиною порадься.

У той же день зустрівся з старим знайомим Свитенком Давидом Аполлоновичем. Давид за будь-якої погоди умів брати рибу у Дніпрі. Про нього легенди ходили, — знає, мовляв, Аполлонович приворотне слово і на ляща, і на судака. Цікаво, чи й тепер діє його «слово»?

Довго сиділи в чайній, кухоль за кухлем пили свіже пиво. Захмілив трохи старий, навіть батька свого

Аполлона почав згадувати. Свитенки зроду й віку рибалки, знали їх колись по всьому березі. Дарма, що в орендарів працювали, а славу мали свою власну. І він, Свитенко, ще з орендарями, нехай їм грець, мав справу. І з Кулиничем Сафоном і другим Кулиничем — Яковом, та й Хаїма Мошинського пам'ятає. Ті в Шабельниках вели комерцію, а Мошинський у Боровиці.

— Про «слово» питаєш, Мефодійовичу? На слові далеко не поїдеш. Трудитися треба. Не доспати, не жаліти себе. Шкода тільки, що кращі роки на глитаїв згайнував. Все було хазяйське — човни, неводи, коні. І що ввіймаєш, — все їхнє. Семеро нас було в бригаді. То на всіх — казанок риби на день, звичайно, найдрібнішої. Шість днів мокнеш, а на сьомий ділить Сафон казанкову рибу: неси додому свій пай, вгощай сім'ю. Щедрий, нічого не скажеш. Казанок на сім чоловік. А по Черкасах, по Смілі возить орендар сазанів, лящів здоровенних, як поросята. Віз торохтів по бруківці, м'яко котився по гарячій пилуці, рої мух супроводжували його скрізь, а Сафон Кулинич — дніпровський орендар — власною персоною сидів на передку і, помахуючи хазяйським батогом з китичкою, вигукував: «Ану, риби!» І нехай пропаде риба, але ціни не скине. Хоч і не торгуйся. За п'ять-шість місяців заробляв рибалка в Сафона п'ятдесят карбованців і тому був радий.

— Без Сафона краще?

— Головне, живемо, як люди. Нікому не кланяємося. Держава нам мотори дала, сіті, баркаси. Тільки лови... А зараз, бач, і море дала. Я з напарником стільки добуваю, скільки в Сафона колись цілою бригадою. І не кисну у воді з ранку до ночі. Сім годин — і досить. Хто старого життя не знав, тому й зараз трудно, а я, їй-бо, граючись план даю. Не віриш? Іди до мене, мічмане, напарником, не пошкодуєш.

Море. Налякало воно спершу багатьох рибалок, і Давида Аполлоновича. Де її станеш шукати, рибу, в такій великій воді. Біля нового берега? В старім руслі? І що тут вдієш з волокушею, як од берега до берега двадцять п'ять кілометрів?

Це був уже вчорашній день, те, що він згадував, але Романенкові хотілося все знати, все. І він ходив з Давидом Аполлоновичем по Тінках до пізньої ночі.

— Ти і сам, Василю, бачив, як стала вода заливати

наші садиби. І ми отетеріли, і риба... Залягла в річках, де жила. День лежить, два, а вода прибуває. Куди їй тепер податися за харчем? Не вмирати ж з голоду. І одного дня об'явилася вона на міляках та на травах. Літом на міляках, то верхом іде, то в півводи, а захолодало — в русло. В річках крупна, а дрібна—скрізь. Пасеться собі, де хоче. Це коли добра погода. А як вітер, починає штормити, тоді риба боїться, в морі рятується.

Десь за лісосмугою, що тепер опинилася на березі, загув пароплав. Свитенко наче на годинник подивився.

— Скоро десять. Але не подумай. Я ще спати не хочу. Розворушив ти в мені щось таке... Мало з нами ще од душі говорять, мічмане. Голова прискочить — ну, як улов? Скільки даєє сьогодні? Парторг тієї ж. А може, Давидові Аполлоновичу хочеться вголос поміркувати, думками своїми поділитися? Де і коли краще рибу брати. Чи вона скрізь по одному дзвінку в сіті лізе, чи, може... Може, в кожній кручі, в кожній щедрої на рибу місцини своя зоря? Ага, не знаєш, бачу, що не знаєш. А треба знати. От, приміром, Саранки. В Саранках чекай рибу звечора. А в Ломиному — на світанку. І знов-таки. Трусись сітку — з якого боку риба? Зверху? За течією іде чи проти? Як зверху — не зівай. Перехопи ту, що пройшла мимо; сіль, якорі, махалку в калабуху — і за водою. Пройдеш кілометрів десять-п'ятнадцять — пересікай їй дорогу. Хто цього не розуміє, той голий... тобто без улову. П'ятнадцять-двадцять кілограмів привезе, і квит. А як ставити — впоперек чи вздовж? Я, наприклад, ставлю за вітром. Риба завжди старається іти проти вітру, проти течії... Тільки ти, Мефодійовичу, не подумай, що Давид отак кожному розкаже свої таємниці. То я з тобою чомусь такий балакучий. Може, тому, що хочу зробити з тебе справжнього рибалку.

...Тоді й переконався Василь Романенко, що професія рядового рибалки не тільки головна, а й романтична.

ІМЕНЕМ ЗАКОНУ

Сергійко вже давно людина самостійна. Навіть у морі купається. А приїхав гостювати до діда — качок боявся. Ну що ж, чотири роки минуло відтоді. Цієї осені йому в школу. Летить час. Пішов у батька, Василя Мефодійовича: кругловидий, світлоголовий. Високий на зріст.

Хто не знає, скаже, що Сергійкові не сім, а всі дев'ять років.

Хлопчаки морського узбережжя граються в моряків, рибалок і... браконьєрів. Один з них, рибоінспектор, охороняє море, а трое-четверо підкрадаються до моря, хочуть заволодіти рибою. Між ними виникає сутичка. Ось, наприклад: Сергійко стоїть на повний зріст і комузь в бур'яні наказує:

— Здавайся. Іменем закону!

— Хто ж ти такий?—здивувався Василь Мефодійович, не зовсім доречно втручаючись у гру.

Сергійко від несподіванки зніяковів.

— Ми просто... граємось, тату.

Але за нього відповів сусідський хлопчик:

— Він інспектор Марусенко, а ми — браконьєри.

Інспектор Марусенко... Давня згадка пробудилася в ньому. Батьки писали в Севастополь про підле вбивство, яке сталося на Дніпрі. Комсомолец Михайло Марусенко загинув на поїсту. Було це давно, в тисяча дев'ятсот п'ятдесят третьому, а, бач, живе пам'ять про відважного інспектора, який один пішов на озброєних порушників. Потім, коли Романенко гостював у батьків, він почув усі подробиці. І з Галиною Павлівною розмовляв, дружиною загиблого. Вона жила над самим Дніпром і, як і раніше, вчителювала. Все в їхній недобудованій хаті нагадувало про Михайла. Він сам робив вікна, двері, навіть меблі. Галина Павлівна показувала його речі, його солдатський кашкет із зіркою, який Михайло довго носив після демобілізації. І ще пам'ятає Романенко, як Галина Павлівна, почувши стукіт моторного човна, раптом зблідла: «Його мотор». Хтось інший ніс нині службу на цій ділянці, але вона ніби й досі чекала, що от причалить до берега інспекторський човен і з нього вийде її чоловік — живий, здоровий.

Сумна і разом з тим героїчна сторінка з історії рибальського села, варта, мабуть, не тільки цього переказу, але й втілення її в кіномистецтві, драматургії.

Син рибалки і сам рибалка, Михайло Марусенко повернувся після демобілізації додому. Простий і щирий, майстер на всі руки, він одразу полюбився односельцям, і не було хати на березі, де б не зустрічали його, як друга. Міцний, загартований, він одним духом перепливав Дніпро, пірнав так, що дівчата мліли від страху,

дожидаючи, поки юнак з'явиться на поверхні. А особливо мліла одна. Знав чи не знав він про це, але якби хто тоді підслухав думки парубочі, то пересвідчився б, що хоч і не дивився він у бік вчительки, коли стрибав з кручі, а таки про неї, не про кого іншого думав, заради неї чесно змагався з ровесниками, з можливими суперниками. Немає більш захоплюючого змагання, як те, що народжене любов'ю. Інакше й пісні солов'їної не було б. Прийшов час, і вони побралися, стали чоловіком і жінкою, хоч ще довго залишалися пустотливими, наче діти. Стрибали з кручі одне за одним, бризкалися, сміялись дзвінко, а бувало й таке, що Михайло брав її на руки і переносив через ручай, як маленьку дитину... Ну та, звичайно, він робив це лише тоді, коли поблизу не було нікого.

Ось так і жили. Вона — вчителька, а він — рядовий колгоспник. А пізніше — державний рибоінспектор. Може, тому його запросили на цю посаду, що вчився він заочно на рибному факультеті, а може, сподобалася начальству його військова виправка і комсомольська душа.

Але служба — не дружба. Дніпро широкий, дільниця, за яку несе відповідальність рибоінспектор, для нього наче кордон між добром і злом. Хтось трудиться чесно, а хтось шукає легкого хліба, по-хижацькому нищить народне добро. Комусь вистачає для роботи дня, а хтось, навпаки, для своєї «роботи» чекає ночі. То хлюпоче веслами, виповзаючи, мов вуж, на плесо, де стоять сіті колгоспних рибалок. То глушить на світанку рибу вибухівкою. А то в заборонений час, коли риба нереститься, бере її голими руками в затоках і заплавах, в озерах, в малих річечках — Боровиці, Гречанці, Полеварці. І це вже не тільки крадіжка, а шкідництво.

Рибоінспектор іде на річку, як на кордон. Він тут поважний страж держави і діє іменем закону.

Галина пригадує: писали Михайлові анонімки: «Не будь таким заповзятим, бо підеш годувати свою рибу». Інколи умовляли: «Тобі що, більше за всіх треба? Ти своє одержуєш, ми своє». Ті, кого затримував, в кого відбирав снасті, на кого складав акти, завжди просилися. Давали слово... Ніхто в очі не погрожував. Але хтось же писав анонімки, підкидаючи їх під самі двері.

Нічого гріха таїти, признається Галина, що й вона умовляла Михайла не бути таким строгим. Особливо до своїх, місцевих людей. Дехто звик, що Михайлів поперед-

ник не часто навідувався на річку, не дуже переслідував порушників.

— Нехай одвикають,— зауважував на це Михайло.— Ми нечесних людей переслідуємо, а хто не браконьєрствує, хто не перетворює рибальство в засіб власного збагачення, лови собі на здоров'я.

...В той осінній день — 21 жовтня — Михайло Кузьмич обіцяв повернутися рано. Хотів навідатися тільки на полтавський берег, де, як йому сповістили рибалки, висадилося двоє озброєних рушницями людей. Та рибалок не одуриш. Рушниці рушницями, а в човні сіті, полювати вони збираються не на птицю, а на рибу.

І Марусенко поплив. Він хотів з'ясувати на місці і, якщо треба, випровадити непроханих гостей іменем закону.

Довго чекала Галина Павлівна чоловіка, все прислухалася — чи не почує його моторку. Кілька разів виходила на берег. Осінні верби тоскно шуміли. Протилежного берега не було видно. Десь у білій імлі високого неба курликали журавлині ключі.

А в хаті пахло стружкою. Вчора Михайло стругав для чогось просочений живицею брусок, а стружку зібрав у мішок.

«От і добре,— подумала Галина Павлівна,— затопимо, щоб у хаті було тепло. Він любить погрітися, як вертається з Дніпра».

Вискочила за дровами, а в двір люди: рибалки, сусіди. Зблідла в передчутті лиха.

— Погану вість ми вам принесли, Галино Павлівно,— сказав один.

— Михайло? Що з ним?!— зойкнула, втрачаючи відразу голос.

— Вбито Михайла Кузьмича... На тім боці. Аж біля пристані Богун.

Потім бистрі холодні хвилі понесли на собі човен, в якому вона сиділа. Бризки летіли в лице, уключини наче стогнали. А може, то вона сама стогне, навіть не помічаючи цього.

Лежав Михайло Марусенко в своєму службовому човні. Біла сорочка в плямах, і вода здавалася навкруг червоного кольору. І листя верболозу червоне. І хмари над Дніпром.

А згодом у хаті знову запахло живицею, адже й домо-

вина з сосни. На все життя не забудеться Галині Павлівні гіркий запах стружки...

Ні, не залишився вбивця непокараним, знайшли його місяців через п'ять, судили в Черкасах, дали десять років. А що їй з того? Михайла не повернеш ні через десять, ні через сто. Дітки в її класі й уроків не чують, все на свою згорьовану вчительку дивляться, хлопчики стискають кулаки у гніві до вбивці, який вкоротив життя такої людині, а вчительку їхню зробив удовою...

— Здавайтеся, браконьєри! Я рибоінспектор Марусенко! Наказую іменем закону.

І це не просто гра, а клятва вірності героєві-земляку.

...У центрі Боровиці є могила шести воїнів, над якою витесаний з граніту стоїть солдат із схиленим знаменом над урною. Те схилене червоне знамено осіняє й сьомого, хоч упав він у іншим бою,— Михайла Марусенка.

ЧИСТЕ СІЄШ — ЧИСТЕ РОДИТЬ

На даху будинку контори рибоколгоспу червоним шифером викладено «1958». Будувалася контора, як і все в Боровиці, з постаченого державою матеріалу і не так, як Сафонова хата, в котрій вона колись містилася, а за архітектурним проектом. Є тут кімната і для правління, і для бухгалтерії, є червоний куток і кравецька майстерня. Найменша — шість квадратних метрів — кабінет голови. Столик, два стільці, канапа. Може, це той самий столик, за котрим сидів ще Збаразький Федір Кіндратович, який був керівником рибоколгоспу на зорі колективізації. Тепер Федір Кіндратович на пенсії. Треба, певно, сказати, що пішов він на пенсію не з доброї волі, хоч і заслужив її. Відпустили люди. Зістарівся голова. А колись, бойовий і гарячий, стояв він несхитно на своєму посту, з нічого творив господарство. З далекої трестівської контори, що містилася тоді в Києві, одержував лише гучні директиви і, як коли, догани, а човни, снасть робили своїми руками. Мали жінки тоді досить клопоту. Цілу зиму пряли, сукали нитки, в'язали все літо, сушили і латали сіті. Тисячу центнерів риби на рік — це вже був стрибок, бо спершу, як організувалися, й половини не добували.

Приїздив з Києва часто Антон Антонович Божок, більшовик з 1906 року.

— Не дреф, рибалки. Все у нас буде — і сіті, і мотори. Прийде час — рибальський флот створимо. Дайте тільки нам індустрію підняти.

Бував усюди. Тягав з рибалками волокушу, ночував біля вогнища, а на світанку цікавився, що там потрапило в ятері. Радів кожному успіхові, підохочував людей до ударної праці. Антон Антонович на полтавському боці Дніпра побував та й порадив рибалкам об'єднатися. Так і зробили. З'явилася нова бригада — Вереміївська. І вже між берегами змагання. Хто попереду, тому шана на дві області. Під червоним прапором, під музику вручали вереміївцю Антону Лимарю значок ударника. За Лимарем пішли інші. Але й класовий ворог не дримав, ненависні були йому такі люди, як Лимар, і чиясь підла рука вкоротила йому віку. На світанку в Куті ставив Антон Лимар колгоспні ятері, і тут його підстерегла смерть.

Давно то було, а не забувають рибалки і цього героя, що впав на посту за утвердження нових порядків, нового життя, як не забувають і рибоінспектора. Можливо, прийде час і десь у Парку культури спорудять їм пам'ятники, а рибальським бригадам нададуть їхні імена. Той, хто загинув бійцем, гідний вічної слави... Так само, як і той, хто не загинув, але був чесним і вірним у важкій дорозі, заслуговує шани. Якщо правда, що боровицькі вчителі пишуть історію свого села, то, мабуть, на її сторінках згадають вони добрим словом і старого Півненка Лаврентія, котрий півстоліття сумлінно рибалить і створював колгосп, і другого Лаврентія не забудуть — Лаврентія Яремаченка, ветерана, що й нині в строю, його побратима Шалька Йосипа і того ж Божка Антона Антоновича, хоч і не проживає він у новій Боровиці. І, може, пригодиться їм для історії оцей епізод, почутий Романенком від старожилів.

Впіймав Левко Сухий рибину кілограмів на шість-сім, а тут саме Божок нагодився.

— Дивіться, Антоне Антоновичу, що в нашому Дніпрі водиться!

А Божок глянув на нього строго, як на недруга.

— Ех ти! Голова в тебе на в'язах рибальська чи браконьєрська? Неси зараз же назад. Це ж коропиха.

І сам побіг, тягнучи за собою Сухого. Вкинули риби-ну в Дніпро — пливи! Здається, нічого надзвичайного.

А люди пам'ятають. Сафон Кулинич такий екземпляр в непманський ресторан обов'язково б одвіз, а Мошинський на свій суботній стіл зафарширував би, бо обидва жили лише для себе, а після них хай хоч потоп.

Чисте сієш — чисте й родить. По війні, в році тисяча дев'яцсот сорок шостім, коли кожен грам хліба, кожна крапля жиру вважалися багатством, прийшли рибалки до тодішнього голови Федора Кіндратовича.

— Давай, голово, продамо наше пайкове сало і купи-мо автомашину. Переб'ємося без сала як-небудь.

Вчорашні солдати, вони своїми руками зібрали полуторку з придбаних на вторговані гроші розрізаних запчастин і вручили руль Микиті Цибенку.

— Паняй, перший колгоспний водію! І бережи її, щоб і наші діти побачили, з чого ми починали.

Кожен керівник, якщо він не випадкова людина на своєму посту, мріє працювати краще за попередника. І в кожного свої, не схожі на колишні, труднощі. Є вони й зараз. Але це вже труднощі зростання. Ті, вчорашні труднощі, заподіяні гітлерівською навалою, ні з чим нині порівнювати, такі вони гнітючі. Може, мають рацію ті, хто про молоде покоління каже — воно прийшло на все готове. На все? Але чи варто сперечатися? Тільки той, хто сам буде дім, знає, чому він вимурував стіни не в півтори цеглини, а лише в одну, чому замість дерев'яної підлоги на кухні і в сінях віддав перевагу долівці. Як дім уже стоїть, виднішими стають і прорахунки будівничого. Синам завжди легше розібратися в помилках батьків, керівникам — в недоробках попередників. Це, звичайно, допомагає рухатися вперед: нова мітла завжди краще мете. Але, як відомо, й вона стирається.

Колись давно, очоливши колгосп, Збаразький горів на роботі, недосипав, недоїдав, завжди був серед людей і з людьми. І так рік за роком. А потім прийшла війна. Потрапив в оточення. Ховався від окупантів і своїх запроданців. Були й такі...

Повернувся в село Сафон Кулинич. Шелестів в управі пожовклими паперами, вимагаючи, щоб ті, хто вигнав його з села, відшкодували всі збитки. Хвалився, що знову хазяйнуватиме на Дніпрі, як колись. Але фашистам було, певно, не до Сафонових планів. Та й вигляд мав жалюгідний. Фашисти глушили рибу гранатами і тим були задоволені. Так і залишився Сафон ні в сих ні

в тих. І згодом присмирнів, особливо як дійшла чутка про битву на Волзі.

Битва ця сколихнула й боровичан, пробудила в багатьох віру, надихнула на боротьбу. Шукав свого місця у тій боротьбі і Федір Кіндратович, але не встиг щось зробити. Та ще й зустрів визволителів без партквитка. Втрапив його, як ховався.

Проте йому все ж таки довірили рибоколгосп, обрали головою. Працюй, чоловіче, виправдовай народне довір'я. Та, певно, важко було йому повністю реабілітувати себе в очах земляків, бо, розгубившись, попустив віжки там, де їх треба було натягнути. Крутії скористалися з цього. І попливли поміж пальцями артільні гроші — то ніби на ремонт автомашини, то на щось інше. Якби ще трохи, і довелось б голові нести відповідальність перед законом. Та комуністи своєчасно розплутали вузол, який заплітався все тугіше навколо Збараського, не дали йому остаточно впасти, викрили винуватих. Головою, звичайно, залишатися далі він не міг, не мав права. Прикрі помилки і прорахунки зустріли одностайний осуд. Але й того не забули, що людина майже повних два десятиліття очолювала важку ділянку і ніколи нікому не скаржилася, не просилася, впрягалася з усіх сил — тягла... Призначили Федору Кіндратовичу пенсію, рибальський пайок і перебрали його.

Уже не Збараського застав Василь Романенко, а Коваленка Миколу Луковича. На засіданні правління доповів він про найближчі завдання. Всі громадські приміщення треба будувати заново. Рибальський флот міняти повністю. Хто хоче бути членом рибальського колгоспу, повинен перейти сюди з усією сім'єю. Обіцяв: роботи на всіх вистачить.

Ну що ж, це й добре, мабуть. А то справді — чоловік рибалить, а жінка в сільськогосподарській артілі. Одна сім'я, а в різних місцях. Тільки чи не програють люди? Тут трохи грошей і риби, а там хліб. Риба в морі, що синиця в небі — хіба так не буває? А сім'ї рибалок великі, по троє і більше дітей. Нагодувати треба, одягти. Вагання людей були цілком зрозумілими.

РИБА ЗБИВАЄТЬСЯ В КОСЯКИ

У конторі рибоколгоспу Романенко бував не часто. Хіба що на партзборах. Бригадирів туди інколи кликали, а в рибалки один маршрут: з дому до причалу, в море та й знову додому. Підйом о пів на четверту, в чотири вже в човні. Стугонять на різні голоси мотори, пливуть за своїм щастям. А так! Як сіті повні, то день не змарнований, рибалка щасливий. Але буває — одну, другу сіть вибереш, а в човні пусто. Де ж риба? Озирнеться рибалка довкола, дивиться на море, яке в світанковому тумані ввижається таким безмежним, і згадає Дніпро. О, там він знав місця! Знав, де яка риба і як її брати. А тут? Захоче — набреде риба в твої сіті, а не захоче — промине їх, і сьогодні, і завтра промине, простір такий, що є де розгулятись. «Ні, таки в річці було краще, вірніше», — тривожить сам себе споминами про те, як витягали на берег волокушу, а риба стрибала, тріпотіла на крилах, збиралась у гузирі. В таких випадках згадують, звичайно, тільки удачі.

Рибальська доля мінлива. Через добу знову вибираєш ту саму сіть — тривожний, готовий до найгіршого. Та ні! Є? Є, біс його забери! Одна в одну. Тараня. Ніякої іншої, сама тараня, наплуталося її густо, наче твоя сіть — бджолиний стільник! Ага! Смієшся до напарника, розцілував би його, та нема коли. І вже поглядаєш у той бік, де колишуться на воді твої прапорці — маячки. Якби й там так. І задоволений собою і своїм напарником. Вже й про море думаєш інакше. Що там не кажи, а море невичерпне. Куди там річці до нього! Моря не перегородиш сітями, не «просієш» всі його скарби через сито-решето. Як уже завелася в ньому риба, то й буде. Зумій тільки розумно хазяйнувати на тій ниві, вивчи її, повір у неї, як вірить хлібороб у чорнозем, а ще як слід попрацюй біля неї, якщо хочеш добре взяти.

Заплавні озерця на узбережжі, затоки — це ж колиска малька. Ніхто не рахував, скільки його вловили, переселили в море. Виникла думка створити своє нерестове господарство, шоліта вирощувати малька найцінніших порід.

— А він мічений буде, наш мальок, чи як? Ми його в воду, а інші в сіть. Не один же колгосп бере рибу в Кременчуцькому морі.

Здається, легко відбити таку «атаку». Все наше, спільне, хто б не впіймав,— на один стіл піде. Але це тільки здається, що легко. Стіл, справді, один, але копійка рахунок любить. А кожній же ланці треба і сіті, і баркас. І мотор. І пальне... А всякі там інші витрати? Морське рибальство — складна штука. З великими руками, з сяким-таким знаряддям і не думай. А на нове гроші потрібні, і не малі. Головний бухгалтер оце показники в конторі вивісив. Валовий прибуток артілі за 1962 рік — вісімдесят сім тисяч, але ж валовий, а не чистий. А в цьому, шістдесят третьому, який буде? Понад двісті чоловік працювало, кожному заплати. Щось там по 35—40 карбованців виходить щомісячно. Не жирно. А перемнож на двісті рибалок — ось тобі і весь твій вал! Де ж брати кошти на інші потреби і на розведення малька? Ні, чистого прибутку поки що немає, і невідомо, чи скоро буде. Можна, звичайно, будувати на папері і рибальські стани, і клуб, купувати баркаси,— Коваленко майстер фантазувати, а як до діла, все, на жаль, залишається по-старому.

...Дружина виряджала щоранку свого Василя так само, як колись у Севастополі. Поголеного, в начищених черевиках, у випрасуваному костюмі. На березі він перодягався, плив у море в спецівці, яку привіз з флоту. Бригада була без бригадира, за сумісництвом керував нею прийомщик. А від нього ні ради, ні поради; нема коли, та й грошей за сумісництво не платять. Роби, як знаєш. Привезеш рибу, неси в льодовню. А вона ж не близько, аж на горі. І нову там ніби збираються будувати. Тому, мабуть, що в яру дощова вода дорогу розмиває, і машини застряють. А люди не застряють, носять. Півкілометра туди, півкілометра назад. Як добрий улов, кілька разів доводиться їх пройти... А потім стоять у черзі, чекають, поки прийомщик зважить, випише квитанцію. Марнується час, і того, хто пізніше з моря повернувся, застає біля льодовні вечір.

Опівдні, коли саме розвантажувалися баркаси, з'явився голова. Лице червоне «після юшки». Роба новачка сподобалася йому.

— Розбагатіємо, усім спіцівки куплю,— пообіцяв. — За казенний щот. І резинові чоботи. Щоб одноманітність була...

Якраз підходящий момент нагадати голові про бригадний стан, про нову льодовню, про інші невідкладні

справи. Романенко хлюпнув води у свій човен, почав обмивати його. Напарник, Василь Леженко, допомагав.

— Дралиш корабель, мічмане? Не забув морську науку?— підійшов Коваленко.— Непоказний він, правда, у тебе. Ну, та нічого. Закупимо скоро нові баркаси, щоб у всіх однакові — морські... Перспективи у нас хороші...

Голова сам напрошувався на розмову, а тут ще й люди оточили їх, зацікавлені почутою обіцянкою. Які ж то він перспективи має на увазі?

Рибальські стани? Аякже! Скрізь по всіх бригадах будуть цегляні приміщення з кімнатою відпочинку, буфетом і так далі. Коли? Як колгосп розбагатіє. Все залежить від самих рибалок. Більше риби — більше грошей. А за гроші все можна зробити. В Боровиці буде свій клуб. Не треба «у прийми» до когось проситися. Навколо контори сад... Наобіцяв, як завжди, й відбудув...

Море увійшло в нові береги і залишилося в них. Вже починало стукати в двері прибережних осель. Незасіяне голубе поле давало що не день більший урожай. Боровицький рибалка Іван Гордійович Кузьома, повернувшись на берег, приніс новину, в котру сам ще, здається, не вірив.

— Риба збивається в косяки. Не інакше. Бо в одній сіті сама тараня, а в другій — плоскирка.

Косяки в штучнім морі? Не окремі зграйки, як раніше у Дніпрі, що вештаються собі, де хочуть, кочують, мов цигани, а великі згуртовані косяки. Чи не означає це, що віднині рибальський флот виходитиме в море не навмання? Ще напередодні одержують від розвідки точні дані, точні орієнтири, і рибалкам залишається тільки обсіпати косяк сітями.

Що Кузьома має рацію, невдовзі переконався і Василь Мефодійович. Поки що, правда, це була дрібна риба: плоскирка, тараня, чехоня, та, якої в морі більше.

І базар підтвердив, що риба є, і що її беруть в новому морі вже не тільки колгоспними сітями. В Чигирині, в Смілі, на причалах з'явилися приватні постачальники живої, солоної, в'яленої, навіть прикопченої тарані, судака, чехоні. Правила за ці морські дари, як з рідної мамі, бо державна торгівля місцевими рибопродуктами поки що дрімала. Черкаські рибоінспектори справно несли службу, їхні алюмінієві човни часто борознили узбережжя. Але що вони встигали побачити на сотнях кілометрів?

Пливе собі якась людина хистким човником, милується природою. Не причеписья. А той вудку закинув з човна, поплавчанку. Теж не причеписья. Спортивне рибальство. Приватних човнів на березі багато, а догадайся і доведи, котрий з них браконьєрський.

...Однієї тихої ночі вийшли на берег чотирнадцять громадських інспекторів. Комунисти, комсомольці, кращі рибалки. З суботи на неділю. Недільний базар завжди на рибу багатий. І Романенко сидів з товаришами у засідці.

Місце дуже вигідне, щоб човном причалити. За кручею і від самого берега до села яроч неходжений, бур'яни.

Небо захмарене, ні місяця, ні зірок. За три кроки нічого не видно. Така задуха, що от-от, здається, піде теплий дощ. Пахне чебрецем і річкою. Вдалині червоним цвітуть бакени — один яскравий, з ореолом і доріжкою на воді, другий ледве помітний, миготливий. Між ними чорна, як оксамит, вода.

— Чужий сюди на веслах не прийде, тільки свій, місцевий, — уголос розмірковує рибалка Тригорій Колісник. — Я одного не розумію — коли він встигає? Треба ж сіть поставити, чекати годин кілька...

— А може, за нього інший ставить, — висловив свою думку Романенко.

— Хто це інший?

— Ми... Колгоспні рибалки.

— Думаєте, колгоспні трусить?

— І таке думаю. Не хотів, правда, ні з ким ділитися, поки не переконаюся остаточно. Але тобі, Гриша, скажу. Став я помічати, що хтось з моїх сітей рибу обсмикує. Виймеш, а сіть зібгана... Всі люди ніби в одному котлі варяться, а різні, дуже різні. Один дбає, щоб усім добре, другий лише про себе думає. Гарбає собі, що під руку попаде. Ну, хочеш риби — купи, як усі, на зароблені гроші. Або іди в рибоколгосп працювати. Ніхто ж тобі казанком не міряє, як колись. І пайок по дешевій ціні. Словом, не сидить рибалка без риби. Та й скільки її треба.

— Це тобі мало треба. Бо для себе. А інший карбованець у колгоспі заробляє, а п'ять на базарі...

Вони завмерли. Придивлялися до темної, з ледь помітними полисками, води. Щось ніби хлюпнуло. Ніде нікого не видно, а плескіт щораз чутніше. Нарешті Романенко перший угледів чорну точку, яка переміщалася

саме проти ближчого бакена. Човен. Ось він круто завернув. Ага, пливе до берега. Залишалося метрів десять, коли човен зупинився. Стало зовсім тихо. Десь позад них у селі загавкав собака. В морі за бакенами подав голос пароплав, гудок у нього точнісінько такий, як у паровоза.

Два-три удари веслами, і човен з розгону ткнувся в берег. Тепер людина на човні вже не вичікувала, не приглядалася. Проворно вискочила на пісок і потягла за собою якийсь вузол. Дихала важко, часто. Втомилася або хвилювалася. Біля бур'янів зупинилася і тут залишила свою ношу. Тепер заспішила. Одним стрибком, здається, перемахнула пісок.

Романенко штовхнув товариша: «Пора».

— Сій! — гукнув він незнайомцю. Блиснув ліхтариком...

ЗНАЙОМСТВО

Нічим особливим він не відзначався, матрос Василь Романенко. Жив, як і всі, — о третій вставав, о четвертій вже був на воді, трусив сіті, шукав з напарником, Василем Леженком, кращого місця, де водиться не лише тараня, а й крупна риба. Все рідше приходив у своїй морській формі, — чи беріг її (нової такої не видадуть), чи, може, одвивав. Але й у звичайній одежі кожен упізнав би колишнього моряка. Він і ходив по-своєму, і стояв на землі так, наче хотів урівноважити її, щоб вона не хиталася. Після того, як у бригаді побував інструктор парткому, в Романенка з'явилися нові обов'язки — його призначили агітатором. Власне, він і раніше приносив у бригаду то свіжу газету, то цікаву брошуру, і коли штормило або коли рибалки рано справлялися з роботою, збирав їх біля свого баркаса. Починалося з справ міжнародних, а кінчалося своїми.

— Бач; і там наші люди трудяться. І там електростанції будують, — чулися потім розмови. — А чому? Тому, що ми безкорисливі, не деремо ні з кого шкіри. Америка і голодному не простягне руку, а ми...

Як виникали суперечки, зверталися до нього за роз'ясненнями. Він став авторитетом для більшості рибалок. Навіть голова радився з ним у багатьох життєвих питаннях, хоч і робив це віч-на-віч, щоб «не втратити авторитету».

Інструктор парткому офіційно підтвердив те, що склалося само собою: віднині Василь Мефодійович Романенко виступав не тільки від себе, а й як повноважний представник районного агітколективу; він мав працювати за планом, звітувати. Його, хоч і не часто, викликали на наради, семінари, й, буваючи в Чигирині, в Черкасах, Романенко щоразу пересвідчувався в одному дуже неприємному для нього висновку: багато хто дивиться на рибколгосп як на щось малоорганізоване, стихійне, напівприватне. Така думка склалася здавна. Невпійману рибу на облік не візьмеш. Скільки її в річці, у морі? Мільйон? Мільярд? Скільки потрапило в сіті сьогодні, скільки пішло за водою чи проти води на «чужу» територію? Кожен човен не проконтролюєш.

Ось такі міркування не раз доводилося чути Романенкові, і то від людей солідних, досвідчених, до речі, й від тих, хто, буваючи в колгоспі по службі, потрапляв на традиційне рибальське частування — на юшку, або, як частіше говорять у цих місцях, «на уху».

Він, як міг, захищався, розповідав, як строго ставляться рибалки до хапуг, браконьєрів. З ним згоджувались: не всі, звичайно, гріють біля риби руки, але в магазинах риба лиш коли-не-коли буває, а на базарі хоч греблю гати. Звідки ж вона, як не з колгоспних сітей!

«Так, потрібний контроль,— думав Романенко,— але ще більше потрібна виховна робота, піднесення свідомості кожного рибалки, прищеплення йому почуття особистої відповідальності за колгосп, за його зростання». І, мабуть, «хлібосольство» не стало б приводом для «легенд», коли б товариші з правління передали місцевій чайній всі таємниці готування юшки. На жаль, юшки в меню не то що в Боровиці чи в Тінках не шукай, а й у першокласних столичних ресторанах. Чи не тому, бува, що її нібито обов'язково треба варити на вітрі, і не тільки з старим товченим салом, а й з димком. Ну, та це вже теж належить до «легенди», бо юшка й дома виходить добра, аби було з чого варити. Ех, юшка, юшка! Є в Боровиці білостінна хата у вишневому садку, а в ній живуть гостинні люди: Марія Кузьмівна та Сергій Семенович Дусейки. Він своє відрибалив. У вісімдесят не підеш на баркасі в море. Але ще на службі, охороняє колгоспну контору, гаражі, майстерню. Кузьмівна ж дома хазяйнує. Потрапили і ми до них, щоб послухати цікаву розповідь

Сергія Семеновича Душейка про... Париж, Тулон, Марсель, Сан-Рафаель. Солдатом російського експедиційного корпусу в 1916 році воював він на французькій землі і чудово зберіг у пам'яті номери полків і дивізій, прізвища своїх командирів, подробиці боїв за міста й переправи, імена побратимів, з котрими ділив, бувало, в окопі галети і флягу води; не забув і тих, з ким сидів у вовчій ямі, обснованій колючим дротом, під охороною колоніальних стрільців, не забув рязанця Пономарьова, з яким тікав, українца Івана Прядченка — матроса-потьомкінця, від якого ще в французьких окопах почув про Леніна і соціалізм.

До речі, згадує Душейко і Родіона Малиновського, нашого маршала, адже в ті давні роки їм випало служити в одному полку.

Ну, та не про воєнні походи зараз мова, давайте краще про юшку. Тут перша скрипка належить Марії Кузьмівні. Поки ми з «французом», як тут називають жартома Душейка, мандрували пройденими ним шляхами Франції, Греції, Сербії й Румунії, Марія Кузьмівна розпалила піч, почистила великого сазана, добавила до нього ще й дрібної риби,— для навару,— довго ворожила над каструлею, і, зрештою, гості одержали по повній мисці пахучої юшки, такої смачної, що аж губи обпікали, не чекаючи, поки вона хоч трохи охолоне.

Знає душейківську юшку і Василь Романенко. Бував тут не раз. Здається, в Душейка і познайомився він посправжньому з інструктором парткому Володимиром Раченком. Щиро, від душі розмовляючи з Володимиром Сергійовичем, він тоді не знав, що скоро їм доведеться працювати вкупі на рибальській ниві.

Володимир Раченко народився і виріс у Боровиці, мав тут на кожній вулиці як не рідню, то близьких друзів. З тим у школі вчився, з іншим — в армії служив. У роду його є й рибалки, є й хлібороби. Змалку знає він сільську працю, і тому обрав собі для навчання Кіровоградську сільськогосподарську школу по підготовці голів колгоспів, після закінчення її попросився до земляків. Молодший агроном місцевого колгоспу. Секретар парторганізації. Інструктор парткому. Міг би, здається, переселитися в Чигирин. Аж ні, залишився в Боровиці.

Коваленко, голова рибколгоспу, ніколи начальству не надокучав. Доповідав при зустрічах коротко: «ловимо»,

«плануємо», «будуємо», словом, «ідемо вперед». І так хвацько розповідав про шторми, про те, як хвиля носить на собі баркаси, що, здавалося, він з ранку до ночі не сходить з човна. Лише з Володимиром Раченком поводиться стриманіше. Раченко «свій» і знає, звичайно, що не все так добре, як малює голова. Ну, та в кого ж немає труднощів, помилок? Той не помиляється, хто не працює. Щоб задобрити землячка, Микола Данилович Коваленко міг десь на нараді згадати навіть про «заслуги» інструктора парткому перед рибоколгоспом. Мовляв, у наших успіхах є й його внесок.

А успіхів якраз кіт наплакав. Тільки й того, що давали план, ледве зводили кінці з кінцями. На кожному кроці порушувалися правила промислового рибальства, і до цього вже звикли, як і до коваленківських матюків та пустопорожніх обіцянок.

Звикли? Так принаймні здавалося Коваленкові. Але протест проти таких порядків, проти Коваленка визрівав, і першим, хто підняв голос, були парторг Лука Семеняка та ланковий Василь Романенко.

— Ви не цар і не бог, Микола Даниловичу, і в цьому ми переконалися. Крик ваш мало нам допомагає,— сказали йому, нарешті, на партійних зборах.— Давайте разом подумаємо, що далі робити, як жити і працювати.

— Ви що?! Вчити мене збираєтесь? Мене?

— Вас люди обрали, і, як треба буде, люди й скинуть.

Коваленко скипів, він не чекав такого зухвальства від «підлеглих».

— Ти хто?! Хто ти такий, щоб зі мною так розмовляти?! — накинувся на Семеняку.— Я призначив тебе експедитором, і я плачу тобі гроші. Завтра ж вижену геть, плавай, як усі... Давай план. Тоді побачимо, хто з нас працює, а хто за портфелем тягнеться...

Комуністи зрозуміли: бій так бій! І все, що тільки можна було, нагадали Коваленкові, всі його «подвиги». Строга догана із занесенням в облікову картку остудила його, він вийшов з червоного кутка присмирнілий і здивований.

А до Романенка — гість у хату з області. Чернобаєв — головний рибоінспектор Кременчуцького моря. Гроза браконьєрів.

— Давай ближче знайомитися, мічмане. Ти тут добре

діло робиш, мені розповідали. Так от... Іди до нас працювати. Райвиконком тебе рекомендує, колгоспники підтримають...

Гось його вже поздоровляють рибалки.

— Засукуй, Мефодійовичу, рукави. Ми тобі допоможемо, а ти нас не забувай. Бригада ж тільки на ноги стає.

— Начальство каже, що справа у нас з вами одна. Та я і так розумію. Два роки сам рибалю...

Два роки! Як швидко час іде. Втім, по дітях видно. В школу хлопчик пішов, а був же мальок...

З чого ж починати? Найперше — підібрати актив. Є добровольці, які після роботи ще й чергують. Може, ввести оплату за чергування, це заохотило б рибалок? Думалося вже про нові обов'язки, про охорону.

Але ж і бригада йому рідна, про неї він теж буде дбати. Про рибальський стан, про льодовню говорилося на зборах. Директор тресту дещо пообіцяв.

З Григорієм Колісником Романенко вже давно подружився. Хороший з нього громадський інспектор. Втім, він інколи смутний ходить.

Зайшов до Колісника на вечірній вогник. Ганна, Грицькова дружина, днями тільки вийшла з лікарні після пологів. У хаті тепло, затишно. Хазяїн привітався приязно.

— Привіт, товаришу державний інспектор!

— Ти не чергуєш сьогодні?

— Ні. Скринько пішов.

— От і добре. Я хотів, Гришо, порадитися з тобою... І про бригаду, і про свою нову роботу. Василь Леженко, ти, Василь Чабан, Іван Кулинич — передові рибалки, на вас рівняються. А в цілому показники не дуже хороші. Що заважає?

Григорій трохи помовчав. Озираючись до Галі. Та кивнула, давай, мовляв, не соромся. Але побачивши, що він вагається, сама прийшла на допомогу.

— Сіті у Гриші старі. Скільки їх можна латати! Акт треба скласти і списати, а він ніяк не наважиться. Дорога дуже штука, сіті...

— Та в мене ще нічого, є й гірші,— обізвався Колісник.— Не в сітях діло.

— А в чому ж?

— Я стараюся, Василю Мефодійовичу. І пропозицій особливих не маю...

— А не особливі?

— Не особливі? Хочете, щоб я сказав,— скажу. Ось і при Галі, нехай чує. Хочете, щоб люди краще робили, всі сили віддавали... То більше довіряйте людям,— він почервонів, наче говорив про самого себе.

Розмова з Гришею Колісником багато дечого відкрила йому.

Вранці, коли прокинувся Сергійко, Василь Романенко доповів йому:

— Твого тата призначено державним рибоінспектором. Як ти на це дивишся?

— А ти не побоїшся? — запитав Сергійко, згадавши, мабуть, знову Марусенка.

ПІСЛЯ ПАРТЗБОРІВ

Після тих партзборів, на яких Коваленкові добре перепало, правління рибоколгоспу вперше відчуло, що воно не дорадчий орган при голові, а повноважний хазяїн, що його колективна думка і для голови закон. Не голова диктує правлінню, а якраз навпаки.

Між тим таємничі «зникнення» Коваленка продовжувалися, і ось, нарешті, він порадував рибалок:

— Дивіться, що я придбав. І то — зовсім випадково.

Біля контори розвантажували якісь дзеркала у ширкарних рамах.

— І де це ви відкопали, Миколо Даниловичу? — дивувався «француз» Душейко.— Я такі тільки в Парижі бачив, і то через вікно. В палаці «Пале-Рояль».

— Відкопав! — не розуміючи іронії, хвалився Коваленко.— Продавали корабель з торгів. З усім начинням. Я й придбав дещо.

— Куди ж ми їх? — хазяйновито оглядав дзеркала бухгалтер.— Драмгуртку передамо...

Очі в голови звузилися.

— Культури не розумієте. Як збудуємо рибальські стани, там і повісимо дзеркала.

Ця «закупка» і насмішила рибалок, і насторожила. Добре, що хоч гроші невеликі, а що, якби Коваленко увесь салон на кораблі придбав — з м'якою меблею, килимами, буфетом.

Знову була з Коваленком серйозна розмова, тепер

уже «чистили» його управлінці. Він і розумів, здається, що робить дурницю за дурницею, але самолюбство брало верх.

— Замовкніть! Фінансами я розпоряджаюся. Мені надано таке право. А звітувати буду перед загальними зборами.

Він знав, що збори в рибоколгоспі таке ж рідкісне явище, як землетруси в Чигирині.

Ще цілу осінь і зиму терпіли Коваленка, хоч хмари над ним вже давно збиралися. Грім заgrimів несподівано, але не будемо забігати вперед. Ще попереду у рибалок важка зима, незвичне рибальство, коли сіті треба ставити під кригу, а вони ж довгі, по сто п'ятдесят метрів кожна, і в ланці на двох їх чотири, а то й шість.

...Ось вона й прийшла, зима... Хекаючи, як дроворуб, Григорій Колісник довбає ломиком ополонку. Його напарник тим часом розмотує кодолу, розрівнює сіть. Ополонку потрібно багато,— це для того, щоб попід льодом пустити шнур, а вже потім протягнути сіть. Море застигло, вкрилося білими баранцями торосів. Мете поземка. Не холодно взагалі, тіло навіть пiтне, бо робота в рибалки нелегка. Тільки ніс до морозу однаково чутливий. Та ще пальці на ногах. Потім бере з санчат ломик і Скринько. І не тільки тут гупають,— по всьому морю, скільки видно, розсипалися рибалки, десятки рук віддають тепло і силу залізу, врубуються в кригу. Ніхто не стоїть. Прийшов і рибоінспектор. Ну, цьому й ломика підходящого не підшукаєш, пудовий треба! Аж тріщить все, наче десь невидимий просувається криголам.

— Я в журналі читав. Чехи, рятуючи мости від льодоходу, ріжуть його спеціальними пилками. Як сир... — згадує Колісник.

— А електрику звідки візьмеш? У них річки, кабель розмотав і давай... А тут же море, десятки кілометрів,— заперече напарник.

— Щось та можна придумати. На Місяць збираємось, а тут...

Хіба це діло отак, вручну. А як почнеться придуха. Скільки риби загине, ми ж руками багато не встигнемо. Може, криголамчик невеличкий сконструювати. Пустив його від Черкас до Кременчука — нехай прорізає щілини... От з бракон'єрами ми боротьбу ведемо, а придуха — це ж найстрашніший бракон'єр.

Мерзлий хліб, навіть сало таке, що зуби щемлять. Тільки вода під кригою жива, парує. Але руки її бояться, мороз хапає їх і не хоче відпускати. Пальці дерев'яніють, робляться неслухняними. Хоч рукавиці одягай. Але знов-таки, як у воді працюватимеш в рукавицях.

Танцюють рибалки, борюкаються і старі, і молоді, гріються. Їм би суди чайку гарячого хто привіз, а то й борщику. Де ж Коваленко із своїми солодкими промовами? Керує? Бригад п'ять, а ще контора, районні організації, риботрест... Всюди треба встигнути, а можна й нікуди не поспішати, якщо у тебе так багато клопоту. Однаково будуть лаяти, критикувати.

Зимували ще з ним, з Коваленком. І недарма говориться, що за роботою й день малий. Ніколи було людям рахувати дні і ночі. Спершу морози, потім відлиги запанували, на руслі з'явилися перші промोїни, перші крижини попливли на південь до солоного моря.

Зимом трапилася тільки одна подія, яку довго не забували. Впіймали колгоспники двох браконьєрів, і були це, на жаль, не чужі, а свої. Той самий Чубенко, якого вже раніше ловили, а з ним Сіянко Іван Євдокимович. Теж не новачок... Їх взяли «тепленькими», з рибою у мішках і з... сітями колгоспними. Знову зустрілися вічна-віч Григорій Колісник і його колишні «спокусителі».

А навесні трапилася ще одна подія: перепився Коваленко і затіяв бійку. Оце, мабуть, вже й була та остання крапля, після якої його в рибколгоспі не стало.

Але ж хто, спитаєте, очолив боровицьких рибалок, хто пішов на господарство?

У квітні року тисяча дев'ятсот шістдесят четвертого головою тут одностайно обрали Володимира Сергійовича Раченка, свого земляка, інструктора парткому.

Раченко обійшовся без декларацій, без «програмної» промови. Нагадав тільки, що минулого разу на зборах до протоколу було записано про льодовні, рибальські стани й баркаси.

— От нам і програма,— сказав новий голова.— А це зробимо, тоді само покаже, над чим далі працювати.— І тут же звернувся до Павла Калиновича, директора риботресту:— Ви звідси додому, в Черкаси? Чи ще куди?

— А що хіба?

— Та хочу завтра до вас їхати. За нарядами. За тим, що ви сьогодні нам пообіцяли.

Ага, впіймав на слові. Той, виступаючи сьогодні, похвалився, що трест ліс і цеглу має, та, мовляв, окремі керівники колгоспів чекають, що їм усе це піднесуть на тарілочки.

...Був початок травня, рибу ще не ловили. Магічне слово «заборона» діяло безвідмовно. Риба ж саме нерестилася. Та з кожним днем все важче рибалці всидіти в хаті. Старі сіті давно відремонтовані, нові опоряджені, човни пофарбовані. Прикинуто вже, де ставити на дрібну, де на крупну. Сверблять руки, скучили за кодолю. Тягти її, відчуваючи, як тріпочеться в сітях риба,— найвища насолода. Але не в самій насолоді справа. Травень — п'ятий місяць року, а центнерів кіт наплакав. Ну, що ця підлідна ловитва! Натрудилися, намерзлися, тільки й того. А потім — нерест, заборона. Сидіти склавши руки важко, дні тягнуться, мов неживі, а півні на світанку горляють, будять тебе, дражнять.

У морі тільки один моторчик стугонить, інспекторський. Ого, Романенко — свій то свій, а носить його скрізь, не знає відпочинку, ще й молодих рибалок мобілізував! Стережуть рибу від браконьєрів.

Леженко — колишній напарник Романенка, не то жартома, не то серйозно просить:

— Уваж, Василю... Справи ж не в календарі, зрештою. Віднерестилася у нас риба. Ну, що як ми на день-два раніше, га? І на льодовню її. В запас. Два дні — два центнери... Одна ланка — два, друга два...

Леженко тепер бригадир тиньківський, у нього план. Рибалки щодня несуть йому різні чутки: «У Вереміївці, на тім боці, уже ловлять». «Сусіди з Кіровоградщини не тільки у своїй воді сіті поставили, а й на їхню, боровицьку, заходять». Хочеш — вір, хочеш — не вір чуткам, однаково спокою нема.

І нова думка, досить спокуслива, оволодіває бригадиром: «Можна ж ікряну назад випускати, а іншу в човен...»

Однак Романенко невблаганний.

— Ех ти! — докірливо кладе він Леженкові свою важку руку на плече, і той розуміє, що не буде поблажки.

ПЕРЕДЖНИВ'Я

Рибальське переджнив'я таке ж довгождане, як і хліборобське. Лиш з тією різницею, що в полі все на виду, знаєш, що будеш жати, а в морі... Дивиться, дивиться на голубе поле Давид Аполлонович Свитенко, а воно геть вкрите темними бурунцями, наче це не вода, а незаскороджена рілля. Десь аж біля кучугур кружляють птахи. Легко опускаються до самих бурунців і потім, осипаючи з крилець живе срібло, знову злітають. «Там і ставити сіті,— говорить собі Свитенко.— Птахи не дурні, чують рибу».

По крутій дорозі з Тіньків до рибальського стану наближаються дві вантажні автомашини. «Цікаво, чи не за рибою, бува?» Свитенкові дуже хочеться, щоб це були трестівські машини з наказом вищого начальства. «Заборона достроково відмінюється, давай рибу...»

Але ні, на машинах цегла, дошки. Новий голова привіз і сам розпоряджається, показує, де що складати.

— На грузила піде цегла? — вітається з Раченком Давид Аполлонович.— Шкода таку ціленьку...

— Ні не на грузила... Давайте, діду, краще подумаємо, де вам рибальський стан будувати.

Старий стан — ветха мазанка, підбита, як говориться, вітром; стіни її давно облупилися, скрізь дірки, чорні ребра хмизу. І стоїть вона якось серед дороги, не на місці.

— Цегляний таки змуруємо! — задоволено говорить Свитенко.— Треба, товаришу голово, щоб і при березі, і сухо... Може, на високому фундаменті? Це ж вроді рибальський порт буде.

До них приєднуються інші рибалки. Радяться довго, сперечаються. Нарешті всі погоджуються, що доведеться трохи підрізати лівий схил кручі і тут, на майданчику, який утвориться, ставити будинок. Вибирають місце і для льодовні. У п'ять разів ближче буде носити рибу. Аж не віриться!

— А майстри серед вас є, будівельники?— питається Раченко.

— В Тіньках кожна сім'я має свого муляра або столяра. Гукніть лишень...

Справді, навчилися тіньківці будувати добре і швидко. За проектами. Не тільки свої хати мурували, а й ве-

ликий будинок сільської Ради, відділення зв'язку, чайну, сільмаг, дитячий садок. Прокладали магістралі водогону.

Кілька рівних колод залишилося на машині.

— А ці куди?— Бригадир Леженко вузлуватими пальцями обмацував тверді, наче залізо, дубки.— Корабельний матеріал! Зносу не буде.

— І ми так думаємо.— Раченко покликав шофера:— Поїдемо... До речі, бригадире, якщо хтось зголоситься в будівничі, записуйте.

Давиду Аполлоновичу теж треба в Боровицю. Взявся вже за борт, але голова звільнив йому місце поруч з водієм.

— Сідайте, вам тут зручніше буде. А я люблю на свіжому повітрі.

Скоро зелена смуга відгородила їх від моря, і його зовсім не стало видно.

Осторонь шляху врунється озимина. Вкриті шифером білостінні будівлі тваринницької ферми збіглися за вибалком докупи — ціле містечко. А за фермою знову лани, лани... Звичайний степовий край, ніхто б і не сказав, що за кілька кілометрів звідси понад двісті тисяч гектарів штучної водойми. І треба сказати, що досі якимось трударі суші мало відчують появу моря, вони живуть звичним життям спадкових хліборобів і не уявляють собі, що от у нього, Раченка, сохне зараз голова від турбот про поповнення колгоспного флоту, про недалекі вже рибальські жнива, словом, про речі зовсім нові і для нього.

Вода таке ж народне багатство, як і земля! На морських угіддях треба хазайнувати науково, розумно, дбайливо. І йому, Раченкові, здавалося, що місцеві річки, штучні водойми втратили своє значення як постачальники рибопродуктів. Море. Океани. Славнозвісні флотилії «Слава», «Україна», «Алеут». Хіба під силу Волзі чи Дніпру з ними змагатися? Та саме життя відкинуло сумніви — треба змагатися! Треба, щоб на обідньому столі радянської людини були не тільки консерви, атлантичні оселедці, тріска чи заморожене філе з морського окуня, а ще й короп і карась, судак і дунайський оселедець, осетри, в'язі, щука й тараня. Він бачив черги за свіжою рибою і в Чигирині, і в Черкасах, а заморожена океанська лежить собі спокійно на сусідніх столиках. Звичайно, як свіжа є. Тільки голодній кумі черствий хліб на умі, а ситій і здобної булочки хочеться.

Таке уже в Раченка життєве правило — взявся за якусь діло, вважай його найголовнішим для себе. Оце твій передній край. Кожен має свій полігон і свій космос. Дарма, що інколи щаблі, котрими ти піднімаєшся, можуть декому здатися буденними.

Ось авто зупинилося біля столярної майстерні.

На дерев'яних козлах баркас. Ще тільки кістяк, правда, але видно, як він виглядатиме, цей новий баркас, конструкцію якого запропонував один з майстрів — Олекса Степанович Ратушний. Попередні, зроблені раніше, не витримали «критики» моря. Невеликий навіть шторм заливав їх. А цей, як він себе покаже?

— Трохи вище борти нашиваємо,— пояснює Ратушний.— А кіль гостріший. Щоб хвилю краще різав. Але...— признається він,— навпомацки працюємо, товаришу голово. Креслень нема.

Навпомацки... Ну, що він їм може порадити, Раченко? Звичайно, тут потрібні спеціальні знання, яких у нього, на жаль, немає. А що, як запросити сюди досвідченого інженера? Нехай попрацює з Ратушним, з Давидом Петровичем Шмиголем, навчить їх. Навіщо заново відкривати Америку. Його думка подобається і Свитенкові. Але він чуває потилицю.

— Інженеру добре заплатити треба. А в нас у касі не густо...

— Як для діла, то й заплатити не жалко. Добре, ми ще помірковано з членами правління. Отже, ви не проти того, щоб повчитися, Ратушний?

— Вчитися ніколи не пізно. Аби було в кого.— В голосі старшого майстра прозвучав сумнів: знаємо, мовляв, ми тих інженерів. На словах всі вони герої, а як до діла — сокиру не кожен тримати вміє.

...Людина, яку їм рекомендували, виявилася саме такою, як треба. Приїхав з Жданова інженер судноремонтного заводу Іван Незола. Оглянув колгоспний «флот». І на другий день в робочій спецівці прийшов у майстерню.

— З радістю допоможу вам, товариші. Тільки одна умова: працювати доведеться з ранку до вечора. У мене місяць відпустки, і за цей час хочеться дещо зробити.

Був він дуже простий, щирий з людьми, а сокира чи рубанок в його руках ніби перероджувалися. Той самий інструмент, здається, але навіть Ратушний дивився з за-

здрістю і не міг збагнути — заточив їх інженер по-своєму чи то руки в нього такі ловкі. Що руки, що око. Обтеше сокирою, як по шнурку, можна й без рубанка обійтися. І саму крихту потім рубанком зніме, а дерево наче шліфоване.

Частенько заходив у ці дні до майстрів Раченко. Від роботи людей не одривав, тільки дивився. А скоро, дуже скоро вже було на що дивитися. На його очах народжувався красень з високими легкими бортами. Невдовзі опустили його на воду. Виглядав серед човнів, як лебідь серед качок. Поставили шестисильний мотор. Ходив баркас упевнено, добре тримався на воді, наче під днищем переливалося щось, при потребі врівноважуючи його. Але інженер чекав для випробувань особливої погоди.

І вона прийшла. Під вечір якимось море розколихалося, заштормило. Останні рибальські баркаси поспішали до берега. Отоді Іван Незола і повів своє дітище. Повів на шторм! Вийшли на старе русло. Побували біля знаменитих Тарасівських кучугур, де й у звичайну погоду завжди гуляє хвиля. Різали хвилю і так, і так. Рибалки з берега спостерігали за всіма маневрами. То тривожилися за долю тих, хто на баркасі, то голосно виявляли своє захоплення.

Увесь екіпаж потім вітали з перемогою боровицькі рибалки: Івана Незолу — ждановського інженера, голову колгоспу Володимира Сергійовича Раченка, теслярів.

І це була справді колективна перемога, бо від того дня один за одним сходять зі «стапелів» колгоспних незолинські, як їх тут називають, баркаси, і слава про них іде по всьому Кременчуцькому морю.

НОВЕЛА ПРО ПЕРШУ РИБАЧКУ

У Вітово стан четвертої риболовецької бригади. Воно, як і Боровиця, на самому березі моря. Проте потомствених рибалок тут не шукай. За вісімнадцять кілометрів був звідси Дніпро. І не снилося тоді вітвцям, що дійде і до них велика вода і що на власних садибах доведеться ловити сітями сазанів та сомів.

Не знають у Вітово ні традицій рибальських, ні забобнів. Отож, коли захворів напарник Василя Набоки і ні з ким було йому в море виходити, сказав дружині:

— Хіба тебе взяти, Ганно? Не пропадати ж рибі.

Сказав і чомусь глянув на неї уважно, а потім на сина. Ніякої роботи вона не цуралася. Не мала часу гуляти ні в батьків, ні за чоловіком. І за сівалкою ходила, і біля трактора причіплювачкою, і біля молотарки. Все в полі та в полі. Тому, мабуть, така смаглява, аж бронзова, і така струнка та по-дівочному рухлива. І в тридцять п'ять не споважніла, не роздалася вишир, як деякі її ровесниці. Ідуть вони по селу з сином, п'ятнадцятирічним Віктором, і хто не знає, думає, що то брат і сестра.

Як в море, то в море. Тільки матір свою попросила:
— Попрацюйте ви, мамо, за мене сьогодні в ланці. Та скажіть дівчатам, що я аж у неділю вийду.

Досі бачила море тільки з берега. Дивувалася, що здоровенні баркаси зовсім, буває, ховаються серед хвиль, навіть при малому вітрі. Інколи їй робилося моторошно від думки, що Василь там без неї. Часто допитувалася в нього: «Не страшно?»

— Всяке буває,— ухильно відповідав чоловік.— Але хтось повинен і таку роботу виконувати.

Тепер він брав її із собою. Поки одягалася, стояв над нею, як старшина над рекрутом. Ганна аж упріла від незвичної обмундировки. Натягла на себе чоловікові штани, примовляючи з іронічною усмішкою, що тепер не то що в море, а й на чигиринський Хрещатик можна, тільки треба очі підмалювати та коси відрізати або хоч розпустити їх, як у русалок. Зрештою, зробилась незграбною, схожою на підлітка в батьківській одежі. І Віктор сміявся, а стара мати журилася й пострікала поза очі Івана Германенка: бач, як холоди настали, так він і розхворівся, на печі відлежується, щоб за нього хтось інший...

Ще й не розвиднілось, як вийшли з хати. Ось наздогнав їх бригадир, Іван Минович Пономаренко, не впізнав Ганну Максимівну, а як почув її голос, навіть знітився, бо перед цим «розговівся» не дуже акуратним словечком про погоду. Згодом щось зашепотів Василеві.

— Ану, в гурті ніяких секретів,— осмикнула чоловіка Ганна.— Це ви, бува, не про мене?

Признався Пономаренко — про неї. Чи перевелися у Вітово мужчини, що аж на ній світ клином зійшовся. Якби хоч з літа привчалася, коли море було спокійне, а не таке, як зараз. Довго бурчав, але Ганна вже цього й не чула. Випередила їх. Нехай собі погомонять.

Погано ж вони знають Ганну Набоку! Та, може, оце їхнє співчуття тільки ще більше їй розпалює в ній цікавість і впертість. Їх, бач, усе влаштовує: і вітер, і холод, їм море по коліна, а жіноцтво, мовляв, не з того тіста. І не те, щоб образа, ні, зовсім інше почуття раптом прокинулося в ній. Ганна багато що згадала в ці недовгі хвилини, поки йшли селом. Свою стару матір згадала, чії руки й ноги не знають і досі спочинку, себе згадує ще майже дитиною на роз'юшеній ріллі, під дощем і вітром, який часом жбурне в лице сніговицею, себе в перші повоєнні роки, обірвану і не завжди нагодовану. Гартувало її життя, килими не стелило під ноги. То чого ж вона має нині ховатися за Василеву спину? Що йому, те і їй! Нічим вона не слабша ні за нього, ні за цього поважного сивіючого бригадира.

Пономаренко не дуже за тим додивлявся, щоб клали рибалки у свої баркаси пробкові пояси. Не маленькі, самі знають. Але Василеві приніс. Мовчки випроводжав їх, і довго ще потім Ганна бачила його постать на кручі. «Турботливий», — подумала.

Метрів за сто від них плывуть ще двоє рибалок, тримають курс на ті ж острови, що й вони. Баркас чорний, старий, занурюється майже увесь і то виривається з обіймів хвилі, то знову підкоряється їй, владній і нестримній. Невже й вони з Василем такі ж безпорадні? Але ж ні, сказав Василь, що їм потрібні острови, туди й кермує. Спершу бачила Ганна тільки свій берег, розрізняла будівлі, дерева, машини і людей на дорозі, а острів у морі зовсім не вгадувала. Та відстань робила своє, все потроху зливалося в одну смужку, берег ніби безлюднів. Тим часом попереду виразніше вимальовувалася якась суша. Здавалося, що то не острови, а протилежний берег. Та ні, ще трохи, і стало видно протоки, піщані мілини і якесь пакілля у воді. «Чи не Василеві сіті?» Але в цю мить баркас зробив крутий поворот, мотор, долаючи опір хвилі, запрацював голосніше. Ганна аж здригнулася: «пакілля» раптом зринуло в небо, тисячі крил зашелестіли в повітрі — білі, чорні, великі й малі птахи галасливо кружляли над островами.

Хоч баркас хитало, як і досі, але близькість землі бадьорила. Василь усміхнувся до Ганни, ніби хотів їй сказати: «От ми й на місці. І нема чого боятися!»

Ганна так і уявляла собі вибирання сітей, вона з ними чимало клопоталася дома зимою, і Василь, сам того не помічаючи, ділився і з нею, і з Віктором таємницями свого нового ремесла. Виплутувати рибу Ганна навчилася якось ураз, руки в неї виявилися навіть проворнішими за чоловікові. Так минула година, друга, третя... Втому вона відчула вже пізніше, на зворотному шляху. Василь дивився на її спітніле чоло.

— А ти щаслива,— сказав, збільшуючи трохи швидкість. — З тобою мені і в морі везе... Повна верейка крупної — не кожного дня буває. І дрібної з центнер буде. Між іншим, під час шторму риби в сітях більше. Тільки вибирати, буває, небезпечно...

— Баркас може перевернутися?

— Ні, такий, як цей, ніколи, — гаряче запевнив Василь.

— Тоді нехай частіше штормить. Щоб риба була, — пожартувала Ганна.

Штормило, справді, цілий тиждень. Три дні з ним була Ганна, на четвертий — Іван Германенко. Верталися з моря мокрі і втомлені, ледве переставляючи ноги, несучи рибу на льодовню. А її гнало та й гнало в сіті. Норма сімдесят кілограмів на двох, а привозили по сто двадцять і по сто п'ятдесят. Пішли вгору заробітки. Віктор задовго до получки почав вихваляти моторолери, які бачив у чигиринському універмазі. І батькові, мовляв, було б чим на роботу їздити. Про себе мовчав.

Набоці треба було відпроситися на пару днів до Черкас, поки дорогу не замело. Поплаває і без нього Германенко.

Але той, почувши, куди гне Набока, заперечливо покрутив головою.

— Нічого не вийде. На підлідний лов то я ще знайду напарника, а на баркас — і не думай. Усіх, кого не кликав, загойдує. Хіба що... — та й осікся.

— Ну кажи... Не тягни.

— Хіба що твоя Ганна Максимівна згодиться...

— Овва! Дуже ти розумний, Іване Денисовичу.

— Як знаєш. Я ж не на гульню збираюся...

Увечері переповів цю розмову дома. Думав, що Ганна, як і він, пошле Германенка під три чорти. Аж ні.

— Може, й справді загойдує... — співчутливо обізва-

лася на те Ганна. — Не пливти ж йому самому... — І одразу стала готувати чоловіка в дорогу. «Оце на сніданок тобі і Віті, оце візьмеш з собою. Та не забудь чисту білизну одягти...»

— Підеш таки з Германенком?

— Як треба, з чортом піду.

Він бачив небо над Чигирином, над Черкасами, уважно стежив, у який бік пливають хмари, придивлявся до дерев — чи вітер лише листям шерхотить, чи й гілляками бавиться. Зрадів, відчувши лоскотливий дотик осіннього сонця. «Хоч у ці дні, поки мене не буде, хай би стояла погода», — тільки про це і мріяв. Голосуючи потім на дорозі, зовсім випадково сів у боровицьку машину і опинився поруч з Володимиром Сергійовичем Раченком. Розповів, де бував, за чим їздив.

— А в морі хто? — поцікавився голова.

— Ганна.

— Ага. Чув про неї. Що ж це виходить, Василю Свиридовичу, вона рибалить, а вам гроші нараховують? В платіжній відомості один Набока, а в морі вас двоє?

— Ганна тимчасово... Я з Германенком.

— Германенко непоганий був би ланковий, правда? — ніби радився з Набою голова. — Все у нас є тепер. Баркаси свої, сітей досить. Мотори ось везу... Більше ланок, більше риби. Так що доведеться вам попрощатись, мабуть, з Іваном Денисовичем, дамо йому самостійний баркас. Підшукайте собі нового напарника.

— Нелегко. Вітово не Боровиця.

— Знайдете... А дружині вашій передайте спасибі, що нас виручає. Це ж перша рибачка у Вітово? Важка, звичайно, праця рибалки. Для жінок ніби й не підходяща. Але була ж на світі Паша Ангеліна. І Поліна Осипенко була. Може, і в нас своя героїня об'явиться, га? І така, що, чого доброго, чоловікам носа втре. Чи не навмисне оберігаєтесь від такої осороми?

З Боровиці Василь Свиридович їхав додому в кабінні рефрижератора. Почув, що сьогодні багато хто з боровицьких рибалок знову в море ходив, зранку дуже штормить. Другий день сіті не вибрані. «А як у Тінках... Як Іван Германенко з Ганною?»

І додому не заходив, хоч проїхали повз хату, поспішив на берег.

Бригадир зустрів його невесело.

— Ніби й вітер не великий, а хвилі — як гори. І вчора так, і нині. Зараз трохи ніби втихає. Дехто встиг вибрати сіті, а тепер пливти не наважується.

Шукав очима серед баркасів свій. Впізнав, нарешті, і заспокоївся: «Дома Ганна». Спитав про Германенка.

— Знову щось він підупав духом. Температурить, — відповів бригадир.

— І вчора не був?

— Був. Але я не пустив далеко. Ганна твоя мотора не знає, а з хворим усяке може скоїтися. Що тоді? Кілька сіток вибрали, які ближче, а до островів не пустив...

«Другий день риба в сітях... Другий день... Пропала риба. Невже виходу немає? А що, як проскочити зараз до островів? Поки не темно. Затихає ж море. По всьому видно, що заспокоюється. Он куди хвиля діявала, а тепер, що винесла на собі, то так і лежить, висихає.

Кого ж узяти в напарники? Є люди на березі, але в кожного свій баркас, свої турботи...»

Ганна наче догадалася, що він уже тут і чекає на неї, прийшла. Ні про що не розпитувала, нічого не пояснювала. Принесла йому чоботи, брезентову робу. На себе начепила фартух з нової клейонки.

Помітивши їх приготування, й інші заворушилися, дехто почав вичерпувати воду з баркасів, запускати мотори. Відштовхнувся Петро Леженко. За ним поплив уздовж берега ще один.

— Ну, ні пуху ні луски, — випроводжав бригадир рибалок. — На дві, дві з половиною години розраховуйте, а далі ні... Темно буде вертатися.

Василь Набока намагався вести баркас навкіс хвилям, це йому вдавалося. Тільки біля бакенів дужий вал лизнув уперше баркас, захлюпотів, наче риба. Новий вал ударив Василя в груди, в лице, засліпив. Протираючи очі рукавом, ланковий все ж однією рукою міцно тримав стерно, не даючи баркасові стати іграшкою моря.

— Чомусь біля бакенів завжди така колотнеча, — сказав він дружині. — Далі буде спокійніше.

Колотнеча тривала ще довго. Ганна, щоб захистити стернового, дати йому можливість орієнтуватися, пройшла на середину і приймала на себе холодні удари. Вона виставляла назустріч хвилям обидві руки й перепи-

няла їм шлях, розбивала на дрібні бризки. Нарешті хвилі вже тільки штовхалися біля бортів, перекочувалися під днищем, тупо стругаючи його, мов сучкуватий брус. За бакенами, як і обіцяв Василь, море зустріло їх не з такою ворожістю.

Ще півгодини, ще кілька хвилин, і вони впізнали свій маячок. Чи недаремно ж вони пробивалися сюди?

Стояли біля борту і гоїдалися, як на гоїдалці. Доторкалися одне до одного, тягнучи ставники. Які ж вони важкі сьогодні, як незручно тримати кодолу задубілими від холоду пальцями. А риба є, є риба! «Правда твоя, Василю: шторм — на врожай».

Одна рибина — липкий, не дуже й великий сомик, вдарив Ганну гострим хвостом і вирвався з рук. Думала схопити його, бо сомик упав на сіть, але не втрималася і сама ледве не опинилася за бортом. А тут ще наскочила на баркас нова могутня хвиля...

Василь кинувся до Ганни, яка раптом впала на коліна.

— Це восьма хвиля, її завжди треба стерегтися... Ну, нічого, нічого... Я зараз заведу мотор. Тримайся. Вітер знову подужчав, дідько його забери.

Риба плавала в баркасі поруч з Ганною, натикалася на неї й тікала. Їй було тісно, і, спіймана, вона чула бурю і шукала глибини, затишку.

— Ганно! Чуеш, Ганно, он шполик плаває. Бери, вичерпуй воду. Сьогодні таки доведеться вертатися, на жаль, ні з чим. Намокнемо, ото й усе. А боятися не треба.

— А я не боюся... Тільки стомилася дуже. Нічого не робила, а стомилася.

Ганна впіймала дерев'яний шполик. Це було дуже нерівне, як на перший погляд, змагання. Море зухвало кидалося на баркас, а жінка, стоячи навколішках, вичерпувала його, і з кожною хвилиною сили в ній неначе прибувало...

На березі зібралася вся бригада. На поміч їм вже наготували два баркаси.

— Вас перевернуло, Василю? Чому ви з ніг до голови мокрі?

— Що ви! — відповіла за Василя Ганна. — У нас же справжній морський баркас, а його ніяка хвиля не переверне, — мовила упевнено. Це були Василеві слова,

сказані ним ще тоді, коли Ганна вперше попливла з ним рибалити.

Ні, вони у цей пам'ятний день ще не побороли моря, але й воно їх не побороло, і вже тепер, певно, ніколи не поборе!

РОЗДУМИ

Море — не річка, відразу й не побачиш, рухається воно чи стоїть. Тільки десь біля греблі та за нею день і ніч шумить вода. Тут ніби поріг її могутності. А де поріг, який може підсумувати людські зусилля?

Збирається Володимир Раченко з делегацією за море, на полтавську сторону. Рибалки колгоспу імені Шмідта, з якими боровичани змагаються, кличуть у гості. З чим же він їде, Раченко, про що розповість? Насамперед потрібні цифри. Ними вимірюється плідність праці, вміння господарювати; цифри завжди красномовніші за слова.

Ось перед ним довідка бухгалтерії. Тисячу центнерів на рік давав увесь колгосп на початку свого існування і ще протягом багатьох років: дві, дві з половиною — у перший «морський» період. А зараз? Ні, не соромно за таку цифру: 5350. Стільки добули вони риби в минулому, 1964 році.

І ще ось радісні цифри, цифри зростання продуктивності праці:

Вилів на рибаків

(в центнерах)

1960—14,2	1963—35,9
1961—22,7	1964—43,8
1962—25,2	

Розкаже він і про те, як повністю оновили вони свій флот. 75 нових баркасів щодня виходять від п'яти причалів. В Рацево, в Тіньках з'явилися, нарешті, справжні колгоспні стани, і ще три будується. І льодовні нині стоять там, де слід, і машини, всі п'ять, поселилися в новому гаражі... Ну, та годі хвалитися. Ще не знає він, які сюрпризи приготували для них «суперники». Павло Калинович Ребедайло любить у розмові з ним на досвід інших посилатися і при цьому часто згадує вереміївців. Не сидять і там, виходить, склавши руки, ще невідомо, який з колгоспів буде попереду. Але таких чу-

дових трудівників моря, як боровичани, мабуть, більше немає!

Приємним відкриттям для Раченка було й інше. Скільки існує колгосп, бухгалтерія завжди нараховує ланковому на 10 процентів більше, ніж рядовому рибалці. Такий порядок. Та ланкові самі відмовилися від цього привілею, більшість принаймні. І труд, і пів, і заробіток — усе в них порівну! А випадок з Василем Чабаном, який повернувся в Тіньки після тяжкої хвороби? Вісімнадцять років рибалив Чабан, ходив з неводом, ставив сіті, був кращим ланковим. Та застудився. І в лікарнях лежав, і на курорт його посилали; цілих вісім місяців бригада підтримувала і його, і сім'ю.

Дали потім Василю Євдокимовичу лікарський висновок: «На воді працювати забороняється». А в нього ж діти малі і ніякої іншої професії, крім рибальської.

Зібралася тіньківська бригада. Без нього поки що міркує: як бути?

Першим озвався комірник:

— Може, Василь на моє місце? Все ж у затишку ніби...

Але ні, і тут мокро — льодовня. Не краще, як на баркасі.

Тоді підвівся Василь Іванович Леженко. Він старший за Чабана, але рибалить усього три роки. І ще не скаржиться на здоров'я.

— А що, як поставити Василя Євдокимовича бригадиром? Ми його всі добре знаємо. Людина чесна, сумлінна. Бригадир в основному на березі...

— А ви?.. Куди вас?

Леженко наморщив чоло.

— Як таке діло... Поплаваю ще.

І Чабан непогано бригадирствував, перше місце в колгоспі завоювали тіньківці. Навіть бригада на чолі з іхтіологом Ільком Поповичем відстала.

Вчений рибалка! От і нова цікава сторінка життя-буття рибальського. Батько Ілька, Павло Микитович, і сільської школи не кінчив, а син з вищою освітою. Виплачував йому колгосп стипендію, забезпечував сім'ю рибальським пайком: тільки вчися. Нині ще один колгоспний стипендіат у Білгород-Дністровському риботехнікумі — Володя Ющенко. Ющенко — рибальська сім'я з діда-прадіда. Був колись Юхим Ющенко, той і під

Херсон з сітями ходив, і далі, аж до Чорного моря; син його, Кіндрат, у човні виріс і свого моря дочекався, та й Кіндратові сини — Петро, Іван, Володимир — усі в батька.

Кажуть, що риба шукає, де глибше, а людина — де краще. Приказка ця, мабуть, не зовсім справедлива. Ось уже рік, як він, Раченко, у боровицькому колгоспі, го хіба тільки щасливі дні, великі улови в рибалок. А підльодна ловитва під час морозів і хуртовин. А небезпечні передвесняні розводдя і тріщини, що підстерігають тебе на кожному кроці. А шторми, дощі...

Раченко відчуває себе в неоплатному боргу перед тими, хто довірив йому свою трудову долю. Гори перевернув би, здається... Але... Гроші й матеріали. Матеріали і гроші. Де їх брати? Два «кити», які ніби цілком залежать від третього — вилову риби. Та навіть при перевиконанні плану бюджет артілі поки що дуже скромний.

Першого «кита» брати, звичайно, їм самим у морі. Більше ловити. Але хіба зарибнили Кременчуцьке море в тій кількості, як планувалося? Понад тридцять мільйонів мальків цінних порід щороку повинно випускати у воду нерестове господарство на Сулі. А скільки випускає? Здається, й досі «розкачується», і то поволеньки.

...Є над чим думати, є про що турбуватися і мріяти теж є про що Володимирові Раченку в цей вечір, коли він наодинці з самим собою підбиває наслідки соціалістичного змагання, підсумовує рік свого перебування на посту голови.

Та й знову вертається Раченко думками до справ побутових. Побував він не так давно у не дуже далеких своїх сусідів, в Лозівку. «Поїдь подивися, який клуб рибалки собі збудували», — радив йому директор рибкомбінату Павло Калинович Ребедайло. А сам чомусь посміхався. Потім зрозумів Раченко чому. Не тільки клуб у лозівчан хороший, а взагалі є чого повчитися в них. Але, певне, щадив директор Раченкове самолюбство, не сказав, що, мовляв, Іван Васильович Опара, тамтешній голова, для багатьох може служити взірцем хазяйновитості, вміння берегти громадську копійку.

Лозівський колгосп менший за боровицький, і вода там невелика. Від берега до берега кілометр. На їхній

річці Вільшанці море, власне, тільки починається. Б Раченка рибалок на ловитві більше ста п'ятдесяти, а в Опари 95. Ну, а вилови й доход господарства лозівського — і не повіриш одразу — 260 тисяч проти 170-ти! Звідки ж беруться вони і куди йдуть?

Клуб світлий, просторий, з відкидними стільцями. І під тим же дахом правління, кімната для навчання, бригадна їдальня. А недалеко ще будинки — рибальський готель, побутове приміщення, в котрому кожна ланка з трьох рибалок має окрему кабінку, де можна переодягтися, залишити свої речі. Є ще й плавучий бригадний «готель». Все це, як розповіли Раченкові, зроблено своїми руками, ніяких «підрядчиків» чи заробітчанських бригад Опара не визнає. То, може, в Лозівку тільки те й роблять, що будуються, а на оплату праці дивляться як на щось другорядне? Ой, ні! І в цьому набагато випередили вони боровичан. З року в рік підвищуються тут заробітки. За минулий рік, наприклад, кожному рибалці нараховано в середньому 938 карбованців, тоді як у Боровиці 437. А скільки одержує лозівчанин і його сім'я за рахунок громадських фондів: оплачена двотижнева відпустка, лікарняні листки, безкоштовні путівки на курортне лікування кожному, хто цього потребує, безплатні кіносеанси в бригадних станах, колективне відвідування театрів, цирку, екскурсій на виставку в Київ.

Не одну годину просидів Володимир Сергійович в «чужій» бухгалтерії, дошукуючись таємниць такої щедрості. Грішним ділом, виникла думка: чи не залізли вони в борги, чи не набрали кредитів, як він. Але ні, навпаки. За кілька років «Червоний Жовтень» повністю розрахувався і з давніми боргами.

Але... не тільки рибою славне Кременчуцьке море. Колись добувалося тут, на Вільшанці, сотні тонн черепашки, з якої роблять перламутрові гудзики. Рибколгосп імені Петровського, на кіровоградському березі, ще й нині займається цим промислом, і вірно робить.

До того ж, хазяїни вільшанських угідь, побачивши, що черепашки меншає, знайшли інші джерела поповнення своєї каси — вони виробляють лозові верейки і комишеві мати, сіють на прибережних землях сорго і роблять віники. І знов-таки не просто з нудьги чи щоб, мовляв, без роботи не сидіти, а придбали в'язальну

машину, й одразу продуктивність зросла майже в десять разів.

...Повертаючись з Лозівка, Раченко трохи заздрив Івану Васильовичу Опарі, але це була хороша, корисна заздрість людини, яка, бачачи чужі успіхи, не тільки не опускає руки, а, навпаки, міцніше стискає їх і береться з новим натхненням до роботи.

ПРОБЛЕМИ, ПРОБЛЕМИ...

Перший день вересня. Над морем низько пропливають сиві осінні хмари, але в глибинах неба ще господарює по-літньому гаряче сонце, і це воно, пробиваючись крізь «вікна», розкидає по воді золоті брязкальця, схожі на опале листя. Баркаси, чайки й гагари рибалять. Чайки ще довго кружлятимуть тут, а гагари, попоївши та набравшись сил, одразу полетять на теплі води.

Мабуть, пора і нам в дорогу, час прощатися з боровичанами, гостинними людьми, натхненними трударями голубої ниви. Колись Володимир Маяковський казав: «Я хотів би жити й умерети в Парижі, якщо б не було на світі землі такої — Москва!» Якби не було Києва, я б, певно, залишився назавжди на молодому морі...

Теплохід одійшов нарешті, подаленів шум моторок, сховався в звивистих берегах червоний цегляний будинок, де обсушувалися й грілися ми з Григорієм Колісником, з Володимиром Раченком, з Василем Романенком після чергової штормової «прогулянки» на баркасі, але й тут, на палубі «Комсомольця», ні про що інше не думаєш. Майбутнє моря рибальського — ось що найбільше хвилює і ще, мабуть, довго хвилюватиме.

Мені «везе». Теплохід службовий, і ним плывуть місцеві «морепроходці» Павло Калинович Ребедаєло, про якого вже згадувалося, та Дмитро Григорович Чорнобаєв — старший рибоінспектор. Те, що я пізнав досі, стосується тільки боровичан, те, що знають мої супутники, — всього моря, всіх його дев'яти колгоспів і тих, що кращі, і тих, хто гірші за боровицький. І само собою так виходить, що наша розмова набирає ширшого, узагальнюючого характеру.

Не тільки про нинішній лов вони піклуються, тривожаться, дбають про завтрашній день моря, про відтво-

рення рибних запасів, збереження цінних порід, збагачення флори і фауни.

Проектанти і будівники електростанції, думаючи про економічний ефект, не скидали, звичайно, з рахівниць і риби. Електроенергія плюс риба, багато риби, щось понад 120 тисяч центнерів щороку! На жаль, для цього не все, далеко не все було зроблено своєчасно, а багато хороших накреслень ще й досі залишаються тільки на папері. Меліорація ложа, наприклад. Зимою гідростанція спрацьовує значну частину води, і п'ятдесят процентів всієї площі басейну перетворюється на мілину. А що ж тоді з рибою, яка зазимувала в небезпечних для неї місцях? Риба гине. Гине у великій кількості, і молодь, і плідники. Ось вам і перший найбільший браконьєр — не стійкий рівневий режим. Величезну масу риби притискає осідаюча крига, а шляхів відступу нема. Тільки тепер рибокомбінат прокладає в особливо загрозливих зонах канали. Для цього потрібні земснаряди. А в них один на все море. Ось і зараз він трудиться... Ми бачимо його між кучугурами і пересідаємо з теплохода на човен, щоб дістатися до гідромеханізаторів. Хто не знає цих місць, де колись давно, одразу по війні, планувалося будівництво агрогорода. Худяки, Леськи, Талдики, Ломовате. Життя потім внесло поправку — сюди прийшло море, а села переїхали, оновилися, стали рибальськими. Їхне найближче поле — це чотири тисячі гектарів мілини, тихої заплави, яку од вітрів і штормових хвиль захищають кучугури: В час повноводдя тут для риби рай. А впаде вода? О, тоді хоч у пісок ховайся до весни. Перед командиром земснаряда Петром Засульським, механіком Олексієм Трейдіним бойове завдання — до зими обов'язково прокласти трикілометровий канал. Ширина його — 15 метрів, глибина — 5,5. Це справжня траса життя для риби. Екіпаж працює в дві зміни, живе тут же на кучугурах. В минулому році прокладено канал на іншій ділянці, і хоч він завдовжки всього один кілометр, але добре обслужив тисячогектарну мілину.

Ага, й Раченко, боровицький голова, мріє про щось подібне. Біля Вітово у нього є хороша природна бухта, на якій можна розташувати бригадний стан і створити чудове нерестилище. Тільки входу в бухту нема. Кажу про це директорів рибокомбінату.

— Знаю, знаю... Там, справді, варто прорити канал. Але земснаряд у нас один, а об'єктів десятки... І всі важливі. Доведеться почекати Раченкові.

Мені пригадується: біля Вітово працює наукова експедиція Київського інституту гідробіології. Має вона в своєму розпорядженні потужний земснаряд, та, грішним ділом, стоїть він більше, ніж працює. Заступник начальника експедиції Лев Павлович Брагинський співчутливо поставився до прохання боровичан,— для земснаряда ж всього на місяць роботи. Але з тих розмов і досі нічого не вийшло...

...«Комсомолец» продовжує свій шлях, біля стерна тепер молодий матрос Толя, син рибалки із Змагайлівки. Механік Володимир Сазанський знайомить нас з стерновим.

— Роба... Браконьери... А про те, як наш Толя теплохід врятував, хіба не слід написати? — звертається він до всіх.

Це ніби романтичний відступ у тій діловій розмові, що зав'язалася. Розповідають відразу трое — капітан, механік, старшина, Семен Риндін — водій катера «Бдительный», який ми використовуємо, коли треба висаджуватись на берег. І хоч я знаю, що місце для цього епізоду можна буде викроїти хіба в епілозі, проте слухаю уважно. Між іншим, про героїчний вчинок найлаконічніше говорить запис у боржурналі: «О 14.00 пришвартувалися у Васютинцях правим бортом до баржі. Капітан та механік виїхали на дюральці в Москаленки, на судні залишився матрос Мартим'янов. За годину після цього розігрався шторм, внаслідок чого зірвало з швартових «Комсомольця». Матрос Мартим'янов самостійно здійснив пуск головного двигуна і вийшов у море. Відходячи від берега, подав сигнал «звертаю увагу». Потім, чекаючи дюральки, став на рейді в 5—6 кілометрах від берега. За виявлені кмітливість і вміння, які попередили аварію судна, матросу Мартим'янову Анатолію Дмитровичу оголошую подяку. Капітан теплохода А. Протушинський».

...Трохи пізніше ми знову говорили про наболіле, про нестійкий рівень води і прикрі «фокуси», зв'язані з ним. Ребедайло уже не злим, а добрим словом згадав енергетиків, і вони, виявляється, бувають чутливими, як захочуть, до вимог рибальських. В минулому році до

середини червня рівень моря досяг максимуму, й одразу ж станція почала спрацьовувати воду, по 1—2 сантиметри на добу, «привчаючи» рибу до поступового спаду води. І обійшлося без критичного, несподіваного «стрибка», коли сьогодні глибина, а завтра мілина. Вся риба встигла своєчасно перекочувати в основне русло. Чому ж нині енергетики не дотримуються такої лінії поведінки? Ось уже вересень, а вода залишається на найвищому рівні, і над рибою знову нависає загроза...

— Ну, а стічні води, хіба це лихо не слід було назвати браконьєрством? — докидає рибоінспектор Дмитро Чернобаєв. — І боротися з ним куди важче, ніж здається.

Стічні води, які отруюють річки, давня, невирішена проблема. Браконьєра з сітями можна оштрафувати, навіть судити, якщо він злісний. А що зробиш з підприємством? З таким, наприклад, як Дарницький шовковий комбінат, як Київські гумовий та фармацевтичний заводи, як Набутівська, Городищенська, Яготинська, Вільшанська цукроварні, як ряд колгоспів Черкаського, Золотоніського, Чигиринського, Чернобаївського районів. Одні спускають в Дніпро і в його притоки забруднені хімікатами води, не підкоряючись ніяким заборонам, другі мочать коноплі і тим знищують рибу. Аналізи, взяті в багатьох зонах — і на поверхні, і в середині водойми, справді, примушують бити на сполох. Навіть риба, впіймана десь аж під Боровицею, відгонить медикаментами київського фармакологічного підприємства. Зимою, коли море вкривається кригою і вміст кисню взагалі бідніє, сутужно приходиться і язю, і сазану, і лящу у воді, насиченій дубильними екстрактами шкірзаводу.

...Пропливаємо Лозівок... Хрещатик... * А праворуч від нас Домантово. З кожним кілометром береги все наближаються, море потроху поступається перед древнім Дніпром. Так, це вже він, наш Дніпро-Славутич з мальовничими кручами, з широкими заплавами, над котрими кружляють потривожені мисливцями качині табунці. Але й тут скрізь рибальські стани, човни і

* Хрещатик — село на Дніпрі, де князь Володимир дохрещував утікачів, які хотіли уникнути цієї процедури.

баркаси, сіті. Сотні людей виходять щодня на воду, як на ниву. Сіють на берегах, на мілинах вологостійкі рослини, щоб було де нереститися рибі. Трудяться люди. Ріють канали, плетуть штучні нерестилища і розставляють їх по всьому плесу, як на суші шпаківні. Вирощують малька, за тисячі кілометрів літаками привозять молодь рідкісної стерляді, сига амурського, мурени. Науковці, як за дітям, стежать за малесенькою ікринкою, досліджують її і розробляють обґрунтовані рекомендації, що і як робити, щоб більше було у нас і язя, і сома, і головля, і лина, і рибця. Держава відпускає величезні кошти на будівництво заводів по вирощуванню малька і фабрик по переробці товарної риби. В Черкасах у першому півріччі стане до ладу потужний рибозавод, який зможе давати рибу живу і морожену, копчену й солону. То невже усім цим зусиллям і далі ставитимуть підніжку ті, хто чомусь байдужий до молодого моря?

А може... Може, слід вдатися до іншого методу лікування застарілих хвороб? Спорядити з Києва чи з Черкас експедицію з обов'язковою участю усіх тих, хто в тій чи іншій мірі винен, посадити її на «Комсомольця» і — в путь! Нехай своїми очима подивляться товариші на море, створене руками талановитого народу, нехай познайомляться з колгоспними рибалками і разом з ними зустрінуть ранкову зорю на баркасі, а вечірню біля пахучого казанка. І, може, там, під час смакування юшки, фахівці-іхтіологи українського інституту, які написали вже тисячі розумних сторінок для своїх академічних фоліантів, розкриють перед учасниками експедиції всю красу і велич подвигу творців і тружеників моря. Та нехай ще покажуть енергетикам фотознімки, зроблені головним рибоводом Миколою Пилиповичем Демченком у Домантові, або знімки з Ірклієва, з сулинської дільниці, на котрих добре видно сумні наслідки крижаного полону, задухи й отруєнь.

Не може бути, щоб нарешті не навели належного порядку у великому рибальському господарстві!

ОПОВІДАННЯ

1

Серед переказів — один «до запитання». Ірині Хмурич. Так звати новеньку співробітницю пошти. Можна б одразу й віддати, але касирка Валя Марчук думає, що краще покласти повідомлення в скриньку. Нехай Ірині буде сюрприз. Як з неба впали сто карбованців, і саме тоді, коли вони особливо потрібні. Наближається осінь, а в Ірини і плащик благоденний, і черевики стоптані. Нелегко їй. Хоч і мовчить, нічого про себе не розповідає, але шила в мішку, як то мовиться, не сховаєш. Знають, що обпеклася Ірина на заміжжі, і тепер з маленькою дочкою Світланою живе у сестри. Третій місяць, як переїхала Ірина з Києва у Вербівку, а й досі не заспокоїлась, смутна завжди, задумана. І ніяк, на жаль, не викличеш її на одвертість, а давно ж відомо, що душевна самотність вже сама по собі горе.

Стіл Ірини поруч з касиркою, час від часу змушені звертатися одна до одної, але Валі здається, що сусідка й цього уникає. Нема в неї, скажімо, дрібних на здачу, і не попросить, а клієнта пошле; не знає чогось по службі, знов-таки не питає, а буде півгодини мовчки перегортати сторінки довідників, інструкцій, дошукуючись відповіді.

Для того, щоб розворушити Ірину, телеграфістка Зіна якось підсіла до неї. Ні з сього ні з того почала переповідати історію свого одруження: любила, мовляв, Івана, а вийшла за Петра. До неї приєдналася і начальниця пошти Олександра Іванівна. Десь там не раз гикалося, мабуть, артилерійському генералові Прихотьку, бо йшлося саме про нього. Ще до війни курсант військового училища упадав коло Сашеньки з політехнікуму зв'язку, а вона, дурна, тоді й гадки не мала, що отакий непоказний

з виду, жовтенький, мов інкубаторське курча, хлопчина вийде в генерали... Словом, заспокоювали вони Ірину житейською мудрістю: мовляв, якби знаття, де впадеш, то б соломки підстелив. Ірину нічим не попрікнеш: вона і Зіну вислухала, й Олександрю Іванівну. А що з того? Як сиділа із стуленими вустами, так і сидить...

І сьогодні настрої у неї не кращий. А тут ще мряка надворі. Навіть постійні клієнти з «Сільгосптехніки», шофери та ремонтники, не заходять, дощу бояться. Теж мені кавалери! В погожу днину їх від віконця не відженеш... Валя Марчук принесла собі ілюстрований журнал, знайшла на передостанній сторінці нові моди. Зацікавилася взуттям: знову на осінньо-зимовий сезон жінкам радять чобітки. «Треба Ірину загітувати. Чобітки — це елегантно і зручно. Особливо у Вербівці, де ще немає асфальту. Гуляй тоді, Ірино, і по снігу, і по воді...» — розпоряджається Ірининими грішми, про які та ще нічого й не знала. Йї захотілося негайно порадувати Ірину, відрахувати їй сто карбованців, і нехай потім догадується, звідки ця манна небесна.

Так і зробила.

Ірина саме хотіла вийти, коли Валя затримала її.

— Подивися, це ж тобі грошовий переказ?

— Що?.. Який переказ? — насторожилася Ірина.

— Сто карбованців... На твоє прізвище. Ось... Розписуйся...

Ірина взяла з рук Валі Марчук бланк, подивилася на нього, наче на судову повістку або похоронну.

— Ніяких переказів знати не хочу! Чуєте, не хочу, — зібгала вона бланк і стисла його в кулаці.

— Ну, ти обережніше, це грошовий документ, і я за нього відповідаю.— Валя Марчук хотіла забрати в Ірини бланк, але та раптом відскочила вбік і в нестямі порвала його на дрібні клаптики.

2

Вербівська пошта стоїть у центрі селища, і воно, завдяки дротам, кожної миті може відчутти биття чийогось серця, яке знаходиться за сотні і тисячі кілометрів. Але й так буває: за тисячі кілометрів биття серця чути, а коли людина поруч, тоді, на жаль, не завжди прислухаю-

ться до її серця. Учащують, наприклад, на пошту кілька молодих робітників місцевої «Сільгосптехніки». Купують листівки, лотерейні квитки. А то й зовсім нічого не купують, тільки багатозначно поглядають на Валю Марчук, на заміжню телефоністку Зіночку. Валя любить дратувати хлопців, на їхні наївні запитання відповідає голосно, щоб усі чули. А от перед Ірининим віконцем ніхто з них довго не затримується. Надто вже строго дивиться Ірина на клієнта, який починає їй говорити не те, що треба.

Ірину в її присутності ніхто не чіпає, а поза очі всі співчують їй, жаліють і потроху гудять. Зіночці здається, що Ірина даремно не хоче ні з ким знайомитися. Скільки не страждай, а доведеться таки шукати собі нового друга. То краще вже зробити це, поки ти молода і гарна... Згодна з телефоністкою й Олександра Іванівна: без друга не проживеш. Однак нічого й поспішати. Вона, Олександра Іванівна, до двадцяти семи дівувала і не шкодує. До заміжжя наслухалася і щebetу солов'їного, і гарячих освідчень. Є що згадати!

Валя Марчук, хоч і мовчить, слухаючи сповідь задоволеної своїм життям Олександри Іванівни, але не здригнеться їй, та навіть протестує всім своїм еством проти такого розуміння щастя. Йй, Валі, хочеться зовсім іншого: любити до нестями одного-єдиного на цілім світі і щоб він тебе так само любив. Коли таке почуття прийде до тебе, воно змете всі перепони і не дасть тобі довго думати та вагатися. Хіба можна цвісти для багатьох, як куш при дорозі.

Твердо вірячи в своє щастя, Валя ще більше проймається жалем до Ірини. Як це вона, розумна і горда, і... така гарна, могла оступитися? Хіба важко розпізнати людину? Ось до Валиного віконця підходить майже щодня один... Хвалиться, що механік. В кіно запрошує, на танці... І не хоче брати з карбованця здачу, як купує конверти. Що він собі думає, щедрій механік!.. Або інспектор райвідділу зв'язку Підоплічко. Один раз приїхав і другий, а потім каже, що ганяє мотоцикл заради неї. Хоч завтра, мовляв, готовий забрати її в райцентр. Бач, які ми бистрі! Ну, Валя, звичайно, сприйняла все це як жарт. І собі вирішила посміятися:

— Ви трохи запізналися. Я іншому дала слово, льотчикові. А в нього не мотоцикл, а «Волга»!

Ні, має рацію Ірина, що ігнорує вербівських залищальників. Треба бути до всіх строю, з усіма однаково байдужою, нікому не потурати.

Втім, минуло трохи часу, і одна несподівана зустріч в парку на околиці Вербівки посяла у Валиній душі серйозні сумніви. Перед вечором поверталася від хворої тітки з лікарні, і раптом назустріч їй... Ірина. Не сама. Поруч з нею білявий хлопець у смугастій кофті. Плачуча верба вчасно сховала Валю, і вони пройшли зовсім близько від неї. Хлопець в чомусь гаряче переконував свою супутницю, дорікав їй, намагався затримати, але Ірина була невблаганна. Скоро паркова брама розлучила їх, Ірина пішла в селище, а юнак залишився. Постоявши дві-три хвилини під дощем він повернув назад і зупинився біля мокрої лави. Там лежали його чемодан і якась одежина.

Сутеніло. Поміж деревами поблискували вікна лікарні. На станції, за парком, перегукувалися паровози. В той бік і подався хлопець, забувши навіть прикритися плащем; він ніс його в одній руці з чемоданом і волочив по шурхотливому листі. «Якщо білявий їй зовсім не потрібний, то чому Ірина опинилася в парку так пізно?» — роздумувала Валя Марчук, відчуваючи, що випадково стала свідком чужої таємниці. Згадала сто карбованців, прислані Ірині. «Чи не цей, бува, відправив їй перед візитом свого золотого «гінця»? Хто ж він такий і чому переслідує Ірину?»

Валя Марчук мало спала, ніяк не могла дочекатися ранку, шкодувала, що не спромоглася зазирнути тому хлопцеві в лице. Якби зазирнула, легше тепер було б зрозуміти Ірину, не губилася б у здогадках, які спростовують одна одну.

Мабуть, якимось не так вона подивилася на Ірину, бо та, зніяковівши, сказала:

— Я схожа на хвору, правда? Сама себе в дзеркалі злякалася. Боюся, що грип...

«Вмієш ти, Ірино, викручуватися, — докірливо глянула в її бік Валя. — Могла б мене не боятися, хіба не видно, що я твій друг».

Але в чужих очах, як не читай, всього ніколи не прочитаєш, особливо тоді, коли й не ставиш перед собою такої мети. Валин погляд Ірина сприйняла як співчуття, і цього було їй, мабуть, досить.

І в цей день, і ще цілий тиждень Ірина поводитися якось незвичайно, здригалася, як тільки грюкали дверима, час від часу позирала у вікно, наче хтось мав прийти, кого вона боялася...

І невдовзі, як навмисне, дідько приніс Підоплічка. Сухеньке обличчя сповнене офіційності, йому не до жартів. Зачинився в конторі з начальницею, і всім чути, що між ними відбувається якась гостра розмова. Потім туди ж викликали касира Марчук і... Ірину. Виявилось, що в райконтору надійшла з Вербівки скарга. Пошта забула своєчасно сповістити адресатові про посилку і протримала її цілий тиждень у себе. Потерпілий вимагав негайно відшкодувати збитки, а також суворо покарати кого слід, обов'язково помістивши портрет в «Комсомольському прожекторі». Перегортаючи тепер сторінки товстої конторської книги, звіряючи дати одержання посилок, Підоплічко поприкавав Ірину:

— Чим ви поясните це? В той час, як весь колектив райконтори зв'язку бореться за високе звання, ви...— Підоплічко аж підвівся, демонструючи своє обурення:— У вас такий безлад...

Олександра Іванівна урезонювала його:

— Це ж лише поодинокий випадок... Навіщо робити такі висновки...

— Виправдуєте?

— Не виправдовую. Але, дорогий товаришу Сеня, ти перелякаєш моїх дівчат, і вони...

— Зараз я вам не Сеня, а інспектор. Як сяду з вами насіння лузати...— показав він на лущиння в дерев'яному вазоні з фікусом,— тоді буду Сенею... Словом, сьогодні ж після роботи комсомольці повинні розглянути справу Хмурич. Вона, сподіваюся, комсомолка?..

— А збори ж у середу. В наступну середу,— згадала Валя,— згідно з планом.

— А я раджу — скликай позачергові. Ясно тобі?

Валя глянула на розтривожену Ірину і не могла далі стримувати себе.

— Мені то ясно... А ось тобі, товаришу великий начальник, мабуть, не все. З якого це часу Підоплічку дано керувати комсомольською організацією?! Ти що, райком? І хто ти такий, що кричиш на всіх?

— А ви хочете, щоб вас тільки по голівці гладили...

Олександра Іванівна всміхнулася.

— Ти ж не смієш... Мабуть, тому і парубкуєш досі... Ех, Сеня, Сеня... Ну чого це ти справді сьогодні такий?..

— Я завжди однаковий. І не дозволю... себе ігнорувати...

— Хто ж тебе ігнорує! Ти ж наш... Ми тебе й висунули, згадай... Скільки років працював листоношею?

— Ну, три... Але хіба я так працював? У мене були самі подяки...

— Невже ти ніколи не помилявся? Ні в чому? Пюгана в тебе пам'ять, товаришу інспектор. Подивимось через три роки... Хто ким буде командувати, ти нашими дівчатами, чи вони...

Підоплічко пригас, він не сподівався, що його «розслідування» так скінчиться. Хотілося, щоб ця дівчина, Ірина Хмурич, повинилася перед ним. Ну, а він, звичайно, великодушно пробачив би їй усі гріхи і... навіть запросив би в кіно... Тепер всі його плани зірвалися...

«Біс його знає, може, я трохи перегнув? — каявся він, поглядаючи на Ірину.— Передав куті меду. Он як вона переживає...»

Пересвідчившись, що клієнтів нема, дівчата вийшли на подвір'я. В густій шовковиці цвірінчали горобці. Скрізь попід деревом валялися чорні ягоди, кури визбирували їх, задоволено квокчучи.

Валя заспокоювала Ірину.

— А знаєш, чого Семен Підоплічко казиться? Хотів минулого разу побачення тобі призначити й мене просив... А я подумала... Ну на біса він тобі здався такий... Тому й промовчала. Якби щось путне...

— Облиш... Ніхто мені не потрібний.— Ірина нахилила гілку з ягодами, для чогось труснула її. Горобці злякано пурхнули в небо.— Ніхто...— повторила вона, ніби переконуючи в цьому не тільки Валю, а й саму себе.

«Так, у Ірини є таємниця, серце її не знає спокою»,— вирішила Валя і дуже шкодувала, що нічим не може допомогти Ірині: ні співчуттям, ні порадою, бо нічого ж, власне, не знає про її нові життєвські ускладнення.

Розуміючи, що дівчата під шовковицею не раз згадували і його, Семен Підоплічко ледве відважився підійти до Валі.

— Служба службою, а ми ж свої люди... Хочеш, куплю три квитки в кіно? — шепнув він їй.

— А навіщо аж три? — прикидалася, що не здогадується, Валя.

— Менше базікатимуть у Вербівці. Троє — це ж не двоє. Бери Ірину. А після кіно на мотоциклі покатаю.

Валя зітхнула.

— От шкода... Запрошуєш саме тоді, коли я... льотчика чекаю. Ні, Сеню, сьогодні не зможу.

Після роботи Ірина вийшла трохи раніше, але дожидала Валю на вулиці.

— Слухай, проведи мене додому. Побудь зі мною...

— Гаразд. — Валя побачила мотоцикл на тім боці вулиці і Семена Підоплічка біля нього. «Он воно що!»

Але скоро зрозуміла, що не Підоплічка злякалася Ірина. Не тільки він підстерігав її. Під дашком автобусної зупинки стояв той блондин... Валя впізнала його смугасту кофту.

Взяла Ірину під руку, нічого їй не сказавши. Чекала, що та сама все пояснить.

Серединою вулиці промчав мотоцикліст, навіть не посилаючи їм. Образився... Зате той, другий, як помітила Валя, рушив услід за ними.

І відчувала Валя Марчук, як Іринина тривога передається і їй, як ноги чомусь ступають невпевнено, наче їх скував страх. «Але ж білий день, — протестувала вона, — скрізь люди. Чого нам боятися!..»

Ось і будинок, де живуть вербівські вчителі. З кімнати на першому поверсі чути радіо. Транслюють футбольний матч.

В кімнаті затишно, жовта фіранка робить її сонячною, хоч надворі дощ. Ірина сідає на канапу і важко, як після кросу, віддишується. Дивиться то на двері, то на Валю, в ній наче борються два різні почуття — самолюбство і страх. Їй страшно, що двері відчиняться і поріг переступить отой «хтось», проте гідність не дозволяла признатися Валі, чого і кого вона боїться. Тепер, коли вони вже в кімнаті, Ірина навіть вагається, чи слід взагалі щось пояснювати.

— Ну, ти заспокоїшся нарешті? Що з тобою? — Валя не знала, казати чи не казати, що вона бачила блондина. Але ось фіранка хитнулася, і щось впало на підлогу.

Ірина підхопилася... В руках у неї біленька грудочка. Хтось обгорнув камінець папером і вкинув у вікно.

Спідлоба глянула на Валю, як на небажаного свідка, але одразу ж розгорнула папір і стала читати. Потім безсило опустила на канапу, не випускаючи листа.

Валя розуміла, що вона тут зовсім зайва, і не знала, як зникнути. Вже поглядала на двері, на свій годинник.

Ірина раптом простягла до неї руки.

— Ні... Я не хочу, щоб ти пішла. Не можу я більше одна... Зовсім заплуталась.— І, переборюючи свої вагання, віддала Валі зібганий папірець.— Читай, і ти все зрозумієш, все... Але спершу двері... закрій їх краще на ключ.

Валя слухняно виконала її прохання. Сіла поруч, розгорнула листа.

«Ірино!

Я кинув все і приїхав назовсім. Працюю в «Сільгосптехніці». Маю ліжко в гуртожитку. Винен, винен, винен... Але я люблю тебе і Світланку. Зрозумій, люблю. Я не можу без вас. Знаю, що довір'я твоє ще треба заслужити, нехай навіть на це підуть роки... Дозволь мені хоч інколи бачити вас, може, краще рано-вранці, коли ти несеш Світланку в ясла... Не тікай, не ховайся, я нічим тебе не скомпрометую.

Твій нерозумний Сергій».

— Це той білявий, що... переслідував сьогодні нас? — Валя не стала більше прикидатися.

— Він...

— Пробач, Ірино. Але я не розумію... Твій... колишній чоловік... залишився в Києві? А хто ж тоді Сергій? Звідки він узявся?

Ірина глибоко зітхнула.

— Сергій і є мій колишній чоловік... Я залишила його в Києві, в чудовій квартирі. Він мав постійну прописку. Все мав... Все, чого шукав, коли приїхав до Києва після демобілізації. І... ми з Світланою йому не заважали... — сльози перехопили їй подих.

— Мені здається, Ірино, що це просто жахливе непорозуміння. З листа видно, що і він... страждає.

— З листа, кажеш, видно? А я... Я боюся його листів. Він уміє писати. Його листи заворожили мене ще в перший місяць нашого знайомства. А на другий... на другий ми й розписалися... Як я потім каялася... Коли все розкрилось... Ось бачиш, Валю, я довго мовчала і, якби він не приїхав сюди, ніколи, нікому б не розповіла цього.

Навіть на суді мовчала б. А тепер розповім. Боюся себе і тому розповім...— Ірина уважно подивилася Валі у вічі і притягла її до себе.— Ти щира людина, я вірю тобі. Сестра мене не розуміє і щодня поприкає, що я сама руйную своє щастя. У неї немає гордості... А ти... Як і я... Ти б не дозволила собі кохати таку людину, яка вибрала собі жінку не по любові. У нас з ним вийшло саме так... Тобі, я бачу, сподобався лист, він схвилював тебе. А що сказала б ти, Валю, коли б у твої руки потрапив інший його лист, написаний не мені, а зовсім чужій дівчині... Був такий лист, я спалила його і розвіяла. Але він був... Я могла б прочитати його по пам'яті, слово в слово, але це непотрібно. Скажу тільки головне. Лист був відправлений на адресу студентського гуртожитку у Білій Церкві, а та дівчина саме десь виїхала на збирання врожаю. Не знаю, хороша вона чи погана, нічого не знаю і знати не хочу. Але на конверті написали «адресат вибув», і лист повернувся. Випадково на ньому виявилась наша домашня адреса: Сергій написав її, певно, цілком автоматично, він у той день одсилав багато святкових поздоровлень і... помилився. Ну от... лист потрапив до мене... Мені тоді захотілося вмерти, і якби не Світланка...— Ірина помовчала, не маючи сил продовжувати розповідь. Але згодом, побачивши білий аркушик паперу, що лежав на канапі, опам'яталася і знову заговорила:— Я прочитала його. Лист був дуже щирий, дуже одвертий, як і ті, що він їх писав мені в останній рік служби. Сергій клявся тій дівчині, що любить тільки її одну і що ніколи її не забуде. Але... Він признався, що мусить, чуєш, Валю, мусить одружитися з однією киянкою... Це він мене мав на увазі. Бо інакше, скаржився він, ніколи не здійсниться його мрія жити у великому місті. Говорив про квартиру, прописку... Багато разів повторював ці слова, ніби жонглював ними, і я зрозуміла, все зрозуміла, й мені зробилося страшно за себе, за нашу Світланку,— їй було тоді всього лише три місяці,— і я вирішила помститися йому по-своєму... У мене ні батька, ні матері, тільки ота сестра, що у Вербівці. Я в позаминулому році поховала батька і жила одна в квартирі з двох кімнат, працювала на взуттєвій фабриці, вчилася заочно. Раптом приїхав він... Ну от, ми побралися, і він був зі мною завжди такий хороший... Ми ніколи не сварилися... А втім, він тим часом любив іншу... Лист розкрив мені

очі. І я... Я помстилася по-своєму... Чуєш, що я зробила? Продала деякі речі, щоб було на дорогу, а йому залишила квартиру, все. Ні, ще й записку залишила: «Привозь свою наречену з Білої Церкви. Бажаю вам щастя...» Потім ми офіційно розійшлися.

— І ти переконана, що він любить ту дівчину? Чому ж тоді...

— Він мене смертельно образив. Йому потрібна була не я, а квартира, прописка...

На стіні захурчав, а потім неголосно вдарив годинник.

— О бідна Света!.. Я зовсім забула про неї,— схопилася Ірина.— Я іншим разом тобі докажу...

Швиденько вмилася холодною водою, і вони разом вийшли. Ірина поспішала та все озиралася на всі боки. Але Сергія на вулиці не було.

3

Навіть у такому невеликому селищі, як Вербівка, де всі між собою або родичі, або добрі знайомі, ніхто, крім Валі Марчук, не знав, звідки взявся новий гравець місцевої хокейної команди Сергій Шмельов. В середині грудня відбувся перший матч, і в той день уперше замерехтіла на стадіоні його кофта. Серед трійки нападаючих сільгосптехніківців він був найрезультативнішим, і на це, звичайно, болільники дуже скоро звернули увагу. Як тільки новачок виходив на лід, глядачі оживали, всіляко підбадьорювали його оплесками, вигуками.

— Шмельов, давай! Шайбу, Шмельов!

Хтось із команди «Врожай» пустив сенсаційну плітку, що їхні супротивники привозять Шмельова із столиці, але спростувати це було легко: майстерні «Сільгосптехніки» в центрі селища, і кожен, хто мав очі, бачив білявого спортсмена не лише в смугастій кофті, а і в буденному спецодязі. Мешканці молодіжного гуртожитку охоче розповідали любителям хокейних поєдинків, що Сергій Шмельов живе разом з ними на третьому поверсі. Їм вірили і не вірили. Бо й такі знаходилися, які твердили, що цей хокеїст живе десь на вулиці Червонокозацькій, де його бачать майже щодня.

Червонокозацька... Ще вона ховається в ранкових сутінках, коли з будинку, нещодавно збудованого для вчителів, виходить з немовлям на руках молоденька

мати. Шлях її лежить через широку площу, а далі—мимо вербівського ринку. Ось там, біля ринку, і приєднується до неї високий блондин. Іде здебільшого мовчки, винувато опустивши голову, і тільки тоді, як молода мати, буває, спіткнеться або посковзнеться, блондин дозволяє собі підтримати її, та й знову забирає руки.

Ось і брама дитячого комбінату. Далі жінка з дитиною піде сама, а він сам. Це повторюється день у день, і хоч Сергій інколи осмілюється заговорити до неї, його ніби й не чують. Жінка завжди поспішає, їй дуже ніколи, вона озирається довкола, остереігаючись, щоб їх, бува, хто не побачив. Добре, що білявий зодягнутий просто, як всі робітники, бо, якби з-під ватянки визирала смугаста кофта, котру він так собі вподобав, його відразу б привітали: «Молодець, Шмельов! Не ловить гав!» Втім, вони б помилилися, думаючи так. Ірина довго й чути не хотіла про якісь там зустрічі і, якщо згодом поступилася, то тільки зважаючи на його батьківське право. Кілька хвилин ранкової прогулянки — ото й усе. І ніяких розмов про минуле чи майбутнє. Ніякого втручання в її особисте життя. І щоб ніхто, ніхто не знав, що вони були колись чоловіком і жінкою! Варто йому порушити будь-яку з цих вимог, і вона, Ірина Хмурич, назавжди розпрощається з Вербівкою, знову шукатиме Світлані й собі нове пристановисько серед чужих людей... Знав, що так і зробить. А колись, у Києві, він, мабуть, нізащо не повірив би, що Ірина може бути такою жорстокою з ним.

Одного разу, коли Сергій довів її до комбінату, Ірина мовчки віддала йому невеличкий пакет. Розгорнув газетний папір, і на сніг посипалися листи. Це були його листи, його сповіді перед нею. Ірина повернула їх цілими, нечитаними.

У лютому вдарили сильні морози. Ясла тимчасово перейшли на круглодобовий режим, вночі чергували матері. Ірині це сподобалося. Даремно вистежував її Сергій.

І сьогодні довго придивлявся до знайомого віконця на другому поверсі, але воно не світилося. Сергій глибше натягнув кепку, потер вуха і пішов на пошту. Може, там йому скажуть, що з Іриною?

Здається, пощастило. Чергує Валя, яка була одного разу їхньою супутницею на Червонокозацькій.

В приміщенні пошти затишно, чути пташиний щебет. То живий щигол пурхає в сріблястій дротяній клітці.

— Добривечір...

— Добрий...— Валя відклала недов'язану зелену рукавичку.— Що вам?

— Десяток конвертів... До речі, звідки у вас цей птах? Я ніби впізнаю клітку...

— Механік приніс. Ви його знаєте?

— Так ось заради кого він старався... А ми думали, майструє на продаж. Ще й дратували його.

— Хіба він так любить гроші? — поцікавилася Валя Марчук. — А я думала, що він всюди карбованці сіє, як у нас.

— Не бере здачі? А ви не ображайтесь. То він просто по молодості, не знає, що краще — брати чи не брати.

— А ви звідки знаєте?

— Тому, що й сам був таким.

Щигол допоміг Сергієві подолати свою нерішучість, він без особливих вагань запитав про Ірину.

— Хіба ви не знаєте, що Света, відколи морози, хоче в яслах. Ірина там чергує вночі...

— Щодня?

— А що їй робити дома? Сваритися з сестрою?

— Сваряться? Не через мене, бува? Сестра, мабуть, заборонила їй зі мною зустрічатись?

— Ви поганий відгадчик... Якраз навпаки...

— А хто ж... забороняє, хто?!

Валя витримала його погляд, посуворішала.

— Не догадуєтесь, бідний... Сама собі забороняє Ірина. І добре робить... Скажіть ще спасибі, що Свету від вас не ховає. Як на мене... Ну чого ви тривожите людину, навіщо продовжуєте оту «гру в любов»? Ви ж не артист? Чи ви не можете змиритися, що не ви, а вас покинули?! Я не маю права втручатися у ваші взаємини, але й мовчати не можу. Як вам не соромно.

Сергій спалахнув.

— Я давно чекав цього... Втім, і підсудному дають останнє слово, а мене Ірина ніколи після того, що сталося, навіть не хотіла вислухати. То, може, вислухаєте ви, її подруга? Єдина подруга, як мені відомо. Я знаю, що Ірина все вам про мене розповіла. А чи сказала, що я потім на колінах...

— Ах, потім! Пишучи тій дівчині листа, ви довели,

що не любите нікого, крім себе. Та й себе ви, здається, не дуже поважаєте. Ставати на коліна — не модно! Злодій, і той робить своє діло тайкома, не стане перед усіма хвалитися: «Ось я який!» А ви... Для таких, як ви, женихів за океаном, я чула, друкуються спеціальні об'яви в газетах: «Блондинці двадцяти семи років, яка має власний будинок і забезпечена солідною рентою, потрібен жених. Бажано з освітою, не старше сорока років... Який уміє грати в... гольф». Ось яка б вас влаштувала любов — на взаємовигідних умовах!

— Невже, Валю, ви справді такої поганої думки про мене? — не повірив їй Сергій.— А як я признаюся вам, скажу правду? Ну от, уявіть собі... Та дівчина, з якою ми дружили, була справді хороша. Як людина. Я поважав її. І думав, що люблю. Хіба відразу зрозумієш... А потім я зустрів Ірину. Бачив її всього кілька годин, але не міг забути... По демобілізації нам запропонували їхати на будівництво київського метро, в Донбас або на цілину. Я вибрав Київ. Нова зустріч з Іриною — і ми побралися. Я був щасливий, але не знав, що робити, як пояснити тій, другій, свою зраду.

Мабуть, ще й тепер йому важко згадувати все те, що сталося потім,— Сергій почервонів і замовк. Довгенько стояв перед Валею розгублений, винуватий. Ні, він зовсім не був схожий на легковажного молодика, якому там миліше, де тепліше...

Стінний годинник розбудив птаха. Щигол незадоволено подивився на Сергія примруженим оком.

— Час уже додому, заговорила я з вами...— Валя замкнула шухляду свого стола, почала збиратися.— Ірина не похвалить мене. Хоч я їй бажаю тільки добра... Це не означає, що я одразу повірила вам і збираюся допомагати,—поспішила вона застерегти його.—Від мене нічого, зрештою, не залежить. Але навіть якщо ви не кривили душею, говорили щиро, важко буде переконати її. Ірину каяттям не розчулиш. Все доведеться починати спочатку...

Селище ще не спало, але на вулицях було зовсім безлюдно. Потріскували деревця, наче то не мороз, а вогонь випробовував їх.

Залишившись один, Сергій довго думав про Валину пораду. Все спочатку... Як це зрозуміти? Вони не довго й гуляли з Іриною, повірили одне одному, здається.

з півслова. І на запитання її подружок і його товаришів, чи давно знайомі, соромилися казати правду і, не змовляючись, називали, хоч і невлад, «солідні» строки. Адже любов, а тим паче шлюб «з першого погляду» люди вважають непевним ділом. Усе спочатку... Як же воно в них починалося? Сергій приносив їй квіти, частував морозивом. Сидів з нею в кіно і більше дивився на неї, ніж на екран. Ревнував до кожного зустрічного, який насмілювався придивлятися до його Ірини. Хіба можна так зробити, щоб усе це повторилося?..

І раптом сумнів ворухнувся десь глибоко в душі. А може, вона й не кохала його? Може, почуття її було неглибоким і при першому ж випробуванні не витримало іспиту? Чому ж тоді вона довела справу до повного розриву, втекла, не сказавши навіть куди. Невже їй байдуже, що Світланка ростиме без батька? А може, плекає надію зустрітися з кимось, хто замінить їм обом Сергія Шмельова?

Ні, мабуть, таки потрібен час. Півроку. Рік. Життя само покаже...

Шкода тільки, що його і Валя не розуміє.

4

...Сергій Шмельов знав, що ці завзяті вербівські спортсмени молодші за нього. Довгими ночами, коли йому сниться Ірина, їм ввижається, мабуть, тільки клюшка з шайбою або сяюче табло великого стадіону на екрані телевізора. Але він продовжує дружити з ними, от і сьогодні місить льодову кашу, прощаючись з зимою. Шкода тільки, що довелося рано вертатися додому. А завтра вихідний день, найдовший для нього день тижня, коли ясла вихідні і Ірині не треба нести туди Світлану.

У вихідний Сергій ходив не до своєї їдальні, а в чайну з приємною назвою «Під вербою». Там і справді росла здоровенна верба. Чисті скатерки, зелені квіти на столах, радіола. А головне, що не треба самому стояти в черзі, можна спокійно посидіти за кухлем пива. Ось уже кілька разів він обідав там з механіком, з тим самим, що зимою подарував Валі Марчук щигла. І сьогодні Петро Байгур чекає Сергія... Вони ще не друзі, тільки придивляються один до одного. Байгур — заочник автошля-

хового інституту, в гуртожитку тільки спить, а решту часу або на роботі, або в читальному залі бібліотеки. Сергій якось нагадав йому про Валю, мовляв, добре було б познайомитися з нею.

— А ми знайомі...— нехотя відповів Петро і зробився якийсь невеселий.

Того вечора в червоному кутку демонстрували фільм. Сюжет зовсім простий: дівчинка несла гумову кульку і впустила її. Вище, вище піднімалася кулька і мала б назавжди зникнути, якби не хлопчик. Він побачив її з вікна своєї квартири на останньому поверсі і простягнув руку. Його бажання спіймати кульку було таким великим, що вона, ніби відчувши це, стала наближатися до нього... Хлопчик заволодів нею, і потім кулька супроводжувала його скрізь, очікувала біля дверей школи, в притворі косяку, долала всі перешкоди і знову потрапляла в його руки. Кулька була його щастям. Та ось погані хлопчики взялися полювати за нею, переслідували її господаря. Здавалося, переможе зло. Але ж в казці завжди торжествує добро. І в останню мить не одна, а десятки, сотні різноколірних кульок спустилися до побитого хлопчика і понесли його в широкий світ дитячої мрії.

Коли ввімкнули світло, Байгур і далі дивився на екран, ніби чекаючи продовження.

Сергієві чомусь хотілося, щоб саме таким побачила механіка Валя. Навряд чи нагадувала б вона йому після цього про той карбованець, з якого він не хотів брати здачу.

В гуртожитку Сергій знайшов на тумбочці записку Байгура, той попереджав, що скоро повернеться.

За стіною, у хлопців, чулися дівочі голоси. Хвилину через п'ять зайшов Женька-електрозварник. Сорочка — як сніг, черевики блищать.

— Виручай, Шмельов. Позич зо дві склянки.

— У вас гості?

— Тс-с... Нас троє і їх, повний порядок!

Петро Байгур, видно, дуже поспішав, бо з'явився блідий, захеканий.

— Ходімо мерщій, бо спізнаємось. В нашому розпорядженні десять хвилин. Чеський пригодницький фільм...

— А обідати? Я ж голодний.

— Борщ твій нікуди не втече. Встигнеш. А зараз... нас чекають.

— Цікаво, хто саме?

— Ну... Валя... І я сказав їй, що ми будемо вдвох...
Мабуть, вона прийде з подругою.

Сергій зблід.

— Ти сказав їй про мене?

— Ні.

Не чув під собою землі, п'яніючи від передчуття.

Так, з Валею була Ірина.

Ні, вона нічого не знала, не думала, що зустрінеться з ним. Тому й розгубилася. І Валя мовчить. І Петро... Всі немов очманілі. Та нарешті Петро отямився.

— Знайомтеся, дівчата... Ви не ходите на стадіон, а то б відразу впізнали його... Це Сергій Шмельов... Наші ліжка і верстати поруч...

Ось і Валя поборолла зніяковілість, простягла Сергієві руку, назвала своє ім'я, наче й справді вони вперше бачилися.

А він дивився на її подругу, благав не кривдити його хоч зараз, запевняв, що ця зустріч і для нього несподівана, що він не винен...

5

Давно зазеленів вербівський стадіон, і не перші м'ячі влетіли сьогодні в його футбольні ворота, а лід відчуженості між Сергієм і його колишньою дружиною, здається, ще був міцним. Бачилися вони щодня, і Сергієві навіть дозволялося нести дитину, та що з того? Петро Байгур даремно старався, всіляко вихваляючи свого товариша, не щастило й Валі переконати подругу, що Сергій Шмельов, зрештою, не така вже й зіпсована людина. І, мабуть, ще довго картав би Петро Ірину за її капризи, якби не та ніч, коли він прийшов у гуртожиток трохи захмілілий.

— Не спиш? — підсів до Сергія. — І даремно. Вона цього не заслуговує. Кинь про неї думати... Характер у неї лютий, скажу тобі. Їй здається, що як один виявився негідником, то й усі такі...

Сергій враз схопив його за груди.

— Що? Що ти сказав? Повтори. — І, вергаючи налятими зненавистю очима, потягнув його на себе. — Хто... Хто негідник, повтори!

— Сказився ти, чи що? — виривався від нього

Петро.— Усіх збудимо. Я ж тобі, як другові, раджу. А чому ж Валя...— він перейшов на шепіт,— чому ми з нею?.. Дуже просто. Валя чесна дівчина... У неї це перша любов. А твоя Ірина...

Байгур незчувся, як лежав на підлозі.

— Ще одне слово і я... задушу тебе!

Посхоплювалися хлопці, кинулися розбороняти їх.

— Що я зробив йому? Що? Нехай скаже... За що він так?..

На другий день Сергій прокинувся ще тільки світало, тихо одягнувся і вийшов. Йому не хотілося давати якісь пояснення товаришам по кімнаті. В скверику проти їхнього будинку сидів... Байгур.

Сергій, не роздумуючи, підійшов до нього. Той підвівся.

— Пробач мені за вчорашнє. Я дуже винен перед тобою... Але знай, що та погана людина, про яку ти говорив,— я. Я — батько Світлани...

* * *

У великих містах одружуються, коли кому заманеться, а в сільській місцевості більше восени, як зберуть урожай.

Але ця пара вербівських молодят чомусь вибрала собі середину літа, коли жнива тільки починалися. Ну що ж, у сільраді прийняли від них заяву, перевірили паспорти, записали свідків.

— Сергій Павлович Шмельов, який раз одружуєтеся?— запитав голова, оскільки і такий пункт був в анкеті.

— Другий...— відповів Сергій, ховаючи винуваті очі.

— Діти від першого шлюбу є?

— Так. Дочка. Тисяча дев'ятсот шістдесят четвертого року народження.

Настала черга нареченої.

— Ірина Андріївна Хмурич, який раз виходите заміж?

— Другий.— І залишилася зовсім спокійною, тільки блиснула очима в бік Валі Марчук.

— Чи маєте дітей від першого шлюбу?

— Маю дочку.

Голова трохи помовчав, потім віддав молодим паспорти.

— Приходьте через місяць... В суботу чи в неділю, як зручніше.— І запитав, поглядаючи то на Шмельова, то на Хмурич.— Але чи добре ви все обдумали? Другий шлюб, а ви ще такі юні... І, до того ж,— діти. Як то з ними буде?..

Сергій простягнув голові паспорт, але Ірина покрутила головою: «Не треба».

Наче присоромлені діти, вони мовчки вийшли.

Світлана, яку залишили під наглядом Ірининої сестри Ганни Андріївни, спала. Облиті полуденним сонцем робітники мостили дорогу і, щоб коляску не трясло, Сергій запропонував нести її. Він узяв з одного боку, Ірина — з другого. Ступали обережно і нешвидко, але свідки все-таки відстали. Ще й притримали Ганну Андріївну. Може, навмисне?

— Бач, і не озирнулися ні разу,— всміхнувся Петро Байгур, задоволено проводжаючи очима шлюбну пару з дитиною. Та ми не горді. Наздоженем!

А потім коляска покотилася мимо зелених садів Вербівки. Здала здавалося, що вона рухалася сама. Рухається і манить за собою Світланиних батьків.

Вдзеркальці Іван Плисак бачить не тільки своє намилене лице, а й більшу частину кухні. Позад нього, біля газової плити, пораяється Олена Борисівна. Спершу, як він тільки прийшов сюди, сусідка була в теплій байковій кофті, але тепер вже встигла переодягтися. На ній розкішний зелений халат, застібнутий лише на два-три ґудзики. Олена Борисівна все сьогодні робить весело, немов грається. Доторкнулася рукою до крана, і він почав співати. На Івана Плисака вона зовсім не звертає уваги, їй байдуже — є він тут у кухні чи нема. Він їй не заважав. От заманулося Олені Борисівні переплести косу. Звичним рухом перекинула її наперед, провела рукою зверху вниз. На грудях ручаями розлилося шовковисте чорне волосся.

Відтоді, як демобілізований морячок Іван Плисак оселився з дружиною в цій квартирі, Олена Борисівна часто з'являється перед ним русалкою з розпущеними косами, особливо коли він працює не на першій, а на другій зміні і зранку залишається сам вдома. Та, бува, що чоловік Олені Борисівни і в будень день сидить дома, розучує щось на віолончелі, тоді не те... На Олену Борисівну, мабуть, погано впливає віолончель. Чи не тому, що в голосі цього інструмента завжди вчуваються нотки тривоги, зажури.

... Іванові Плисаку залишається ще трохи підправити скроні, як раптом він бачить, що дзеркало робиться зеленим і навіть на його обличчя лягає зелена тінь сусіднього халата.

-- Чому ви не голите потилицю? Вона у вас кудлата, мов у вовка,— доторкнулася сусідка пальчиками до його шиї.

— А навіщо? — знітився Іван Плисак.

— Так набагато краще. Я свого Семена Вітольдовича привчила. Тепер бачу, ще й новий клієнт з'явився... Давайте вашу бритву.

— Та ні, не треба. Я піду до перукарні, — не згоджувався Іван Плисак.

— Не бійтеся. Давайте. Ну от. А тепер нахиліться трохи.— Олена Борисівна поклала руку йому на голову. Потім він відчув дотик гострого леза до шкіри. Олена Борисівна м'яко водила бритвою, робила це неквапно, і те, як вона часто дихала, свідчило, що в подібній ролі бувати їй доводилося не так часто.

Тим часом Іван Плисак, прийнявши допомогу сусідки, відразу ж збентежився. І для цього була серйозна причина. Олена Борисівна надто відверто демонструвала йому свою симпатію. Ось її пальці занурилися в його волосся, ось вона ніжно полоскотала його за вухом. Згодом нахилилася, почала здувати волосини з шиї, а рукою, напахченою духами, ковзнула, ніби ненароком, по обличчю до самих губ.

Івану Плисаку забракло повітря, він зрозумів, що треба зараз же підвестися й вирватися з цього солодкого полону.

Та він зробив це якимось незграбно і ненароком вдарив її головою.

— Ой, ви просто навіжений,— схопилася за ніс дружина віолончеліста.— Оце таке мені спасибі?

— Олено Борисівно, пробачте... Я... я не знаю, як це трапилось,— пік раків Іван Плисак, розгублений до краю несподіваною пригодою.

Вона ображено стулила пухлі маленькі вуста. Втім, дивилася на нього уважно, ніби хотіла переконатися, чи справді моряк співчуває їй, чи, може, пробачається лише для годиться. І враз грайлива посмішка перебігла по її гарному обличчю.

— Ведмідь... Ви... хоч поцілуйте мене, коли винні...

Сама взяла його за плечі, притягла, високого, міцного, до себе.

— Кажуть про вас, чоловіків, хто довго не одружується, той знає багато жінок, а не одну. А ви, Іване Петровичу, ще зовсім скромний. Невже, справді, ви нікого не любили, крім своєї дружини?

— Я довго плавав на флоті і жінок бачив лише уві сні.

— Тому й одружилися так зопалу?

— Чому зопалу?

— Вашій Надійці, як ви її називаєте, було майже тридцять, коли ви з нею зустрілися. Я знаю. Хіба молодшої не знайшлося? І потім... когось же вона любила, з кимсь зналася до зустрічі з вами. Ви — її пізня любов, але була ж і рання, були зустрічі і взаємна втіха, обіцянки, присяга... Я сама жінка і все знаю... Якби хоч ви переїхали в інше місто, а то ж Надія тут народилася й зросла. Куди вона ходить, з ким зустрічається, коли ви на нічній? Мені часом здається, що ви для неї лише рятівний круг. Ага, вже гнівається! А може, ревнуєте? Ні, мені не хочеться завдавати вам болю, Ваню. Я тільки бажаю звільнити вас від почуття провини перед нею, хочу, щоб ви хоч інколи були щасливі... Зі мною. І ні про що не думали. Ні про що, крім...— Олена Борисівна горнулася до нього, терлася об його щоку, гаряче дихала йому в лице. Була вона вродлива, цупка, як будячок, настирлива, і, може, тому Івана Плисака несло кудись, ніби на хвилях, як легеньку тріску. Але він в останню мить опам'ятався й рішуче вивільнився з її обіймів.

Настав вихідний, за стіною вже зранку озвалася віолончель. Надійка принесла білизну, яка досі вимерзала на подвір'ї; в кімнаті запахло свіжістю гір, морським вітром. Іван Плисак лежав на ліжку і дивився на дружину. Все вона вміла робити, все знала. Він прийшов на готове. Ось так вправно прасувала раніше сорочки іншому, тому, хто був її чоловіком до Плисака. Рано віддала Надя своє серце молодому вчителю і прожила з ним вісім років, але потім ніби чорна кішка пробігла між ними, і все пішло шкереберть. Сталося це після того, як вчитель

побував на курорті. Не любив Іван Плисак розпитувати Надю про минуле, та вона сама розповіла. І по-малу розкривалося перед ним усе Надине життя, день за днем, рік за роком, аж до того часу, коли Плисак зустрів її в заводському клубі, і вони подружили. Цілий рік ухилялася Надя, не давала відповіді, казала, що треба і йому, і їй глибше пізнати одне одного, щоб потім не каятися. В травні вони, нарешті, побралися і невдовзі одержали кімнату. Жили тихо, без сварок і без отого примітного у взаєминах, що його запалює перше кохання. Схоже було, що вони побралися дуже давно. Якщо інколи любов називається багаттям, то про їхнє багаття можна сказати, що воно горіло рівним, спокійним вогнем, не знаючи ні спалахів, ні пригасання. Олена Борисівна з цинічною одвертістю заявила йому, що віолончеліст Семен Вітольдович — рятівний круг для неї, а Плисак — для Наді. Тільки круг, і більше нічого, і ніякої різниці між тими двома кругами нема.

Залишившись тепер сам під ковдрою, з-під якої випурхнула дружина, Іван Плисак увесь перебував у своїх гризотливих думках. Ображені гордощі кипіли в ньому, вишумовували, ніби вода в корабельному котлі. І сам не міг би, певно, пояснити, чому раптом повірив Олені Борисівні, чому її слова скаламутили йому душу.

Дивився на дружину підозріло, як суддя на злочинця.

Надія випрасувала свою улюблену кофточку салатого кольору і не поклала в шафу, а повісила на спинку стільця, збираючись одягнути. «Цікаво, цікаво», — затамувавши подих, стежив за нею Плисак. Адже ніякої розмови про те, що вони кудись підуть сьогодні, не було. Впало йому в очі і інше: на руці в Наді поблискував золотий годинник, який вона носила тільки на свята. Недобрі передчуття остаточно заволоділи ним.

Ось дружина знову увімкнула праску, а сама вийшла на кухню. Звідти вона принесла собі склянку холодного молока і окраець хліба. Снідала нашвидку, присівши біля вікна.

— Хочеш? Молоко — як сметана. І чудово пахне, — запропонувала йому.

— Ти ж знаєш, що я не люблю молока.

— У нас сьогодні буде легенький сніданок і ранній обід. Добре?

— Що означає «легенький»?

— Зварю яечка і молоко або чай.

— Ти ніби кудись поспішаєш?

Він помітив, як вона раптом знітилася.

— А ти хочеш полежати? Мені треба зранку побувати в швачки. Вона дождатиме мене.

— Хіба ти дала щось шити?

— Ще не дала, але хочу пошити плаття. Пам'ятаєш, сирій штапель. Ми ж разом набирали.

— А навіщо тобі приватна швачка? За півкварталу од нас ательє... — нагадав він, ніби між іншим.

— Ну їх. Тільки матерію псують. Сарафан мені спартачили.

Надія сиділа тепер так, що він не бачив всього її обличчя. Але вуха у неї були червоні-червоні. Склянка з недопитим молоком стояла перед нею забута, непотрібна... Коли взяла праску й провела по якійсь одежині, в кімнаті запахло паленим.

«Так, так, дружинонько,— міркував Іван Плисак.— Поспішаєш на побачення і тому хвилюєшся. Ну що ж, іди. Я не триматиму. Віднині кожний твій крок буде мені відомий, я вже про це подбаю. Рано чи пізно, а ти потрапиш у сильце, тоді начувайся».

Іван Плисак не знав, звичайно, яким чином вдасться йому здійснити свої наміри, однак був переконаний, що свого доб'ється, й дуже швидко. Він узяв журнал і принішк. Надія почала збиратися. Ну, звичайно, й сорочка на ній нова-новісінька. І салатного кольору кофту, яка їй найбільше до лиця, одягає. Повні білі руки літають над столом, поспіхом складаючи невипрасувану білизну. Блискотить золотий годинник з чорним ремінцем.

«Надю! Надю! Невже правда, що оцими руками, тисячу разів цілованими мною, ти зараз пригортатимеш до себе іншого? Ні, я не хочу вірити... Не хочу нікуди відпускати тебе. Постій, зупинися. Я скажу тобі...»

Але це він тільки в душі отак розмовляв із нею, а насправді мовчав і тільки важко дихав, вгамовуючи в собі всі муки, все полум'я ображеної душі. У жінок ревності найчастіше вибухають бурєю і блискавицями, і чим більше в тій бурі шаленства, тим швидше вона минає. Чоловіки ж, навпаки, не вивергають одразу вулканічну лаву, а довго носять її в собі.

На столі залишився його сніданок, а Надія пішла. Він дивився у вікно. Вона хвилюкю постояла на тротуарі у

якійсь нерішучості, потім озирнулася на двері будинку, і йому здалося, ніби вона когось стережеться.

За стіною тихо скаржилась на щось віолончель. Крім неї, все в їхній квартирі мовчало. Не скрипіли двері, не чути було м'якої ходи в коридорі. Олена Борисівна або ще відлежувалася, або кудись пішла. Не знаючи, де себе подіти, Іван Плисак довго стояв біля вікна, німий, здерев'янілий. Поведінка дружини розчавила його, приголомшила, він виразно бачив непотрібність свого запізнілого одруження.

Од вікна Іван Плисак перейшов до столу. Сів і, спершись на лікті, взявся за голову. Стискав її міцними, дужими руками, ніби хотів розчавити. Що робити, як бути? Списатися з сімейного корабля, як списався з траулера? Списатися і втекти світ за очі? Та як поясниш товаришам по бригаді, чому раптом йому заманулося змінити клімат? Усе ж зробили для нього: вчили на електрика, ще й стипендію виплачували. Дали кімнату. «Ех, Надіє, дуже ти, либонь, легковажна, коли так поводишся! Не цінуеш ні себе, ні того, хто хотів тобі добра, хто вірив, що навіть і в такі роки не пізно створити сім'ю...»

Минуло, певно, з годину, відколи він прихилився до столу. Якось автоматично підвівся, коли в коридорі дзенькнуло двічі. Це до них, Плисаків. Він здивувався, що Надя повернулася так швидко.

Та зустрів на порозі не Надю, а Олену Борисівну. Свіжа, рум'яна. Очі злодійкувато світяться, обіцяють якусь таємницю.

— Цс-с...— покликала його пальчиком на кухню, ще й двері причинила.— Не моє діло, звичайно, але... Надя на пошті. Я сама бачила, як вона одержувала листа «до запитання». Там і читає... Ви, мабуть, ще встигнете. Поверте, я випадково туди зайшла.

Він ухопив її за руку.

— Годі! Мене не цікавить... Ідіть! — відштовхнув від себе, наче реп'ях одірвав.— Я сам... Обійдеться без шпигунів, чуєте ви!

— Я ж випадково, клянуся.— Олена Борисівна здивовано оглядала свою пухкеньку руку, погладжувала ушкоджене місце, де було знати його пальці.— Може, нічого поганого в тому й нема, Іване Петровичу, що лист прийшов не додому, а «до запитання». Може, вона його принесе...

Але Надія, повернувшись додому, нічого про лист не сказала. Хвалилася, що швачка порадила їй чудовий фасон, що по дорозі вона випадково купила десяток яєць, що на їхній вулиці вішають лампи денного освітлення. Була чомусь дуже весела. А про лист мовчала.

Побачивши, що він і досі не снідав, сплеснула руками.

— Горенько мое! А я ось квитки взяла на дванадцять тридцять. Ванюшо, можеш ти зібратися по-військовому?

Його пересмикнуло оте «Ванюшо».

«Ну добре, добре,— із злістю подумав він.— Я нічим не викажу себе. Ще не час».

* * *

Наступного тижня вони обоє працювали на першій зміні. Разом ходили на завод, разом поверталися додому. В ці дні Надія поводитися просто, нікуди без нього не відлучалася. Та вже в суботу вранці, коли вкупі вийшли з дому, він перехопив її збуджений погляд, кинув на будинок пошти. Вона знову чекала листа...

Защеміло серце в Івана Плисака: «Добре, добре... Цього разу він не прогавить. Дасть їй змогу одержати листа, а потім з'явиться й сам. Забере того листа, забере силоміць, хоч би там що».

Сповнений мстивих почуттів, Іван Плисак бродив, ніби та хмара, з цеху в цех, од верстата до верстата, незалежно від того, кликали чергового електрика чи не кликали. У ливарників він затримався і, присівши на теплій формі, з якої тільки-но витягли литво, довго дивився на ківш, яким хлопці розливали метал. Сидів і думав про своє. Уявляв собі сцену на пошті. Він у присутності чужих людей віднімає в дружини листа. А якщо вона чинитиме опір? Якщо не схоче добровільно віддати? Невже він, справді, повинен буде вжити силу? Ні, тільки не це!

Але як же тоді бути?

Знайти вихід нелегко. Ні з ким не порадитись, хіба з Оленою Борисівною?

Згадка про неї викликає в Івана Плисака гірку посмішку. Він знає їй ціну справжню. І все ж відчуває, що без неї обійтися не зможе. Олена Борисівна згодиться, мабуть, допомогти йому...

Блискавкою спалахує в голові: за листом повинна піти Олена Борисівна. Він дасть їй паспорт дружини, і сусідка одержить листа без будь-яких перешкод.

Іван Плисак здригається від однієї думки про те, на який шлях він стає, і тут же втішає себе, що й Надія підло повелася з ним, що вона перша збездичила і себе, і його.

* * *

Ніби двоє змовників, винних у всіх смертних гріхах, вийшли вони з пошти. Озиралися і тремтіли від хвилювання. Тільки сховавшись у крамниці, де продавали живі квіти, глянули одне на одного.

— Ось,— віддала йому лист Олена Борисівна.— Глядіть же, Ваню, ні слова про мене. Для іншого я б ніколи, ніколи цього не зробила.

Іван Плисак сховав листа, потис холодну руку сусідки. І вони миттю розсталися: певно, обоє соромилися свого вчинку.

Іван скоро опинився в затишному скверику. Тут він нервово надірвав конверт.

Те, що він витяг звідти, здивувало його до краю. Кілька обгортки з цукерок, засушені листочки горіха, малюнок, зроблений червоним олівцем. На малюнку хатка з багатьма вікнами, як у залізничному вагоні, над нею червоний димар. Далі аркушик з шкільного зошита, густо списаний невправною ще у письмі рукою.

«Дорогі мамочко і тату Іван Петрович. Спасибі вам за подарунок. У нас таких цукерок з білочками не продають, тільки в тоненьких бомажках. Мені сьогодні зробили уколи, а Маня Кучерява плакала і сховалася під ліжко. Та все одно. До Віри Болибок в середу тато приїхав і ночував в інтернаті, а коли ви до мене приїдете, теж будете ночувати? Вірин тато дуже любить манну кашу, і йому дали добавку. У Віри тато залізничний машиніст, а мами у неї нема, і тому вона сирота. А я не сирота, бо в мене є і мама, і тато. Мамо, скажи татові, Івану Петровичу, що я дуже хочу його побачити і поцілувати за всі подарунки і листи. У крольчихи Чепурухи народилися діти, сім штук, і всі сліпі. Я аж плакала. Я вам їх потім намалюю. До побачення. Света».

Ще раз, уже не поспішаючи, перечитав листа маленької Свети, певно, першокласниці. Лице колишнього моря-

ка подобрішало. Та раптом згадав, як цей лист потрапив до нього... Що він скаже Наді, чим виправдає свій нерозсудливий вчинок?

Ех, Надю, Надю! І ти винна... Чому відразу не сказала? Чого боялася?

Обережно вклав усе в конверт — обгортки цукерок, дитячий малюночок, гіркуваті листочки горіха... Сховав листа і повернувся додому...

Про що він думав, про що мріяв, позираючи на дітей, які бавилися в скверику? Чи не про те, бува, що скоро і його сімейний корабель візьме на борт отакого маленького пасажира...

Поїзд зупинився всього на п'ять хвилин, але Сергійко з мамою встигли знайти свій вагон і своє купе, і дядько Охрім, який залишився на пероні, розгледівши за вікном небожа, встиг помахати йому шапкою.

В купе на столику Сергійко насамперед побачив картуз з голубим околицем і великою кокардою, яку хлопчачки між собою називають «крабом». «Льотчик. Він їхатиме в одному купе з льотчиком!»

Сергій теж людина не зовсім цивільна: він виховується в інтернаті. І навіть зараз, їдучи до діда в гості, одягнув добре випрасуваний синій мундирчик і такого ж кольору берет. Мама чомусь обов'язково хотіла залишити інтернатівську одягу дома, та Сергійко не згодився міняти її на звичайну.

Льотчик займав нижнє праве місце, на лівім, укритись білою пуховою хусткою, лежала жінка з зовсім сивою головою. Вона вже дрімала.

Це знову, як і в минулому році, їхати на верхній полиці. Одразу лізти туди Сергійкові дуже не хотілося, він ще не встиг навіть роздивитися, скільки зірочок на погонах у льотчика і чи є в нього нагороди. Тим часом мама витягла з-під столика драбинку.

— Дозвольте,— підхопився льотчик, відклавши журнал. Мама не встигла й слова сказати, як він легко взяв чемодан і поклав його в нішу, вільно обійшовшись без драбинки.

— Дуже вам вдячна!

Льотчик сів біля самого вікна, звільнивши їм місце. Він ніби з подивом дивився на нову пасажирку в старому цигейковому півпальті і простих коричневих черевиках на гумі.

— Тобі, мабуть, хочеться до вікна? Тоді давай мінятися місцями,— запропонував трохи згодом льотчик, звертаючись до Сергійка.

— Я і звідси все бачу.

— Далеко їдеш?

— В Горянку...

— О, це ж під Києвом! Я добре знаю Горянку. З усіх боків ліс, а посередині селище. Я над ним літаю щодня.

— На реактивному?

— Вгадав.

— Не вгадав, а бачив. В минулому році ми з мамою дивилися, як ваш літак розписує... Так ви майор?

— Ні, не майор. Ось дивися,— льотчик посміхнувся і показав погон на кітелі з трьома сріблястими зірочками.

— Полковник! От здорово!

— Справді здорово! Ти мене скоро і в генерали, друже, виведеш!

Сергійко вже роздивився. Погон з однією вузенькою смужкою, а не з двома, і це означає, що перед ним старший лейтенант.

— А дідусь казав, що реактивники всі, як один, майори і полковники,— він був, здається, трохи розчарований.

Старший лейтенант крадькома погладив хлопчика і раптом відчув, що мати це побачила і не дуже схвалює його поведінку.

Двері з гуркотом покотилися вправо, провідник приніс невеликий білий пакет і ковдру.

— Спасибі. Я сама...

Все ж провідник зірвав з пакета пломбу і став стелити. Між іншим, він згадав, що в сусідньому купе їдуть студенти і там можна було б легко відвоювати нижню полицю. Мати Сергійкова завагалася — чому б і справді не перейти. Але льотчик рішуче запротестував:

— Ні, ми вас не відпустимо. І в нас, бачите, є нижня. Міняємося місцями — згода?

Обличчя в льотчика зовсім юне, волосся світле, як у Сергійка, погляд синюватих очей добросердий, чесний.

Сергійкова мати прийняла пропозицію.

Поїзд котився та й котився собі, то з гуркотом, то зовсім м'яко, наче по дерев'яних рейках. Миготіли стовпи електрички, пролітали з шелестом і цоканням зустрічні

експреси, набігали і зникали самотні будиночки колійних обхідників з цифрою на даху.

Льотчик знову зачепив хлопчика:

— Ми ж з тобою і досі не познайомилися. Мене звуть Миколою Івановичем. А тебе?

— Сергій...

— А по батькові?

— По батькові, як і маму, Андрійович. Але це так... Бо батька у мене нема. Я інтернатівський... І мені навіть краще без батька. Прийду додому в неділю і граюся собі з мамою, а Гришуню сусідського — він теж зі мною в інтернаті — ганяють, як солоного зайця: «принеси цигарки», «збійай за пивом», «поводи Баркаю, нехай провітриться», — це в них пес такий, Баркай, здоровецький.. Не Гришуня, а він Гришуню таскає...

— Замовкнеш ти нарешті? Он тьотя спить, бачиш, — обриває Сергійка мати. — Лягай і ти під стіночку.

— Мене ж питають. Ось Микола Іванович питає. Я і розкажую, — виправдовується син. І скоро знову згадує вголос про своє: Гришуню, інтернат. — А Гришуні скоро сестричку куплять, але вони дорогі, і в моєї мами нема стільки грошей. Та нічого... Може, ми візьмемо в розстрочку, тепер все так можна, навіть акордеони... Сестричка спершу буде маленька-маленька, отакусінька, а потім підросте, і ми разом житимемо в інтернаті. І їй безкоштовно видадуть все нове, як і мені...

— Сергію, замовкни! Ну що мені з ним робити? — скаржилася й вибачалася перед чужими людьми жінка. — Язичок у тебе — наче млинок.

— А як дядя льотчик, Микола Іванович, питає... Правда ж, питаєте?

Кілька разів льотчик брав цигарку і так, як був, у світері виходив курити. Сергійко й тоді не скучав. Обережно доторкався пальцями до погонів, гладив зірочки, приміряв картуза, тримаючи його над головою, як корону.

А потім сталося так, що під час зупинки Сергійкова мати вийшла на перон, і, коли повернулася з яблуками, син вже лежав під стіною, але не на нижній, а на верхній полиці, і його загородив собою льотчик. Вони тихо про щось гомоніли. Оповідав льотчик, здається, про своє дитинство, а Сергійко тільки підтакував йому. Мама почула й те, як Сергійко назвав льотчиківі її ім'я, сказав,

де вони живуть. Похвалився, що мама працює вчителькою і що їй скоро збільшать зарплатню. Та ось вона завмерла: льотчик спитав у хлопчика цілком серйозно, наче в дорослого:

— А чому твоя мама не виходить заміж?

На це Сергійко не менш серйозно відповів:

— Якби мене не було, може б, вийшла. А зі мною не беруть. Ніхто ж не знає, який я — хороший чи поганий.

Сива пасажирика поворухнулася, з її грудей вирвалося зітхання, а може, то й не вона зітхнула, а Сергійкова мама. Он вона закрила чомусь лице рукою і вийшла в коридор...

В купе запанувала тиша.

— А який ти справді? Хороший чи поганий? — запитав згодом льотчик.

«Бідний мій... Хороший мій...» — ледве стримувалася, щоб не розридатися, молода жінка. Холодне скло ніби само тулилося до її лица.

Біда, яку пережила вона, помилившись в людині і зневірившись потім в найкращих своїх почуттях, ще не вразила душу хлопчика, як ото вразила її, але вона завжди з тривогою думала, що настане день, коли син запитає в неї вже не по-дитячому, а по-дорослому — чому у нього немає батька. Ще до сьогодні не приготувала відповіді. І що йому, справді, відповісти? Колишній її чоловік живе добре з новою сім'єю, користується повагою багатьох їхніх спільних друзів. Все, все говорить на його користь, і вона не має ніякого права принижувати його перед людьми і тим паче перед сином. Але й на себе провину брати не хоче. Скоріше обое вони помилилися, їх підвела молодість. Раптовий спалах почуттів кинув їх в обійми одне одному, і, на жаль, не було людини, друга, який застеріг би їх від нерозсудливих вчинків. Ну, а потім... Те, що здавалося першим коханням, пригасло, як пригасає кволе багаття під дужими нападами низового вітру: іскорки почуттів видуло, й залишилися тільки чорні головешки образи і смутку. Він порівняно легко знову вирівнявся, а їй, жінці, доводиться й досі страждати і за себе, й за сина.

...Поїзд ішов тепер уже не на електричній тязі, з труби паровоза валив дим, пасма його відлітали назад і осідали на чорних деревах лісосмуги, на побитому чорною віспою снігу. Отак, як ці пасма, летіли у передвечірню

безвість звихорені думки Сергійкової матері. Йї то хотілося зараз же піти з купе і забрати Сергійка від чужої, хоч і хорошої, здається, людини, котра через кілька годин піде і навіки забуде про свого малого супутника, то вона думала, що нехай усе буде, як є. Навіщо позбавляти дитину маленької радості?

Великий, сяючий вогнями вокзал зустрів їх музикою і людським гамором, а радіо оголосило: стоянка двадцять хвилин. В коридорі враз стало тісно, пасажери поспішали на перон. Скоро вийшов і льотчик, одягнутий, як на парад.

— Ваш син хоче трохи погуляти. Не заперечуєте, коли я візьму його з собою?

Хлопчик стояв на порозі купе в пальті і шапці.

— Можна, мамо?

Біля їхнього купе утворилась пробка, якийсь пасажир з одутлим, червоним, як після гарячого чаю, обличчям підморгнув льотчикові:

— Браво, старшій! Дитина завжди виводить нас на мамину орбіту. Действуй! Ну, чого так дивишся, не впізнаєш?

— На щастя, не впізнаю,— одрізав йому старший лейтенант.

— А ми ж з тобою квитки разом брали.

— Не пригадую,— знову повторив тим же тоном льотчик і прикрив собою вчительку, до якої вже з цікавістю приглядалася коридорна компанія.

Хтось з дружків енергійно підштовхнув цікавого пасажира, і той, регочучи, пішов до виходу.

Раптом вчителька схопила сина за руку.

— Ні... Ти нікуди не підеш... Не руште його...

— Ти ж дозволила,— не розумів хлопчик.

— Мовчи! Не підеш, і годі!..— Вона з силою штовхнула хлопчика в купе і сама сховалася разом з ним.

Коли старший лейтенант хвилин через десять-п'ятнадцять повернувся, їх уже не було. Зникли і постіль, і чемодан. Стара жінка залишилася сама, сиділа в зажурі і, як тільки льотчик увійшов, підвела на нього суворі очі.

— Що тут сталося? — запитав він.

Жінка похитала сивою головою.

— Це ви... винні. Я все чула. Як вам не соромно, молодий чоловіче. Хіба ви не зрозуміли, які чисті душі були перед вами. Вони ж обоє — як діти...

Старший лейтенант поклав принесений пакунок, і чотири апельсини розкотилися по столику. Після паузи, коли вже поїзд рушив, глухо сказав:

— Можливо, ви й маєте рацію. Я дав привід образити її, отже, винен. Але не судіть мене... Даю вам слово...

Це так несподівано і так широко прозвучало з його вуст, що літня пасажирка одразу з полегшенням зітхнула.

— Ну от... Я вас не рівняю з тим пасажиром, ні. Втім, юний друже мій, мали чи не мали ви щось легковажне на думці, а само собою так вийшло. Ви ніби навмисне демонстрували перед усіма...

— Клянуся вам...

— Вірю... Хочу вірити, що ви ні про що погане й гадки не мали. Але звичайна тактовність, інтелігентність... Молода мати з дитиною випадково опинилися в одному купе зі мною, з вами, а ви, пробачте мені, замість оберекти їх від можливих в дорозі неприємностей, самі дали привід...

— Повірте, я нічого не демонстрував.— Він підвівся, збуджений, рішучий.— Хочете, я примушу того типа вибачитися перед вчителькою... у вашій присутності?

Пасажирку зворушила його готовність захищати честь жінки, і вона схвально кивнула.

— Оце по-офіцерському. Але послушайте ви мене. Чи варто вдруге привертати увагу пасажирів? Та й вам самому не завадило б вибачитися... В цьому я переконана. У них, як ви зрозуміли, і так не все гаразд у житті. Я чула вашу розмову з хлопчиком. До людей треба бути чуйними...

Поїзд гуркотів, підминаючи мости, щедро посівав темряву жаринами, за вікном мерехтіли зелені й червоні вогні шлагбаумів, світлофорів, стрілок. Над селищами і містами, що поставали в долині, виблискували в небі багрянці.

Здається, все вже було переговорено між двома пасажирами — військовим льотчиком і жінкою, яка, мабуть, давно на пенсії, — а розмова тривала ще довго, так довго, що принесений провідником чай зовсім охолов. А після чаю сива пасажирка пішла в сусіднє купе і повернулася звідти аж на світанні.

— Спите?

— Ні. Ну що... вона?

— Якщо сам віриш, то й інших переконати легше. А тепер — спати. Сергійко побажав і мені, і вам доброї ночі. До речі, його матір звать Наталією Андріївною...

Рівно через рік, під час зимових канікул, Наталя Андріївна з сином знову сиділи в купе швидкого поїзда «Москва — Київ», тримаючи путь до діда в Горянку. І знову їхні місця були на другому поверсі, а поклали їх унизу, як і тоді. Тільки цього разу не льотчик подбав про матір і хлопчика, а сивуватий інженер з інституту штучних алмазів. Він повертався з важливої наради і охоче ділився своїми враженнями з Наталією Андріївною і навіть з її сином-другокласником.

Втім, чим ближче до Києва, тим частіше хлопчик встрявав у розмову, щось таємниче шепотів матері на вухо, а вона всміхалася до нього, то червоніла ні з сього ні з того.

Це, звичайно, тільки так мовиться, що ні з сього ні з того. Насправді ж Сергійка (а може, й не тільки його) цікавило — хто ото протягом року писав їм такі довгі листи, описуючи мало не все, що відбувалося в Києві? Сива пенсіонерка, підпис якої незмінно стоїть унизу, чи Микола Іванович, про якого також згадувалося в листах, що він «забігає» на вогник, як старий знайомий.

Сергійко в усякому разі запевняв, що він вгадує руку льотчика.

Об одинадцятій ранку поїзд підійшов до платформи, всі кинулися мерщій з вагона, а Сергійко, вже одягнутий, притиснувся лицем до вікна, прилип до шибки так, що не тільки льотчик, а й мати, мабуть, тепер не впізнала б його. На пероні, як завжди, зчинилася метушня: вагони бігли собі, зустрічаючи собі, і на якусь мить Сергій побачив... так, побачив знайому людину в коричневій шкірянці, в картузі з «крабом», а поруч нього стару жінку, пов'язану білою пуховою хусткою.

— Ага! — тільки й вигукнув хлопчик, а в його мамі раптом зробилися вологими очі і зблідло лице.

Від Сергійкової мамі інженер по штучних алмазах знав, що їх, можливо, ніхто не зустрічатиме, і тому мав надію бути їм корисним, адже за ним вишлють службову машину. Та коли молодий льотчик на пероні підняв угору обидві руки, салютуючи Сергійкові, інженер одразу «капітулював»...

От він уже й зовсім вільний. П'ять нагород вручено, шоста — орден Червоної Зірки — не застала героя в госпіталі. Той, хто заслужив її, лежить тепер на солдатському кладовищі. Капітан Нестеренко записав номер могили, поцікавився, чи відправили, куди слід, похоронну, чи не залишилося яких речей покійного. Для родини і простий гаманець з тютюном — дорога згадка. Працівники госпіталю і поранені запевняли, що про все подбали, нема чого турбуватися. То на полі бою інколи безіменними ідуть у братську могилу чи залишаються навіки в обваленому окопі, а Камишин — прифронтовий тил, тут не загубиться ні живий, ні мертвий.

Побродивши з півгодини, Нестеренко натрапив на могилу, де, крім звичайного щитка, стояв новенький снаряд далекобійної гармати. На сталевому тілі чорніла в'язь літер, наче монограма. Глеювата земля під ним розтала і розповзлася, снаряд трохи похилився. Нестеренко вирівняв його і прочитав прізвище воїна. «Голобородько. Старший лейтенант артилерії». Так, це він. Левко Степанович, офіцер їхньої дивізії. Нестеренко не раз зустрічався з ним в окремому протитанковому дивізіоні. Гармати голобородьківської батареї ховалися за крижаними мурами на самому передньому краї, і для багатьох таємницею залишалось, з якого підсобного матеріалу будує свої білі форти комбат на скованій морозом, зовсім непіддатливій землі. Не з самого ж снігу. Це був високий білолиций богатир, в минулому, здається, тракторист. Вмів випити і закусити. Проте ніяких делікатесів не визнавав, додатковий пайок офіцерський завжди міняв на сало. Нарізав його тоненькими скибочками і смажив. Потім кришив туди хліб... Ще місяць тому, ну, нехай півтора, гостював

Нестеренко в бліндажику Голобородька, вони говорили про агонію німців в Сталінградському котлі. Куди потім? Голобородько мріяв про свою Охтирщину, для нього, жартував, старі батьки в партизанському лісі кабанчика жолудями вигодували. Ото буде сало, не рівня американському! Відбиваючи контратаку фашистських танків, комбат винищувальної батареї дістав поранення в живіт. І ось він тут, намучившись добре в госпіталі під ножами хірургів, таки пішов на вічний спочинок.

...В глибині кладовища під голими вільхами когось ховають. Навколо свіжої ями стоять поранені в шинелях наопашки, біліють бинти. Три солдати тарахнули з автоматів прощальний салют. Нестеренко аж тепер скинув шапку-вушанку. Зграйкою майнули снігурі і зникли, а перед Нестеренком легко-легко опускалася з неба пір'їнка, яка належала котромусь з них. Він діждався, поки вона впаде, і взяв її, зовсім невагому, сизувату, з червоним крапом, взяв, як спогад про могилу побратима.

Снігурі недалеко їй відлетіли, скоро Нестеренко знову побачив їх на мокрих кущах попереду і ще побачив хлопчика років десяти-дванадцяти в солдатській зеленій куртці і матроській безкозирці. Здавалося, малий когось вистежує, лежачи на купі ломачця.

Появу Нестеренка хлопчик зустрів невдоволено, він зупинив капітана вольовим жестом руки і застережливо поклав палець на уста. Кілька хвилин Нестеренко слухняно стояв. Юний птахолов тим часом знову припишк, стрічки безкозирки впали йому на лице, і він дивився крізь них, мов крізь ґрати, а красиві птахи, як і раніше, драгували його своїм безжурним базіканням і повною відсутністю бажання спуститися на землю. Але ось з'явилися горобці, і в ту ж мить хитнулися куці, струшуючи з себе на принаду червоногрудих снігурів. Зчинився справжній шарварок, весела бійка. І тут хлопчик, смикнувши шворку, яку тримав у руці, підхопився й стрибнув уперед, наче атакуючий піхотинець. Не стямившись, що робить, побіг за ним і капітан Нестеренко, забувши, де він і заради чого приходив сюди, забувши, що він давно вже не хлопчисько і що не до лиця йому подібні забавки. На обвітреному горбику під густою сіткою билося кілька пташок.

— Один, два, три,— рахував засапаний хлопчик.— Три снігурі, а горобець тільки один. І завжди так. Інших

заманюють, а самі збоку.— Він співчував снігурам, а горобців картав: — Ну що з ним робити? Котові, і то на один зуб.

— А снігурів ти хіба смажиш? — здивувався капітан. Чорні оченята іронічно блиснули.

— Снігурів живими ковтаю. Присолою — і будь здоров! Ви хіба ніколи не куштували?

— Ні... — І, відчувши, що й сам проймається жартливим настроєм, весело додав: — З сіллю — ні. У нас на Полтавщині живих снігурів і взагалі всяку птицю — граків, мухоловок, черногузів — їдять з цукром і товченими гвіздками.

Хлопчик розуміюче засміявся. Махнув рукою — і горобець грудкою полетів угору, не випроставши навіть крилець. Лише в ту мить, коли відчув земне тяжіння, отямився й одразу наче побільшав, подав голос: «Живий, живий, живий!»

— Він мені ще снігурів заманить...

— Справді, навіщо вони тобі?

— Чудні ви... на хліб міняю. За Волгою як пташка — так і кіло зерна...

— І ти ще сьогодні понесеш їх? Проти ночі?

— А хто ж туди пустить серед білого дня. От-от Волга скресне...

— Скоро, кажуть, сапери наведуть міст.

— Клади, виходить, зуби на полицю і чекай? Оце в мене три снігурі — вважай три кіло пшениці. На тиждень мати хліба напече, як змелемо...— Хлопець згорнув акуратно сітку, змотав шворку і, сховавши в кущах, прикрив усе хмизом, на якому лежав.

Од кладовища деякий час ішли мовчки, попереду птахолов, за ним — Нестеренко. Чорні стрічки хлопчикової безкозирки весело метлялися на вітрі. Пахло гіркуватою духмяністю талої ріллі і нескошеними травами, що зимували на обочині під снігом. І в степу, і на Волзі панувала незвична для вуха фронтовика тиша, тільки високо-високо за сутінковими хмарами гули невидимі літаки. Капітан Нестеренко дивився на спину маленького солдатика, який зараз був для нього ніби маяком. Ще сьогодні, незважаючи на пізній час, він піде за Волгу... Такий малий... А він, Нестеренко, хіба не заради цього, власне, відпросився в начальства? Нагороди повіз би й хтось інший. За Волгою проти Камишина розташувався евакогоспіталь

армії, і там була вона, вірний його супутник у нещасливі дні відступу по землях України, а потім в межиріччі Волги і Дону, вона — його Тома... Лікар-терапевт Тамара Василівна в дивізійному санбаті стала хірургом, і саме це розлучило їх під Сталінградом. Начальник санслужби армії, відвідавши дивізію, бачив молоду лікарку в операційній за роботою, і це вирішило її долю. Тепер замість Томи Нестеренко має тільки листи від неї. І в них спогади, спогади... Вона ніколи не пише йому, як живе зараз, не загадує нічого наперед. Вона вся в минулому. Здається, не було нічних переходів в засульських болотах при блідому мертвотному світлі німецьких ракет, і не потопали вони, коли пліт перекинуло вибухом авіабомби, і не проривалися з оточення. Ніпро що таке в листах ніколи не згадує. Тільки про зовсім інтимне. Про ту першу їхню ніч. Про пахучий стіжок десь на незорому лузі. І про другу ніч, яка була, на жаль, зовсім короткою. Про вкрадені у фронтової вічності години, а то й хвилини для себе... Солодкі, щемливі спогади, спогади, спогади...

В передчутті зустрічі після стількох місяців розлуки капітан Нестеренко малював у своїй уяві її такою ж широкою і палкою, якою була вона завжди з ним. Ні, ще кращою, ще ніжнішою. Йому навіть інколи серйозно здавалося, що саме любов, а не що інше, рятує його, Сашка Нестеренка, від куль і від бомб. Смерть поки що обминала його, а от Волга нині підвела. Ще вранці сказали йому в госпіталі, що на лівий берег немає шляху, лід вже зовсім тонкий, і тимчасово припинено евакуацію поранених. Всі його надії відразу згасли, він дивився з вікна на сірі з білими гребінцями волзькі тороси, на берег з почорнілими безлюдними дорогами і стежками, на підвезені до круч понтони і вперше в житті шкодував, що в людини немає крил...

Малий в безкозирці і не догадувався, звичайно, які думки заволоділи його випадковим супутником і чому він такими збудженими очима дивиться на нього.

— Ти скажи хоч, як тебе звати?

— Ну, Сашко...

— То ми тезки! Я теж Олександр, а по батькові Миколайович. Чуєш, тезко, я дуже радий, що ми зустрілись... Розумієш, і мені на той берег... І щоб цієї ночі туди й назад... Візьмеш мене з собою?

Сашко озирнувся на супутника, ніби хотів пересвід-

читися, що гої не жартує. Потім підсмикнув трохи куртку, збільшуючи пазуху, де сиділи снігурі.

— Взяти не штука. Тільки важкенький ви... Може, краще не ризикувати?

— А як треба, дуже треба?

— Як дуже треба,— ходімо. Але цур — за мною, крок у крок. У вас чоботи справні?

— А що хіба?

— Буває, що на поверхні вода.

Сашко став мовчазним, серйозним. Наче не він запевняв півгодини тому, що їсть живими снігурів. У нього вже й місце було облюбоване біля причалу, де можна пересидіти, щоб не викликати ні в кого підозри. З-під помосту витяг два старі весла—собі і капітанові. Показав, як нести весло над собою.

Відлига потроху змінювалася легким приморозком, і як тільки вони ступили на лід, під ногами зашурхотіло, наче хтось навмисне натрусив скляної стружки.

Капітан ледве встигав за Сашком. Ноги потрапляли то на якісь гостряки, то раптом «підлога» немов осідала, погойдувалась. Протилежного берега не було видно, а цей чорнів за спиною і притягав ніби магніт. Посвистував низовий вітер, з-під шапки-вушанки на чоло раз по раз викочувалися краплі поту. І згадувався інший льодовий стрибок тисяч і тисяч бійців під Ростовом. Тоді він, комісар батальйону, наступав з ротою кулеметників, вибух кожного ворожого снаряда викликав смертельний град крижаних уламків, від яких ніде не сховаєшся. Втім, він тоді не озирався, бо забув, що твердь не тільки попереду, куди вони бігли, а й позаду, не бачив чорних ям, які розверзалися то тут, то там, поглинаючи в розбурхану стихію машини, гармати, людей. Але саме тієї жорстокої ночі з душі Нестеренка вивітрився увесь, до останньої молекули, страх, ним заволоділа якась п'яна відвага, хоч він до кінця бою так і не доторкнувся до фляги.

Тоді він долав крижаний рубіж у гromі й шалі атакуючих шеренг, а нині... нині жодної живої душі, крім них двох. Ні вогника, ні голосу.

Враз долинуло незнайоме шарудіння, і не тільки Нестеренко, а й Сашко зупинився. Почулися булькання й приглушений плескіт.

— Стоп, машина...—незадоволено озвався хлопець.— На фарватері вже ніби прорвало...

— А далеко фарватер?

— Кроків за двісті... Доведеться, певно, вам тут почекаати. Я сам розвідаю, а потім подам сигнал... — І трохи подумав.— Завию вовком — у-у-у... Як один раз — рушайте за мною, а двічі, ось так — у-у-у... у-у-у... — тоді доведеться вертатися.

— А як справді прорвало... Не скупаєшся? — обережно нагадав Сашкові про безпеку.

— Я легенький... Не бійтеся.— І пішов.

Недовго чулися кроки, їх заглушив, поглинув плескіт води, тільки тінь маячила на льоду. Нестеренко відчув себе зовсім самотнім. Подумав, що стояти отак доведеться хвилин десять, якщо Сашко йтиме аж до фарватеру. Чи не краще ї собі помалу за ним... Зрештою, що має бути, того не минути.

Знову під ногами шерхотливі скоринки білого «сала»... А ось вже підошви чомусь прилипають.

Так, це загусла вода. Куди не ступнеш,— вода повёрх криги. А Сашко не звернув на неї уваги, пішов далі, чортяка настирний. Невже з фарватеру жене сюди воду?

Чи то хмара трохи розступилася на небі, чи, може, очі Нестеренка при звичаїлися в темряві, але попереду він розпізнав силует елеватора, що на тім боці річки. Думкою сягнув ще далі і ніби справді угледів там будинок з червонохресним прапорцем... Миле обличчя вже всміхалося до нього, а в шепоті вітру чувся її голос.

Як вчасно Сашко подав йому умовний сигнал: усе гаразд.

Забувши всяку осторогу, капітан Нестеренко пішов на клич. Застав Сашка біля невеликої, але воркотливої рибальської лунки.

— Вода прибуває,— пояснив хлопчик.— Це звідси котить її вітер по кризі...

Крига на фарватері пружинила, як підлога, настелена шалівкою, десь під нею пручався і загрозливо клеткотів загнуданий бурун.

З кожним кроком елеватор наближався, виростав, мов казковий велетень, що зупинився в сумній задумі над Волгою. Може, тому запечалився, що безхлібний... Положистий берег переходив у суходіл, який радував своєю неозорістю, ріка оперізувала його, мов солдатський ремінь. Виразно окреслювалися на тлі неба силуети кількох безкрилих літаків, перекособочених інвалідів, певно,

притягнутих сюди трофейною командою. Штабелі порожніх ящиків пахли милом «КА» і таранею. Строгий смугастий шлагбаум перекрив бруківку, а поруч з ним — ні кілка, ні дротини, їди собі, їдь, куди хочеш. Він посміхнувся, згадавши тридцять дев'ятий рік, ділянку радянсько-монгольського кордону між Соловйовськом та Еренсабом, де його рота і він сам нарешті дізналися, що є на світі ріка Халхін-Гол і що там неодмінно треба зупинити самураїв. До того часу кордон уявлявся Нестеренкові як суцільна кріпосна стіна, джунглі з колючого дроту, протитанкові рови та ескарпи.

Перев'язані бинтами кілки стояли метрів за десять один від одного, і Нестеренко зупинився.

— До евакогоспіталю прямо?

— Ні, трохи лівіше. Нам далі не по дорозі.

— Але ж вертатися будемо разом?

— Можна... Бачили, де я весла поховав, отам біля ящиків і зустрінемось. Я завжди о дванадцятій виходжу.

— А як трохи пізніше?.. Ну, ще годину накинй.

— Згода... Рівно о першій даємо задній хід. Глядіть, не спізнуйтеся. Фарватер мені, товаришу капітан, щось не дуже подобається. Гуде, мов бубон. Боюсь, що це мій останній рейд піхтурою...

Кілків не видно, білі метелики бинтів ніби летять крізь ніч. Думки капітана Нестеренка поспішають за ними, випереджають їх. Бентежно й радісно йому, і чомусь соромиться він самого себе... Цікаво, на роботі Тамара чи вже прийшла і відпочиває? Може, гріється біля печі або лежить з книгою про трьох мушкетерів, винесеною, до речі, з пирятинського оточення. Чи впізнає відразу отакого в кожусі, тривожного, очманілого від почуттів? Сама буде в кімнаті чи з своїми колегами-лікарями? Навряд, щоб сама...

Далі, далі ведуть марлеві метелики, тепер вони летять над парканами. Видно скалочки світла у замаскованих вікнах. Бережуться. Фельдмаршал Паулюс капітулював, а ефрейтор Гітлер ще воює.

Раптом з п'ятьми виринула біла постать. Він зрадив.

— Пробачте, ви не знаєте, де живе лікарка Барських, Тамара Василівна?

— Навіщо вона вам? — спитав строгий дівочий голос.

— Я прийшов з того берега...

— Розумію... Хотите за когось просити? Але ж у нас вісім хірургів. Дайте, нарешті, Барських спокій! Годину тому ми скінчили сьому, чуєте, сьому операцію.

— Я ні про що не проситиму. Просто хочу побачити... землячку.

Медсестра зупинилася.

— Правду кажете? Тоді інша річ. Але ви вже проминули... Я від неї вийшла, як ми зустрілися. Звідси третій... ні, четвертий будинок. Біля воріт лежать непиляні дрова.

Нестеренко вже не слухав її, тільки в захваті притримав дівчину за худенькі плечі.

— Спасибі вам, сестричко! Велике спасибі.

То мину садibu знайшов одразу. Трав'янисту доріжку в дворі приморозило, і йому чути було, як під чобітьми хрумкотить іній. І ще чути було биття власного серця.

— Хто там? Заходьте, — відповіли йому на стукіт. Голос хрипкий, не жіночий.

«Може, не ті двері», — подумав.

Двері відчинилися. Запахло хатнім теплом, ліками, в очі хлюпнуло світло.

— Я, мабуть, помилився... Шукаю Тамару Василівну.

Військовий на саморобному дерев'яному протезі, припасованому до культі, відступив трохи набік.

— Заходьте, вона зараз.

Він поводився як хазяїн, підсунув гостю стілець, а сам пошкандибав до ліжка. Сяк-так примостився і став підшивати біленький комірець до кітеля з голубими петлицями. На знекровленому обличчі червоніло кілька свіжих рубців... Нестеренко почував себе ні в сих ні в тих. То зняв шапку, то знову одягнув і бігав очима по кімнаті, шукаючи нових доказів своєї раптової згоадки. Два чомодани в кутку — чужі, не Томині, на спинці ліжка чоловіча піжама, бритва на підвіконні. Ціла купа недокурків на блюдечку.

— Ви теж сьогодні з дороги? — запитав Нестеренко.

— Ні, третій день, як приїхав.

— Лікуєтесь?

— Вже вилікувався. — Він доторкнувся до протеза і спохмурнів. — Навіки вилікувавсь... Оце такий приїхав... Відлітав своє Григорій Барських.

— То ви брат Тамари Василівни?

— Чому брат? Чоловік... А ви, мабуть, з передової? Нестеренко нічого не відповів, тільки нижче опустив

голову. Йому важко було дати лад своїм думкам. Все, все переплуталось. «Як же так? Чому вона ніколи не згадувала про чоловіка... І навіть в останніх листах...»

Ну що ж, він уже тут, відступати пізно. А льотчик чекає, хоче, мабуть, знати, хто це дозволяє собі навідуватися серед ночі до його дружини. Не признаватися ж, що насправді привело його на цей берег.

Нестеренко підхопився назустріч жінці в розстебнутому кітелі, затараторив:

— Від імені і за дорученням однополчан... радий вітати вас, дорога наша лікарко... Не вгадуєте, хто я?.. Нестеренко, той самий старший політрук з оточення, якого ви... Ага, згадали! От і добре.— Він дивився їй в очі, даючи зрозуміти, що зараз головне не наробити дурниць, що сам він, Нестеренко, нічим не зрадив ні себе, ні її, хоч йому дуже боляче. — Вас то ми всі добре знали, лікарка — на всю нашу групу одна, а командирів хоч греблю гати...

— Так, так. Тепер і я вас впізнала... Як же! Олександр Нестеренко... — оволоділа нарешті собою Тамара Василівна.— Вона повісила кітель поруч з піжамою і звернулася до обох: — Ви вже познайомилися, звичайно? Пам'ятаєш, Гришо, я розповідала тобі про перші свої дні на війні, про людей, з якими ділили і горе, і радість. З нами був і старший політрук Нестеренко.— Потім обернулася до гостя: — Я дуже рада... Ви надовго до нас? Ні, на годинник не дивіться. Я добре знаю, що тут, під Ста-лінградом, вже поспішати нікуди.

— Наша дивізія завтра вантажиться у вагони,— сказав Нестеренко.

— І куди знову?

— Повідомлять, як приїдемо,— відповів він.— А зараз в моєму розпорядженні не більше години.

Григорій Барських був компанійською людиною, як і всі льотчики. Він знайшов і пляшку, і склянку, і сам скоро захмілів.

Потім Тамара Василівна проводжала гостя. Білі метелики лопотіли на кілках, ведучи їх до Волги. Обое довго мовчали.

Тільки вже на прощання вона сказала схвильовано:

— Може, я й винна. Але Григорій не озивався з самого початку війни. Тепер він, бачиш, зі мною. Я потрібна йому і не маю права... Ти мусиш це зрозуміти. Мусиш...

Від купи ящиків до них підійшов хлопець. На спині біліла повна торбинка, в руках — весло.

— Добув таки хліба,— похвалив Сашка капітан Нестеренко, і в голосі його чулася щира заздрість.

Ще за мить вони ступили на волзький лід, і тінь порожнього елеватора накрила й поглинула їх...

І

З Богушем я познайомився давно, дуже давно. В маленькому районному містечку поблизу польського кордону колишній партизанський командир заліковував свої рани, і тоді про нього мені розповів военком. Це була людина надзвичайної долі. Тяжко пораненого Миколу Богуша схопили гітлерівці. Саньми везли його у свій штаб, але вночі заблудилися в галицьких лісах. Падав мокрий сніг. На ранок ударив мороз. Шинелі подубіли, чоботи зморщилися й скрипіли, мов дерев'яні колодки. Верхній шар снігу перетворився на кригу, і селянський кінь, ламаючи її, залишав після себе криваві сліди.

Остаточно знесилені, конвоїри, нарешті, здогадалися, що тільки партизан може їх врятувати. Розв'язали йому руки й ноги. Загрожували, благали. Віддали навіть останні краплі шнапсу, аби тільки вивів з цього білого пекла, показав дорогу.

Ну що ж, він не відмовив.

Довго їх супроводжував горішній вітер, струшуючи з дерев колючі скалки, і аж на другий день, коли знову звечоріло, вони зустрілися... з аванпостом партизанської бази.

Все це вичитав военком у тій реляції, яка потрапила до нього разом з іншими документами демобілізованого партизанського майора. Та от біда, більше нічого про себе ніколи не розповідав. Ні военкому, ні потім мені. Не один вечір просиділи ми з ним, згадуючи кожен своє: фронтіві траншеї, партизанські землянки, бойових побратимів. Але як тільки торкалося його особисто, Богуш одразу змовкав. Пізніше, переглядаючи рукописні сторінки його спогадів, я зрозумів, що хоробрість таких людей ніколи не буває галасливою.

— Звідки привезли?

— Із Струсова, сусіднього села. Там всі нас підтримували, розумієш. До Жовтневих свят напекли хліба, на смажили м'яса. Ну, й Даринку до нас відрядили. Голос у неї чудовий... От і вирішили люди — нехай потішить...

— А ти, чортяка, взяв та й не відпустив співачку?

Микола Богуш не образився, але й не відповів нічого. Знову давній приємний спогад засвітив його втомлені очі. А може, й не спогад, а те, що дружина з'явилася з рушником та чарочками. Легка й проворна, вона крутилася навколо столу, і чарочки малиново подзенькували в її красивих руках.

В той вечір я добре бачив — Дарина зовсім дівчисько в порівнянні з нами. Чи мав право назвати її дружиною Микола Богуш? Якби не війна, була б у нього, можливо, така вже своя донька...

Вечеряли при тьмяному світлі торшера, що стояв у кутку. Так затишніше. Дарина пила вишнівку і щоразу задумано дивилася крізь гранчасте скло на світло. Може, вбачалося їй зараз багаття партизанське? І Микола, обкурений димом, та не в теплій піжамі, а в чорному кожущку, перехрещеному офіцерським ремінням? Очі Дарини ніби сумували за минулим.

Микола Богуш помітив це й сказав з докором:

— Заспівала б, чи що... Заради гостя.

Але Дарина тільки махнула рукою. У неї чомусь зіпсувався настрій.

Проводжаючи мене до готелю, Богуш довго мовчав. Нарешті поскаржився:

— Про спів хоч і не нагадуй. Перехвалили її на олімпіаді. Тепер сама тут, а душею — в музучилищі. Так і живемо...

Я раптом озирнувся — наче хтось окликнув мене. Гула віхола, замітало сліди. Але й крізь заметіль долинув до нас її голос. Дарина співала на самоті. І щось дуже сумне.

— А може, й справді, друже, нехай би вчилася? Може, у неї талант...

— Спасибі за пораду, — глухо обізвався Микола Богуш. — У неї — талант, а в мене — вона...

Я все зрозумів. І не посмів заспокоювати його: кілька років розлуки, мовляв, не страшні, коли любиш... Мені тільки шкода стало їх обох.

Десять років — це мить, звичайно. Але для тих, хто приніс з війни заметіль у волоссі, десять років — половина життя, якщо дивитися не назад, а вперед. Бо після десяти скільки їх там ще залишиться...

Боляче ховати ровесників.

Приємно зустрічатися з ними, бачити їх у доброму здоров'ї, веселому настрої.

Минуло десять довгих років, відколи я не був у Галичині. Нова робота, нові місця, чародій Дніпро прив'язали мене до себе, як перша любов. І раптом несподівана зустріч! Я стою під каштаном біля оперного театру, коли хтось кладе мені руку на плече. Обертаюся.

— Богуш? Микола Богуш...

Підтягнутий, як завжди, на людях. Ордєнська планка на своєму місці. Тільки схуд і трохи змарнів.

— Давно з дому? — питаю я.

— Третій день.

— Що ж це ти, друже... — Й одразу замовкаю, бо звідки ж йому знати, що я живу в Києві. — Ну, словом, ти мій гість. Ні, ні, нічого не вигадуй. Робочий день скінчився, і ми зараз поїдемо до мене. Правду кажуть, тільки гора з горою не сходиться... Ну, як Даринка твоя? Діток маєте?..

Микола Богуш якось вимушено посміхнувся у відповідь на мою цікавість і заклопотано подивився спершу на годинник, потім на двері театру.

— Ти, може, на «Іоланту»? — здогадався я. — Але знай, після вистави... До речі, це не столична трупа — наші на гастролях за кордоном. Шкода, що не почувеш Белу Руденко... А новенька зірка — ніяк не запам'ятаю її прізвища...

Богуш стис мені руку.

— Пробач. Залиш свою адресу, і я завтра знайду тебе. Зараз пробач. За п'ять хвилин початок...

Я дав йому адресу і службовий телефон. Ще встиг запитати:

— А ви, як і раніше, на старому місці?

— Я — так... Де ж мені бути? В своєму постійному «бліндажі»...

Він не сказав «ми», і голос його при цьому здригнувся.

Вже потім, коли Микола загубився серед тих, що, як і він, запізналися на виставу, я підійшов до афіші. Так, я знайшов її, одразу знайшов Дарину Богуш серед виконавців, тим паче, що співала вона Іоланту. Мене не ввело в оману й подвійне прізвище — вона була тепер Богуш-Даманська...

І не хотілося вірити, що театр цей приїхав до нас на гастролі не з Галичини, а з півдня, з берега Чорного моря.

— От бачиш! Я ж казала, що ми спізнаємося. Між отими старезними дубами і соснами вони, Венгерови, вчора натрапили на цілу галявину маслюків, а нині там уже ходить, спираючись на ціпок, незнайома жінка в синій кофті.

— Всіх не визбирає. Наші нам і зостануться,— заспокоює дружину Венгеров.

Та вона не звертає уваги ні на його слова, ні на колючі гілки глоду, ні на рукасту ліщину, біжить, щоб скорше дістатися до заповітного грибного місця, де маячить осоружна синя кофта.

— Тетяно, золотко. У мене серце... Ти забуваєш, що мені не вісімнадцять.

Вони обоє літні, сивоголові, тільки він важкий, опецькуватий — і не повіриш, що за плечима в людини більше трьох десятків років офіцерської служби; вона ж тоненька, рухлива, ще й в світлому капелюшку, підв'язаному знизу чорними стрічками.

В чужому кошику повно молоденьких маслюків, і два підосиновики в червоних козачих папахах, і справжній білий гриб, схожий на весільного діда в кожусі.

— Вам пощастило,— всміхається якомсь вимушено до незнайомої жінки дружина відставного офіцера.— А мій... довго дуже збирався. Ми це місце давно знаємо.

З півгодини Венгерови крутяться між деревами, гребуться, мов кури, в опалому листі, ревно оглядають кожен пеньок. То тут, то там трапляються їм жовтуваті ніжки маслюків — надрізи на них зовсім свіжі, сьогоднішні. А ось при самій землі, ніби яечко, ніжка білого гриба.

Незнайома жінка то зникає в гущавині, то знову

з'являється, і «золотко» все поспішає за нею, ніби нитка за голкою, а за «золотком», ламаючи куці, сунеться огрядний чоловігяга в кітелі — він ніяк не може призвичаїтися в лісі, де йому тісно, де все, здається, заснувало паўутиння.

Нарешті перепочинок.

І, як навмисне, та жінка в синій кофті виходить до них на галявину.

Вона немолода, руки в неї худі, з ревматичними покрученими пальцями, але очі добрі, спокійні.

— Сідайте, будь ласка.— І знову зазирає в чужий кошик.— Які чудові маслюки! Ви їх маринуете?

— Та ні...

— А ми ось такі маленькі обов'язково маринуємо. На зиму. Тепер всякі є, а зимою пошукай.

— Маринувала б і я. Та ні для кого... У вас, мабуть, сім'я?

— У нас? Власне, ми тепер з чоловіком удвох. Діти попідростали і фур-р... розлетілися, хто куди. Тільки листи пишуть...

— А мені ніхто й не пише. Нікому. Повірите, життя якось склалося, що все я одна. Все одна... Де тільки не побувала, а сімейного гнізда так і не пощастило змостити, — щиро скаржилася співрозмовниця. — Скрізь я ніби гостя...

— Ви киянка?

— Народилася тут. На Куренівці. А як підросла — Турксиб будувала, потім Комсомольськ-на-Амурі. Нудьгувати ніколи було. Працювала, і вчилася, і в самодіяльності брала участь. «Марусю Богуславку» грала далеко-східникам, циганку Азу, Ганну з «Украденого щастя». Нас з України там було багато... Поки чужим украденим щастям журилася, своє прогавила... Хтось украв, мабуть, мого судженого, бо так уже я його в житті й не зустріла.

Признавалася в цьому без особливого болю, ніби й не про себе розповідала. Перебирала маслюки. Здавалося, гриби самі слухняно обертаються в її здерев'яних, покручених пальцях.

— Ви, пробачте, хто за фахом?

— Замолоду була землекопом, муляром. Потім колійним обхідником на залізниці. Бачите мої руки? Це — залізниця. Не вбереглася...

— Ми теж з чоловіком по всіх усюдах мандрували. Іван Трохимович військовий. Дослужився, як то кажуть, до полковника і до... інфаркту. Тепер... знічев'я гриби збираємо.

— А що ж, лісове повітря, тиша — найкращі ліки. Важкувато тільки сюди діставатися — трамваї повні.

— А ви... Пробачте, як вас... Давайте познайомимось. Мене Тетяною Володимирівною звать.

— А мене Марією Кирилівною.

— Ви десь, певно, у центрі мешкаєте?

— Майже в центрі, — якось невпевнено відповіла Марія Кирилівна.

Сонце стояло вже в zenіті, і гарячі промені його падали прямовисно на галявину. Венгеров прикрив голову руками, захищаючись від сонця, його дружина, навпаки, підставила під проміння лице й затихла в солодкій знеможі. Посвітлішало листя на деревах, травичка, куші якось розступилися, гущина зникла. Коли б не жовтолісті барви, що їх вже прибирав собі ліс, можна було б подумати, що сьогодні літній, а не осінній день.

...Першою почала збиратися Марія Кирилівна. Венгерови почули, як вона підвелася й обтрушувала одержу.

— Знову за грибами?

— Додому. Мені далеко. — Вона постояла над своїм кошиком, потім звернулася до Тетяни Володимирівни. — Хочу гриби вам залишити...

— Ну що ви! Навіщо? — здивувалася Тетяна Володимирівна. — Ви ж самі любите смажені.

— Люблю то я люблю, але, признатися, мені й смажити їх ніде, — зітхнула крадькома.

— Як це ніде? — не зрозумів Іван Трохимович.

— Дуже просто. Я живу по-студентському: куток наймаю, і права мої, на жаль, дуже обмежені.

Марія Кирилівна обережно висипала гриби в кошик Венгерових, взяла свій ціпок.

Іван Трохимович зніяковіло подивився на дружину, дружина на нього. Потім він запропонував:

— А що, Маріє Кирилівно? Гриби у нас колективні, у нас і підсмажимо. Ми ж тут недалеко живемо.

Тетяна Володимирівна спершу закивала головою, підтримуючи чоловіка. Та ось, щось згадавши, враз опустила очі, одвернулася.

— Я дуже вдячна вам... Не клопочіться. Та й мені додому пора, справи...

Дружина відставного офіцера здвигнула плечима, ніби шкодувала, що нова знайома відмовляється.

— Ну що ж. В такому разі ми не маємо права вас затримувати. Але от гриби... Я хотіла б якось компенсувати... Скільки вам за них?

— Що ви! — на щоках Марії Кирилівни з'явилися червоні плями. — Я від чистого серця, а ви...

— Ну не за спасибі ж...

Та скінчити їй свою думку вже не вдалося. Жінка, нервово якось сіпнувшись, пішла від них.

Венгерови ще довго були в лісі, але уникали дивитися одне на одного, ніби самих себе соромились.

* * *

По кількох годинах після цього Іван Трохимович ключем відчинив хвіртку своєї садиби, потім іншим ключем відчинив двері кам'яного будинку. В кімнатах стояла важка задуха, і він скрізь повідчиняв вікна, довго стояв посеред кімнати, вдивляючись у портрети своїх дітей. Ось син, лейтенант-прикордонник, ось молодша дочка, геолог. А на протилежній стіні друга дочка, агроном. Розлетілися вони, справді, як птахи, і вже у кожного своє гніздо. А в його новому домі — пустка. Для чого і для кого він будувався? Хіба для себе старого і для дружини? Їм же завжди вистачало однієї, двох кімнат. Тепер їх у нього аж п'ять, і всюди пустка... А та жінка з хворими руками зустрічає старість без сім'ї і без квартири...

Вийшов на веранду. Тут все пропахло грибами. Ціла гірка маслюків лежить на столі, а зверху красується білий гриб, схожий на весільного діда в кожусі.

Без капелюшка, зовсім сива втомлено сидить перед чужими грибами Тетяна Володимирівна. Якийсь дивний, стурбований у неї вигляд. Вона частенько поглядає на дорогу, на ліс, ніби близька людина залишилась там і неодмінно повинна прийти ще сьогодні.

Старша донька залізничного машиніста Кирила Петровича повернулася додому врочиста і схвильована. Було видно, що вона навіть плакала. Втім, червоні смужечки під очима, натерті хустинкою, ніскільки не шкодили дівочій красі, бо, мабуть, плакала Зіна не від горя. В її великих і темних очах світилося захоплення і щастя.

— Як добре, що я не послухалася мовника і не пішла на філологію! Ні, ви не уявляете собі! Тільки фізика пояснює всевіт! Ейнштейн, Капіца, подружжя Кюрі... Ми, наче діти, слухали розповідь декана. Людині науки нічого більше не треба, тільки жити для науки, віддати їй усю себе...

То бує перший день навчання в університеті, перша лекція, перша зустріч з новим таємничим світом.

До пізньої ночі Зіна, сховавшись під ковдрою, шепотілася з десятирічною сестричкою, а вранці, маленька на зріст, схожа на першокласницю, Надя, доїдаючи кашу, категорично заявила мамі:

— Я теж буду фізиком. Як Ірен Кюрі. Це зовсім не страшно, правда ж?

Два нових слова міцно увійшли в сімейний лексикон: «фізика», «читалка».

Скоро вираз щастя на Зіниному обличчі змінився заклопотаністю, навіть новий телевізор не цікавив її — ні фільми, ні концерти, «Клуб веселих і винахідливих». З аудиторії — в читалку, і це знову підручники та підручники. В лютому під час зимових канікул вона поспала досхочу, а там знову почалося навчання...

Кирило Петрович не раз прогулювався біля червоного й жовтого корпусів університету. Він знав уже, де містя-

тяться учбові аудиторії фізиків, придивлявся до освітлених вікон читалки і заздрих своїй дочці. По-доброму заздрих усім оцим юнакам і дівчатам, перед якими так широко й гостинно відчинилися двері храму науки. В ті роки, коли він учився, не було ще десятирічок, і шлях до вишого учбового закладу лежав через робітфак, через важку працю, і не кожному таланило так, як тепер молоді...

В школі його обирали членом батьківського комітету, він там бував не часто, але знав майже всіх учителів. А тут... Тут ніхто не знав його і він — нікого. Діти, одержавши студентські квитки, одразу ставали такими дорослими, що наче відгородилися від батьків, від сім'ї.

Але ж він знав свою Зіну. Догадувався, що вся ця ділова, дзвінкоголоса студентська юрба — не що інше, як сім'я повнолітніх дітей. Йому хотілося навідуватись час від часу в цей високий будинок з червоними стінами, зблизька бачити студентів та їхніх наставників, а може, щось почути про чудову Зініну науку — фізику.

Та ніхто його до храму науки не кликав, ніхто не згадував, що є в Зіни батько й мати.

Якось, навчаючись на другому курсі, Зіна прийшла додому в поганому настрої.

— Було сьогодні... Світлану, — я вам розповідала про неї, — відчислили з університету за «хвости». І ніщо не допомогло. А в неї ж батько депутат, відома людина.

«Відчислили...» М'яке, не жорстоке слово — не вигнали ж.

І знову шепталися під ковдрою Зіна з Надею. На ранок Надя сказала мамі:

— Йй нічого не залишилося, Світлані, як вийти заміж за свого льотчика.

— Ого! А ти звідки про льотчика знаєш?

— Чули ж, її виключили за «хвости». За те, що Светин льотчик ходить за нею хвостиком.

Кирило Петрович не на жарт стривожився — знайшла Зіна про що розмовляти з дитиною.

Того ж вечора він попрямував на Володимирську. Підняв комір пальта і насунув капелюх так, щоб його не впізнали. Чекав, зупинившись під каштаном. Через вулицю — жовтий корпус, освітлені вікна читалки. Входять і виходять студенти. Зіни не видно. О дев'ятій до нього приєднується юнак в чорному костюмі і білій мов сніг сорочці. На лівім плечі — плащ з підкладкою в червону

клітинку. Як і Кирило Петрович, юнак поглядає на двері читалки. Літня жінка вийшла з Шевченківського парку, пропонує юнакові купити квіти, сині й білі, пов'язані в пучечки. Ні, квітів не треба... Втім, він, озирнувшись, неквапно йде в парк, туди, де розкішно цвітуть троянди, і раптом, ще раз озирнувшись, одну, пурпурову, зриває...

А тим часом по кам'яних східцях на протилежному боці широкої вулиці вже поспішає дівчина. Перечікує трамвай і знову дріботить каблучками.

«Зіна»,— впізнав Кирило Петрович.

А Зіна біжить не до нього і зовсім не бачить його, наче, крім хлопця з квіткою під каштаном, нікого більше немає.

Зіна... Його дочка.

Юнак іде їй назустріч, і вони разом, узявшись за руки, повертають у парк.

Кирило Петрович бачить, як вони зупиняються біля фонтана і стоять там довго, довго, облиті світлом прожекторів, спрямованих на могутню постать поета.

...Батько сам відчинив їй двері. Портфель під рукою, в кишенці жакетки — пурпурова троянда.

— Оце тільки з читалки? Чому так пізно?

— А скільки зараз? — Вона дивиться на годинник, прикладає його до вуха. — Мій зупинився...

— Скоро дванадцята.

— Невже? — дивується Зіна і трохи ніяковіє.

Ні їсти, ні пити вона не хоче, роздягається, вмивається на ніч і пірнає під ковдру до сестрички. Але одразу ж встає. Наливає в склянку води і опускає в неї троянду.

«Так, вона вже зовсім доросла...»

Батькові приємно, що в нього така доросла, така гарна дочка. І трохи тривожно за неї. «А як же буде з серцем, яке треба віддати не комусь одному, а людям, науці?»

Міцний аромат троянди пливе по кімнаті. Він несе в собі тишу і спокій. «Ну що ж,— говорить сам собі Кирило Петрович,— в Ірен Кюрі, якщо пам'ять не зраджує,— теж був свій Жоліо... І, мабуть, він теж дарував їй квіти».

Гармати і люди після важкого переходу зупинилися у вузькій вулиці. Бійці розташувалися на відпочинок. Знявши з плечей речовий мішок, Корнеєв ліг на траву. У глибині саду височів білий двоповерховий будинок. Він весь потопав у заростях винограду, і тільки під черепичним дахом гостроверхою башточкою виднілась голуб'ятня.

Картина благодатної осені, тиша і спокій цієї, здавалося, неторкнutoї війною садиби пробудили в ньому спогади. Корнеєв знову відчув гірку тугу за власним, зруйнованим війною, домом. Ці місця з будівлями, що ховалися в садах, чимось нагадували селище, де він народився і виріс, де росли його діти. Тільки таких гір там не було, і вулиці не впиралися в ліси і скелі. Там, за садами, був синій простір широкого українського степу. Він навмисне встав і пішов уздовж алеї, ніби хотів струсити з себе спогади. Пошукав у кишнях кисет. Щоб не думати більше, почав спостерігати за товаришами. Хтось плескався у ручаї, що збігав з гір і був перехоплений при самій дорозі кам'яною трубою. Хтось співав пісню: «Глухой, неведомой тайгою...», і замріяний голос відлунювався у горах.

Закуривши, Корнеєв знову сів на землю. Заплющив очі. Приємно було відчувати, як розтікається по обличчю сонячне тепло, зовсім не схоже на ту спеку, яка палила його в дорозі. Двоє бійців пішли до будинку. Він чув їхні кроки і бачив їх крізь нещільно стулені повіки, але навіть не поворухнувся, боячись розвіяти дрімоту.

І раптом йому почулася музика. Ніби вітром принесло кілька звуків. Він увесь напружився, намагаючись

вловити мелодію. Ні, це знов тільки галюцинація, яка переслідує його відтоді, як він втратив сім'ю.

Та ось знову удар по клавішах. Знов він не розкриває очей, але, йому здається, бачить пухленькі руки своєї маленької дочки, які, мов метелики, літають над клавіатурою. Чує просту улюблену пісеньку:

Кто-то вспомнит обо мне
И вздохнет украдкой...

Потім пісня раптом обривається. Він хвилюється і чекає. Боїться порушити тишу, яка подарувала йому спогад про минуле.

Хтось торкається його плеча.

— Чув, батьку? Це я тобі забарабанив «Жайворонка». Ти мені розповідав, що любив слухати цю пісню. От я і старався.

Це Микола Стрельцов, наймолодший боєць гарматної обслуги. Корнеєв ніби прокинувся. На його обличчі здивування.

— Отже, це не сон, і музика справді була...

— Звичайно, — говорить Стрельцов. — І ще зіграю, якщо хочеш. Ми зайшли води напиться, а будинок порожній, господарі втекли. Ходімо зіграю.

Піднімаючись по кам'яних сходах, Корнеєв думав: «Видно, даремно втекли. Зазіхали на чуже, розтоптали і його, Корнеєва, щастя, а тепер самі бездомні. Ось як доля до них усміхнулася».

Штори на вікнах спущено, кімната залита жовтим, неприємним світлом. Корнеєв побачив рояль. Він стоїть у самому кутку, вкритий густим шаром пилу. А Стрельцов уже бігає пальцями по клавішах. Якими знайомими здаються Корнеєву звуки, що сповнюють кімнату!

Сонячний промінь, пробиваючись крізь штору, падає на рояль. Корнеєв з хвилюванням помічає, що один з клавішів блищить дужче, ніж решта. Солдат здригається від думки, яка щойно прийшла йому в голову: вдома він власними руками змінив кістяну пластинку, що розбилася, перламутровою, яка блищала точнісінько так.

Корнеєв підходить ближче і шершавою долонею проводить по запиленому лаку, протираючи те місце, де на роялі була фабрична марка Одеси. І бачить замість марки обвуглений овал. Напис навмисне випалили розпеченим залізом.

Старий солдат опускається на коліна. Він хоче мати ще одне підтвердження своєї здогадки.

Товсті, оздоблені красивою різьбою ніжки рояля у самому низу обковані мідними кільцями. Корнеєв торкається до них і переконується: так, це ті самі кільця, ті, які він зробив власними руками.

А кімната сповнена звуків. Це улюблена пісенька маленької дочки Корнеєва; проста пісенька про жайворонка будить тишу залишеного будинку...

Хведькова садиба за кладовищем. Від нашої хати до їхньої, як іти навпрошки, зовсім близько. Багатьом дітям заборонили дружити з Хведьком, бо про його родину здавна йшла недобра слава. Казали, що батько Хведька сидів у тюрмі. Але тоді, як ми вчилися в семирічці, старий тесля заробляв і жив чесно.

У Хведька були бистрі очі, широкі плечі, короткі сильні руки, він не розлучався з ножем, майстрував сопілки, спритно мережив палиці, різьбив. З дерев'яної загогулини в нього виходила то людська голова, то гадюка, а то й смішна дуля. Не знаю, чим Хведько догодив моїй матері, але вона не гнала його з нашого двору, як інші, і він звик до нас, приходив щодня, інколи навіть спав зі мною в клуні.

Одного разу він приніс десятків зо два паличок, виструганих з дошки, таких завбільшки, як половина шкільного олівця. Кожна мала свій кінчик: лопаточку, гачок, сокирку, виделку, були й зовсім рівні. Він підкинув їх над столом, палички впали купкою, і треба було витягати одну за одною так, щоб іншу при цьому не зворухнути. Не зумів — програв. Хто більше витягне, той більше очок набрав — виграв.

Відтоді минуло вже чотири десятки років, я немало поїздив і по нашій, і по чужих країнах, а такої гри ніде не бачив.

Ну, та не об тім річ. Я хочу розповісти про інше — про карусель, яка у великодні свята з'явилася на Хведьковій садибі, наче з неба впала. Розмальовані дерев'яні коники з скляними очима, люльки, з'єднані між собою залізними прутами, крутяться навколо шатра, а вгорі під балахоном ходимо ми, як заведені. Тричі крутиш, на

четвертий — катаєшся. Без п'ятака, без ячка — безкоштовно. Всі платять, а ми на дурничку. За касира — Хведькова мати, за контролера — батько. Хведько б'є у дзвоник, і тоді ми починаємо штовхати поперед себе дерев'яну хрестовину і тюпаємо за нею все швидше та швидше, аж поки вона і нас не понесе... У святкові дні грає гармоніст. Народу збирається так багато, що й двір не вміщає.

І коней, і люльки, і всю карусель зробили Хведько з батьком, і їм тепер заздрили не тільки бідняки. Найбагатша людина в селі, Никифор Шупик, з ранку до ночі швендяв поблизу, ніби не чужі, а свої прибутки рахував. Всі сільські кури працювали на власника каруселі, він один виконував план контрактації яець за ціле село, а місцеві кооператори «отоварювали» його найдефіцитнішим на ті часи крамом: юхтовими чобітьми, ситцем, нитками.

Здавалося б, мала розбагатіти людина, бо ж з великодня й до пізньої осені скрипить карусель. Так ні, нічого в житті Хведька не змінилося. І хата-розвалюшка та сама, і черевики на ньому латані-перелатані; мов у прірву йдуть і ті гроші, і яйця, і дефіцитний крам. Хіба що зайву чарку батько коли хильне.

Дивувалися, звичайно, люди. Карусель їсти не просить, це ж не корова, куди ж вони гатять гроші?

Підросли ми з Хведьком, закінчили сільську школу. А тут — колективізація. І постало питання — куркуль чи не куркуль власник каруселі? Хтось підрахував, що його «машина» хоч і не належить до знарядь праці, які можна експлуатувати, а все ж дає йому значно більше прибутків, ніж віялка або кінна молотарка. І вирішила громада — довести власникові каруселі «план до двору». Хоч не оре він і не сіє, а повинен здати в заготівлю двісті пудів хліба і ще грошима кругленьку суму, не пам'ятаю вже скільки. А ні — карусель підлягає конфіскації.

Я думав, що Хведько, почувши від мене таку неприємну новину, розгнівається на громаду, адже «машина» та не крадена. Так ні, дивлюся — жваво блиснули в хлопця очі, він аж повеселішав. Тільки й сказав якомсь загадково: «Так йому й треба!» — маючи, певно, на думці батька.

Прийшли до них. Старий зняв перед людьми шапку.

— У мене ні хліба, ні грошей. А що є — беріть, ваша воля.

— Карусель візьмемо,— сказав хтось.

Тієї ж ночі прибіг до мене Хведько, тремтить увесь, наче пропасниця б'є.

— Карусель гасом облили збирається...

— Хто збирається? — не повірив я Хведькові.

— Шупик, Никифор Самсонович.

— А він що має до каруселі?

— А те має,— відповів,— що за Шупикові гроші придбав батько і цвяхи, і дошки, і полотно, і за це всі заробітки йому належали, а нам тільки крихти з його столу перепадали.

Побігли люди, і ми з ними, і тоді всі побачили: двоє качаються на землі біля каруселі, стогнуть і дряпають один одного, а в кількох метрах від них догоряє одірване від шатра полотнище, і при мерехтливому світлі сміються скляними очима дерев'яні коні.

Перші слова, які я сам склав з літер, були: «Пролетаріат не знає благодійництва, він створює обов'язкове соціалістичне забезпечення». Що вони означали, ці слова, я тоді не розумів, бо дуже малий був і ще не відвідував жодного політгуртка. Цей лозунг хтось написав суриком на білій монастирській стіні, а за стіною мешкали черниці та інваліди. Залізна брама охоронялася, однак під нею дощова вода зробила собі такий великий рівчак, що ми, хлопчак, зовсім вільно пролазили попід брамою. Тепер це був уже не Вознесенський дівочий монастир, а містечко інвалідів.

По сей бік стіни жив сільський люд, по той — строката різноплемінна мішанина, в котрій не бракувало військових, артистів всілякого роду, аж до лірників включно, а також картярів, лотошників, птахоловів, рибалок. Про багатьох з них я ще, мабуть, не раз згадуватиму, але зараз хочу розповісти коротеньку історію Сашка Кутнього — шибайголови й фантазера.

Сашко був сином інваліда Павла Кутнього — маленького гостроногого чоловічка, який, маючи тільки одну ліву ногу, стрибав і бігав на милицях так швидко, що спроста його, бувало, ніяк не доженеш. Він завжди був напідпитку і сам себе любив вихваляти: «Павло не дурак». Жив бідно: трохи шевцював, трохи підробляв на самогоні, виступаючи в ролі посередника між виробником і споживачем.

Ріс Сашко, як вільна птаха. В школу і дня не ходив, торгував цигарками, ірисками. Та ми його поважали. Без Сашка наша компанія й не існувала б — він влаштував «війни», «революції», водив «бійців» лава на лаву, тягав нас за собою у підземні ходи, прокладені під

монастирською горою ще в сиву давнину, коли місцевий люд оборонявся від половців та монголів. Одне слово, ми бачили в Сашкові нашого ватажка. Худий, з синіми кругами під глибокими задумливими очима, виходив він до нас і вів, куди хотів, і кожного разу це було щось нове, незнайоме, цікаве.

Ми довго вважалися за ровесників, але згодом у Павки Пархоменка почали пробиватися вуса, а в Антона Томимого, найкращого друга, — завелася вже й «барришня» — семикласниця Валя, і ми жажнулися, побачивши їх увечері під ручку.

Та ось щось незрозуміле почало коїтися і з Сашком. Його підстригли, і то не вдома, а в самого Гончарова — штатного перукаря містечка. В Сашка побіліли руки, лице. Ми ще бігали босоніж, а він придбав собі скороходівські черевики з булькатими носками і чистив їх ганчіркою, яку носив у кишені. Ми все рідше бачили його, Сашко ніби став уникати зустрічі з нами.

Якось я, не дочекавшись в умовлену годину, пішов собі помалу і опинився біля одноповерхової будівлі з верандою вздовж стіни і багатьма вікнами вглибині. Колись тут містився готель для богомольців, а нині в кожній з кімнат жило по двоє-троє безсімейних жінок-інвалідок. З крайнього відчиненого вікна визирало зовсім юне дівча, таке вродливе та свіже, що я зупинився, зачарований. Мене здивувало те, що я раніше ніколи не бачив цієї красуні, а ще більше здивував Сашко Кутній. Це він сидів на бильці точеної перегородки перед дівочим вікном.

Щосуботи в колишній монастирській трапезній крутили кіно, і я був певен, що Сашко невдовзі або навіть завтра приведе й свою подругу.

Але ні, він її не приводив. І сам не спішив. Пропустив навіть такі «бойовики», як «Багдадський злодій», «Акули Нью-Йорка».

В книжках мовиться, що, коли людина закохалась, вона стає вродливішою і в неї наче виростають крила. Але це не про Сашка. Він, навпаки, ще більше змарнів, закинув свою торгівлю. Його постійний конкурент Льонька Хабаров, який досі продавав тільки лимонад, мав тепер і цигарки: «Аначка, аначка — п'ятак штука, рубель — пачка!»

Мабуть, в ту ніч, коли ми, нарешті, зустрілись з Саш-

ком, він шукав мене, бо стояв під нашою липою. Я постелив щось у садку, і ми лягли. Сашко взяв з мене слово, що все, почуте від нього, залишиться між нами. І повідав мені надзвичайну історію. Дівчина, яку я побачив,— харків'янка. Звуть її Клавою. Вона вчилася на другому курсі електротехнікуму. І от зовсім недавно, зустрічаючи на станції Левада свою подругу, Клава врятувала від смерті чиюсь дитину, яка перебігала колію. А сама не встигла відскочити і... залишилася без обох ніг.

Сашко був скупий на слова, і тому я не почув від нього подробиць. Він тільки спитав мене:

— А ти... ти зумів би не пожаліти себе?!

Скоро після того по комсомольському набору я пішов працювати на фабрику і виїхав з рідного села. А там уже невдовзі почалася й моя військова служба: Сибір, Монголія...

І тільки в сороковому році, по дорозі на фінський фронт, я зміг провідати серед зими батьків і друзів.

Поскрипуючи хромовими чобітьми і командирською портупеею на шинелі, я гордо крокував знайомою вулицею. Дехто уже не впізнавав мене, зате я впізнавав усіх.

І ось зустріч: Сашко Кутній тягне санчата, а в них малючок в чорному кожушку і в материній білій хустці.

Ми розцілувалися.

— Братика катаєш?

Він посміхнувся.

— Сина...

— Ого! Поздоровляю з законним шлюбом! А хто ж «вона»?

Сашко подивився на мене так, ніби подумав: «Зна солдат дорогу, та ще питається».

І тоді я згадав усе.

— Клава!

Я міцно потис Сашкову гарячу і чесну руку.

„Добрідень, земляче. Ви, мабуть, вже зголодніли душею, дожидаючи відповідь Антона Стафійчука. Але в затримці не моя вина. Далекий шлях з берегів Амазонки, де ви заробляєте свій гіркий шматок хліба, до нас, в радянську Галичину. Далекий і не простий. Розглядаю оце тепер чужі штемпелі, якими пістрявіє конверт, та й думаю собі: в скількох руках побував цей лист! Скільки злих очей підозріливо вчитувалося в нього!

То брехня, земляче, що по війні в Америці буцімто знято цензуру. Ось і на вашому листі пазури гуверівських наймитів — кілька рядків наприкінці зовсім затерто, а слів отих, виполотих під корінь, і не підрахуєш.

Однак, як говориться, дурне діло — не хитре. Повозилися, видно, цензуристи з вашим листом чимало, а правду-матінку витруїти їм так і не вдалося. Прочитав я все — де очима, а де — серцем, та й не тільки сам, а й з сусідами-колгоспниками. Є тут у нас такі, що, як і ми, довго никали по світу, шукаючи щастя. Їм і досі в печінках сидить американський «рай». Тому-то кожен ваш натяк галичанам зрозумілий. От тільки про професію вашу, земляче, ніхто, крім мене, не чув.

Довелося розповісти, що таке серінгейро*. Не все, звичайно, — всього не розкажеш. Нагадав я — і собі, і людям — лише те жовте дощове літо, коли трьох безробітних — вас, Василь Миколишин, молодого Петра Гармаша і мене, старого дурня, завербували на монреальському базарі... Пам'ятаєте, як мацали купці наші м'язи? Як заглядали в очі, в зуби? Ніби не з людьми, а з

* Серінгейро — так у Бразилії називають тих, хто добуває каучук.

худобою мали справу. «Ну, та дідько з ним,— думали ми,— аби мати вже працю, аби щодня шматок хліба їсти...»

Отоді й охрестили нас — серінгейро.

Безробітний, та ще на чужині, нагадує перекотиполе... Помандрували, як пам'ятаєте, ми з Канади в Бразілію каучук добувати.

Ви ще й досі, Василю, живете в тій закуреній халупі, правда? А я, як згадаю шлях до неї в нетрях дикого пралісу, де за кожним корчем таїлися отруйливі гадюки, аж мороз іде мені по шкірі... І досі не знаємо — ні ви, ні я — від чого помер наш молодий побратим Петро Гармаш. Чи від жовтої пропасниці, яка немилосердно трясла нас,— бодай усіх королів гумових так трясло! — чи, може, від тієї гулі, що з'явилася в нього на нозі?

Пам'ятаєте, земляче, стоїмо ми голодні усі троє біля вогнища, а в диму, на палицях, облитих соком каучукового дерева, шар за шаром накопичується сіра плівка. Мені тоді здавалося, що то не каучук, а наші жили намотуються на палицю...

...А згадайте-но, земляче, як трапилось, що мене, Антона Стафійчука, назвали більшовиком? Ми з вами хотіли одержати гроші в агента фірми, на яку працювали, і за Петрів каучук,— адже десь у Канаді залишилася напризволяще його мати, кожна копійка для неї була дорога. А що з того вийшло? Товстий, бундючний американець здивовано подивився на нас і, смокчучи люльку, кризь ріденькі, наче розведена пилка, зуби процідив:

— Пхе!.. Петро Гармаш приніс фірмі самі збитки... Він помер, навіть не відробивши завдатку!.. Не повернув інструмент. Не заплатив за квартиру... Петро Гармаш — безнадійний боржник фірми... Пхе!

Американець ткнув пальцем у книгу, де проти прізвища нашого земляка значилася якась цифра.

«Безнадійний боржник»! Ось у чому для них, кровососів, трагедія, а не в тому, що передчасно вмерла на добровільній каторзі людина! І ще й пхекає, кривоzubий! Чи міг же я стриматися, Василю?!

Суд у Манаусі... В'язниця... Потім, як пригадуєте, висилка в Канаду. Все це промайнуло, як вихор. І прийшов я по короткім часі в одну делікатну устанovu...

— Ви хочете їхати в країну більшовиків, містер Стафійчук? Ви симпатизуєте їм? Отже, ви ворог Америки й

Канади, — чиновник відкрив вікно. Дивися, мовляв, необачна людино, — он поліцаї повели заарештованих робітників, тих самих, які закликали вчора на мітингу до дружби з Країною Рад, до боротьби за справу миру. Чиновник скоса поглядав усміхаючись: — Так буде з кожним...

Ні, так з кожним бути не може! Всіх не ув'язниш, плюгавий. От і в майстерні монреальські ковалі, слюсарі й формувальники зовсім інакше дивляться на моє повернення на Батьківщину. Вони знають, хто їхній справжній друг. Їх привіт і уклін радянській землі — в моєму серці, їх скромний подарунок дружині моїй, якої я не бачив майже двадцять років, — для мене дорожчий од мільйонів.

* * *

Уявіть лише, Василю. Донька моя — я залишив її у колиці, як їхав за океан, — тепер вчиться в університеті.

Нині, земляче, у нас можна вивчитися на інженера, агронома, лікаря або вчителя, а гімназії, чи, як тепер звуть, десятирічки, в кожному селі. А все від тих вчителів пішло, що услід за радянським військом у Галичину прийшли. Щедро зійшло посіяне ними!

...Бачу в думках, земляче, як ви сидите біля вогнища, пропахлий каучуком, з оцим листом у руках, хитаєте посивілою головою, і, мабуть, в голові вашій одне за одним виникають запитання. «Що це Антон Стафійчук, — думаєте ви, — усе мені про науку та про науку? А чи є в нього щодня хліб на столі, чи має до чого руки влади?»

Здивуєтеся, Василю, коли скажу, що я й тепер серінгейро. Так, і в себе на батьківщині добуваю каучук. Тільки тут це зовсім інакше виглядає. Не треба бути відлюдком, жити десь у диких нетрях. Уявіть собі, чоловіче, наш древній Борислав, наша Дашава дають ниньки теж сировину для гуми. І маємо цього добра стільки, скільки потребуємо.

Багато потрібно радянській державі каучуку. Скільки тих автомашин щороку випускається, і всіх «озути» треба. А кораблі, літаки — ніде без каучуку не обійдешся. Цініться наша праця, у держави нашої для чесних трудівників щедра рука.

Живу я в селі під самим Бориславом, і куди оком не кину — гарні хати, просторі садиби з господарськими будівлями, у кожному дворі — корова, свині, птиця.

Увечері, Василю, у всіх хатах і на вулицях спалахують щедрі зорі електричні. І свій клуб у нас, і кіно. І ясла дитячі...

Будьте здорові, земляче!

З тим залишаюся Ваш

Антон Стафійчук».

Автобус на великій швидкості котився в межиліссі. Шелестіли шини, розбризкуючи на всі боки дрібні камінці, якими було посипане смолянисте шосе, і раптом водій різко загальмував. Пасажирів хитнуло. Хто дрімав, одразу прокинувся. Ті, що сиділи біля вікон, здивовано позирали на дорогу, дивуючись несподіваній зупинці. Наче ніде нікого. Може, колесо спустило? Але ні. Це водій побачив людину в солом'яному брилі, яка стояла біля біленького стовпчика, тримаючи рибальську снасть.

— Візьміть до Києва.

— Місце, на жаль, немає.

— Нічого, я й так.

За плечима в рибалки мокрий речовий мішок, на ньому гумові чоботи, спереду чисті, а позаду — в присохлому вже баговинні. Видно, бродив рибалка по заводах та лісових озерцях.

— Ну як, клює? — поцікавився шофер.

— Так собі, проте на юшку буде.

— І заради юшки оце аж з Києва?

— Далеченько, правда, але яка ж краса! Ви ніколи не бували тут, на Качиному?

— Чому ні! — Водій взяв пачку цигарок, що лежала перед ним, пригостив пасажира і вже потім запалив сам.— Я теж на річці з ранку до ночі мокну. Тільки, звичайно, не тут. На Наталці або на Кобилці. За гривеник катер підкине — і лови.

— Але ж там гамірно, ракети, моторки. Я такої рибалки не визнаю. Мені щоб нічирк.

Рибалка зняв бриля, і тільки тепер стало видно, що він не такий молодий, як спершу здавалося. Лице смаг-

ляве і без жодної зморшки, а голова сива, зовсім сива. І, мабуть, саме тому якась жінка обізвалася співчутливо:

— Ви хоч поклажу свою зніміть. Ще ж їхати й їхати.

— Ось тут можна покласти,— запропонував статечний чолов'яга, який і сам влаштувався не дуже зручно, бо там було переднє колесо, і підлога піднімалася опукло вгору.

На перших двох місцях сиділи гарненька дівчина і хлопчик. Вона була в модному півпальті і в чорних панчохах. Широка стрічка перехопила густе волосся і закінчувалась на потилиці великим бантом. Краєчок крісла був вільний, і рибалка притулився до нього коліном.

Автобус зрідка подавав уривчасті сигнали. Вони звучали троїсто, наче оркестрова труба, і машини, почувши цю трубу, одразу ж звертали, даючи дорогу швидкісному експресові.

Співчутлива жінка знову порушила тишу:

— Дівчино, візьміть братика на руки, а рибалка хай сяде поруч.

Юна пасажирка тільки здвигнула плечима й нічого не відповіла. Тоді жінка звернулася до хлопчика:

— Маленький, як тебе звати? Іди ось до мене, а там нехай сяде дядя.

Цього разу дівчина, нарешті, озвалася:

— Чого ви ціпляєтесь? У нас два квитки. І я не збираюся...

— Ого, дивися, які ми сердиті,— жінка підвелася, поправила хустку.— Товаришу рибалка, ідіть ось на моє місце, мене вже кілометрів сто колихає, набридло сидіти.

Літній рибалка з гіркою посмішкою подивився на дівчину, потім на жінку, не набагато молодшу за нього, і заперечливо похитав головою.

— Дякую, але мені й тут зручно. Не турбуйтеся, прошу вас.

Осінній день цвів всіма барвами, які тільки можливі, сонце просвічувало всю глибіню лісу, виразно окреслюючи кожне деревце. Невисокі берізки на молодій ділянці стояли, як дівчатка в чисто випраних сорочечках, і, немов встидаючись, ховали свої босі ноженята в опалому листі. Сонце припікало крізь скло, і не хотілося вірити, що оті сиві ниточки, якими обсновано капелюх рибалки,— не що інше, як бабине літо.

Мабуть, рибалка справді не дуже шкодував, що йому доводиться стояти. А скоро й зовсім забув, здається, і про біляву дівчину, яка так недоброчливо повелася з ним, і про співчутливу жінку. Чудові лісові краєвиди полонили всю його увагу, обличчя стало лагідним, ним заволоділа спокійна радість, яку словами можна було б передати так: «Ні, я не дивуюсь. Все тут знайоме мені і, разом з тим, все нове. Чого, зрештою, варті якісь там дрібниці, незручності й випадкові непорозуміння!»

Тим часом за його спиною розгорявся справжній конфлікт. Уже щось не дуже приємне було сказане на адресу білявенької. Вона була занадто упевнена в собі, в своїй зверхності над причіпливими і не дуже обережними в словах людьми. Тільки маленькі вушка її з дірочками для сережок червоніли.

Дівчина мовчала. Зате з усіма сварилася, заступаючись за неї, пишнотіла жінка в білій в'язаній кофті і модних чеських чобітках. Сиділа вона в самому кінці автобуса, притримуючи обома руками величезний, перев'язаний мотузком, чемодан, до якого припнуто було ще й авоську з яблуками.

— Це нахабство з вашого боку,— енергійно атакувала вона сусідку, бризкаючи їй в лице слиною.— Як ви смієте? От ви на базар з мішками, а моя Людочка на екзамен їде. Їй не можна стомлюватися. І хвилювати її я не дозволю. Чого ж він вліз, коли місць немає...

— Добре ж ви виховуєте свою доньку, нічого не скажеш,— дивувалася сусідка.— Ну, та почекайте. Спершу вона на чужих отак, а потім і до своїх буде... Вибачте, свиня свинею...

— Від такої чую,— кинула зухвало білявенька, навіть не обертаючись.

— Ви бачите, люди, вона мою дочку ображає,— апелювала до пасажирів мати білявенької.— Та ти підметки нашої не варта, якщо вже на те пішло! Людочка похвальну грамоту має, в університет подала.

— Не знаю, який дурень дав їй оту похвальну...

— Людочко, чуєш, покажемо їй, може, прикусить язика. Де твої документи? Ага, в чемодані. Шкода, не хочеться розпаковувати, а то б у всіх очі вилізли від заздрощів. В атестаті самі п'ятірки. Похвальна грамота...

— Ото й біда, що ми всілякими грамотами прикриваємося,— втрутився в сварку пасажир у військовому кі-

телі.— Причепимо молодій людині позолочений ярличок, дивіться, мовляв, яка цяця. Не по них судять...

— О, новий суддя знайшовся!— жваво огризнулася Людоччина мама.

— Та я, вибачте, не вас мав на увазі. Я взагалі кажу. Дочка ваша їде на екзамен, і це дуже добре. Я не проти, щоб вона витримала його. Але є й інший екзамен, який треба тримати вашій Людочці і всім молодим. Екзамен— бути людиною. Можете повірити мені, я прожив немало і дещо знаю. Так от, диплом далеко не все. Як і п'ятірки в атестаті. На жаль, я й сам у цьому пізно переконався...

Остання фраза була вимовлена з неприхованим болем, і тому рибалка, який досі не брав участі ні в сварці, ні в дискусії, озирнувся. Колишній військовий розстебнув гудзики на комірці, щось ніби заважало йому дихати.

Так завжди буває в дорозі: найцікавіші розмови, як між іншим, і всілякі мікроконфлікти, припиняються самі собою, коли поїзд чи автобус прибуває на станцію призначення. Першим вискочив з автобуса рибалка, а за ним посунули всі інші. Людина мама несла важкенький чемодан і авоську, а та вела за руку братика.

— Ні про що не думай, чуеш. Начхати нам на них. От здамо екзамен...— заспокоювала мати дочку.

За кілька днів усе це, звичайно, забулося. Піднімаючись крутими університетськими сходинками в шосту аудиторію, Люда почувала себе впевнено і тільки трішечки хвилювалася. У неї були вже нові подруги, які попередньо екзаменували одна одну, і Люда переконалася, що підготувалась не гірше за інших, а з математики навіть краще. Сьогодні ж якраз математика.

За високими дверима тривожна таїна. Біля них утворилася черга, хоч потім, коли починався екзамен, ті, що стояли першими, не дуже й поспішали. Люда без вагань переступила поріг. Кинула оцінюючим оком на екзаменаторів. Їх було чотири, і кожен сидів за окремим столом.

— Прізвище?— звернулася секретарка.

Люда назвала себе.

— Доцент Голобородько, ваша.

— Підійдіть ближче, сідайте, будь ласка,— звернувся до неї сивуватий доцент.

Люда відчула під ногами м'який килим і з приємністю згадала батькову хату й свою дівочу кімнату в ній.

Доцент тим часом перегортав документи, цікавлячись, певно, оцінками в атестаті.

Але що це з Людою? Чому раптом вона зблідла і навіть очі заплющила од хвилювання?

— Сідайте, будь ласка,— повторив доцент, розглядаючи тепер дівчину, яка стояла перед ним.— Що це з вами? Сідайте і заспокойтесь,— щиро бідкався він коло неї.

Минула хвилина, потім друга, третя, а Люда все хапала повітря, наче риба, яку хвилею виплеснуло на берег. Це порівняння не нове, звичайно, але воно, мабуть, буде на місці, коли взяти до уваги, що доцент Голобородько був той самий рибалка з автобуса.

Ні, тільки не йому буде Люда здавати математику!..

Ну що ж, Людо, йди, заспокойся, побудь наодинці і подумай, гарненько подумай перед своїм життєвим екзаменом.

І

Тітка Олександра Аскольдівна, до якої Зоя пішла жити після смерті матері, не дозволяла їй думати про консервний завод чи про майстерні промкомбінату. Ні, чорна робота не для Зої! Місто їхнє, правда, невелике, і знайти місце секретарки буде нелегко. Але Олександра Аскольдівна певна, що гарненькій племінниці таки усміхнеться щастя. Випроводжуючи Зою з дому на пошуки, вона оглядала її з ніг до голови. І наставляла:

— Не насуплюйся, ніби грецький філософ. Дивись веселіше, у тебе чудові зуби, а ти їх все ховаєш. І плечі не опускай, мов німечна. Все в тобі повинно світитися, грати. Я в твої роки цвіла.

Дві різні квартири, свою і Зоїну, Олександра Аскольдівна обмінювала на одну. Тепер у них три кімнати. З ранку до вечора рипає дверима Зоїна тітка з мокрою ганчіркою в руках, з пуховим віничком. Через кожную кімнату простелено довгий половичок, а від нього — короткі — до шафи, до столу й до ліжка. Боронь боже ступати по натертих воском дошках. Кербуда, контролера електромережі та інших Олександра Аскольдівна завжди приймає на кухні. Виняток робиться лише для давньої приятельки, Неоніли Іванівни, колишньої білетерки кінотеатру, а нині, як і Олександра Аскольдівна, пенсіонерки. Для Неоніли Іванівни в коридорі лежать спеціальні матерчаті капці, і в них вона вільно походить з кімнати в кімнату, милуючись порядком і чистотою.

Раз у тиждень Неоніла Іванівна обов'язково навідується сюди на чайок, і так само раз у тиждень Олександра Аскольдівна відповідає їй візитом на візит. За тиждень у кожній накопичується чимало всіляких новин, почутих

на базарі, в крамниці чи на пошті, куди обидві ходять за пенсією.

От і сьогодні подруги, як це називається по-їхньому, п'ють чай в «прикуску».

— Дивлюся, офіцер так і застиг на місці...— сьорбнувши чаю з блюдечка, оповідає Неоніла Іванівна. Лице в неї червоне, повне, за лівою щокою шматочок цукру, і тому здається, що в неї флюс.— Що він там побачив, думаю, до кого приглядається? Коли зирк — ваша Зоя. Ото, думаю, парочка буде! Антік!

— Офіцери — перелітні птахи. Сьогодні тут, а завтра...

— Хоч і перелітні, а серйозні. І грошики у них водяться, Сашо.

— Ет, які там гроші! Майори та полковники всі одружені, а нижчі чини самі ледве животіють. Он до сусідів лейтенант заходжує, Зоїну ровесницю Марину збирається, мабуть, сватати. А що з нього? Святкували день народження Марини. Так він, нечесаний, квітів приніс, і на тому край.— Олександра Аскольдівна долила собі чаю, енергійно почала його розмішувати.— Добре, що ти, Нелю, попередила. Треба буде простежити за дурненькою, а то не озирнешся, як її чорти вхоплять.

Після третьої чашки Неоніла знову заговорила:

— Не знаю, Сашо, чи казати тобі. Я підшукала одну вакансію для Зої. Але... сучасна молодь гонориста, її не всяка робота влаштовує.

— Ой, і тягуча ж ти, Нелю! Що то за вакансія?

— Робота чиста, не бійся. Ти пішла б... І я, — вголос роздумувала Неоніла Іванівна.— А в Зоїки атестат зрілості, середня освіта. Наперед відчуваю, буде комизитися...

Чорна бородавка визирнула з своєї схованки,— Олександра Аскольдівна ображено смикнула плечима.

— Ми й без атестатів не менше знали...

— І я так собі думаю,— продовжувала Неоніла.— Отож слухай. Днями відкривається готель. Сиди собі, видавай ключі та прибиральницями командуй. А біля тебе телефон...

Новий готель діяв, як магніт. А може, просто настала така пора. Маленьке містечко зацікавило багатьох людей, і навіть кімнати на третьому поверсі не залишалися на ніч порожніми. Заготівельники, вчителі, артисти-естраданники, шофери з автоколони... Всі вони завертали в готель, як до себе додому. Зоя привітно зустрічала пожилців, кожному показувала його номер чи ліжко, пояснювала права і обов'язки. Приїжджі розпитували у неї, де знаходиться та чи інша районна установа, цікавилися магазинами, цінами на базарі. Зоя, виявилось, повинна була знати багато такого, про що досі не мала ніякого уявлення.

Якось у готелі зупинився київський студент-турист, що пішки мандрував по Україні, записуючи розповіді про історичні місця та видатних осіб. О п'ятій годині ранку студент уже був на ногах, з рюкзаком за плечима. Йому й сьогодні належало пройти три десятки кілометрів.

До речі, Зоя помітила, що хоч як пізно ліг студент, а вже встиг поголитися і одягнути нову спортсменку, голубу, як небо, з білим комірцем. Віддаючи ключ, студент трохи затримався в кімнаті чергової. Здавалося, він чогось бентежився. «Може, графіна розбив?» — подумала Зоя. Але, відчувши на собі його погляд, вона й сама почервоніла.

Такі сором'язливі трапляються, правда, зрідка. А здебільшого молоді чоловіки допитувалися, чи ревнивий у неї чоловік або запрошували в кіно. І все частіше тепер Зоя підходила до дзеркала, придивляючись до себе, до своїх очей, до щічок і рожевого ротика; то всміхалася, то насуплювалася, поводитися перед дзеркалом, як весела мавпочка.

Але робила це, звичайно, крадькома, і навіть літня прибиральниця Тетяна Григорівна ніколи не бачила її витівок.

Про деяких приїжджих Зоя оповідала Олександрі Аскольдівні.

Особливо допитувалася тітка про тих, хто в тій чи іншій мірі цікавився Зоєю. Звідки він приїхав, як одягається, чи одружений? Про останнє, вчила тітка, дуже легко дізнатися. У паспорті є такі сторінки: «Окремі помітки»

та «Особи, внесені до паспорта власника». В тих помітках, говорила вона, вся мужська фізіономія...

В суботу Зоя не прийшла з чергування, як завжди, а спізнилася на цілу годину.

— Ну, ну, розповідай...— підохочувала тітка.— Чи не той, бува, студент знову до нашого міста завернув?— висловила чомусь свою здогадку.

Але вона помилилася. Зоя вже й забула про студента. Вчора в тридцятій кімнаті оселився адміністратор хору. І сталося ось що. Звечора адміністратор розмовляв з нею про се про те, а вранці попрохав допомогти йому вибрати туфлі для племінниці. У неї, твердив він, точнісінько такий розмір, як у Зої,— тридцять шостий...

Олександра Аскольдівна, заінтригована, нетерпляче сіпала дівчину за плече.

— А далі що?

— Ну, ми вибирали туфлі. Імпортні. Найдорожчі...— А потім він вже на вулиці признався, що ніякої племінниці в нього немає, а туфлі... туфлі він купив для мене...

— Ах, нечесаний!—вихопилося у Олександри Аскольдівни, і важко було зрозуміти, гнівається вона чи радіє.— Дивись, який! З першої зустрічі — і такий подарунок. Грошей у нього, певно, кури не клюють... Де ж вони, твої даровані?..

Зоя ображено подивилася на тітку.

— Що ви! Яке я мала право?! Від чужої людини...

Олександра Аскольдівна підбрала нижню губу.

— Він що ж, надовго сюди... той хор?

— Хор ще не прибув, тільки адміністратор.

— Ага... Ну, добре. Іди снідай.

3

Одного разу Зоя неждано-негадано застала адміністратора хору у себе вдома. На ньому був той самий чорний костюм з оксамитовим коміром і біла сорочка. А на лиці — та сама мрійно-добророзличлива посмішка. Олександра Аскольдівна поважно сиділа на своєму широкому кріслі з м'якими бильцями, і гість щось оповідав їй.

— О, наша втікачка!— Він шанобливо підвівся.

— Підійди ближче, пташко моя,— лагідно звернулася тітка до Зої.— Ми оце говорили про тебе. Всеволод Миколайович прийшов пробачитися. Він не хотів тебе обра-

зити подарунком, а ти втекла... Як джентльмен, він прийшов у наш дім просити вибачення. Ну, підійди ж. Ось так. Я вірно все зрозуміла, Всеволоде Миколайовичу?..

— О, так! Я вдячний вам, шановна Олександро Аскольдівно, — злегка вклонився адміністратор. Потім повернувся до Зої, випростався: — Мені соромно, що я дозволив собі... без дозволу вашої тітусі... Каюся від чистого серця.

Вони знову всілися одне проти одного. Всеволод Миколайович продовжував розповідати щось про останнє турне хору, про Крим.

Олександра Аскольдівна час від часу підтакувала йому.

— Місхор? Ах, це там, де бронзова русалка з дитиною! Пам'ятаю, добре пам'ятаю... Зоїнько, чуєш, Всеволод Миколайович побував і в Місхорі! Ах, яке там море, які скелі! — Вона відчувала велике задоволення від того, що має можливість говорити з гостем про Місхор, як про щось близьке, добре знайоме. І хизувалася цим не тільки перед Всеволодом Миколайовичем, а й перед племінницею. — А чорні дельфіни і зараз підпливають до купальниць? Їх там така сила була, пригадую. І ми так боялися чорних дельфінів...

— Дельфінів і тепер скільки завгодно, — підтвердив гість. — Жінкам купатися без охорони небезпечно, особливо... гарненьким. — Тут Всеволод Миколайович позирнув на Зою, і в його вузеньких очах блиснув янтарний спалах.

Олександра Аскольдівна зітхнула: і вона колись була такою, як Зоя, і на неї задивлялися там, на чорноморському пляжі, всякі «дельфіни».

— Ви весь час, мабуть, у дорозі? Все мандруєте, — промовила Олександра Аскольдівна.

— Доводиться. Служіння мистецтву вимагає... Та інколи, признаюся, мандрівки не дуже радують. Хочеться тиші й спокою. Хочеться змстити своє гніздо...

Він мрійливо дивився на двері сусідньої кімнати, за якими зникла Зоя, і Олександра Аскольдівна все зрозуміла. Спершись ліктями на м'які бильця, вона поволі підвелася.

— Ви не відмовитесь випити з нами чаю? — І, не чекаючи згоди, гукнула: — Зоїнько, швидше там кінчай свій туалет. Всеволод Миколайович хоче чаю.

— А може, не треба. Я зовсім недавно обідав...

— Чай ніколи не зашкодить. І варення нашого покуштуєте, ми самі з племінницею варили. У нас його багато, навіть з райських яблук.

Зоя з'явилася на порозі з кислим, незадоволеним лицем. Ні чай, ні варення не цікавили дівчину. Їй хотілося на вулицю, в парк, звідки чути музику,—сьогодні ж субота.

— О, ми зібралися на шпацір!— удавано весело промовила тітка, але з таким блиском в очах, який не віщував нічого приємного.

— Я ж з подругою домовилася... З Мариною.

— Нікуди не втече твоя Марина. Нап'ємося чаю, потім... потім проведеш Всеволода Миколайовича. А то він ще заблудиться.— І Олександра Аскольдівна красномовно презирнулася з ним.

4

— Бачила, Сашенько, бачила. Ідуть вони, дивлюся, в парочці. Твоя Зойка все щось розповідає, сміється, а той... з'їв би її, здається, такий закоханий. Сп'янів на рощах, ледве ноги переставляє,—Неоніла Іванівна сьорбнула з блюдечка чай і заплющила очі від насолоди.— Вміє Зойка з їхнім братом поводитися, впізнаю твій, Сашо, характер. Хоч і не дочка вона тобі, а хватка твоя! Артист, кажеш?

— Не артист, а старший над ними. Афіші бачила? То його хор.

— І не одружений?

— На Зоїне щастя — вільний. Лиш він і мати. Квартира в Києві. Набридло, каже, одному жити, хочеться звити своє гніздо.

— Вірно, давно пора,—Неоніла Іванівна розмочила шматочок цукру в склянці, захрумкала.

— Паспорт у нього чистісінький. І на ошадній книжці...— Олександра Аскольдівна нахилилася до подруги і тихо, наче їх хтось міг підслухати, продовжила:— Тільки тобі скажу — дві тисячі, як одна копійка. Хіба зібрав би таку суму, якби водився з жінками?

— Двадцять тисяч, як на старі,—Неоніла аж поперхнулася.

— Двадцять... Ось і мені подаруночок купив.— Олександра Аскольдівна одягла капці, пішла до шафи. За хвилину вона піднесла подрузі під самий ніс чорну замшеву сумочку, вишиту сріблястим бісером.

— Я рада, дуже рада за тебе. Та нічого, ти, Сашо, людина чесна, і, гадаю, не забудеш, хто допоміг тобі Зойку влаштувати в готель. Якби не я...

— Все у свій час, Нелю. За мною не пропаде. — Сховавши подарунок, Олександра Аскольдівна знову почала розхвалювати Зоїного ухажора:— А який чемний... Ручку цілує... І вино п'є тільки через соломинку, і мене на старість навчив. Зоїці і крапельки не дозволяє. Я кажу— спробуй, серед своїх можна. А Всеволод Миколайович як гляне на мене...

— Нічого. Нехай Зоїнька потерпить. Що їй належить, ще вип'є. Я теж до весілля і в рот не брала, а там пішло... Ото тільки через соломинку ніколи не пила.

Олександра Аскольдівна весело підморгнула старій подрузі:

— Хочеш спробувати? У нас від сніданку залишилось. Це дуже просто, береш звичайну соломинку...

— А він і харчується у вас?

— У нас. І живе у нас. Аякже! Третій день. Гроші його, клопоти наші. Я досі, віриш, на базар не ходила, а тепер доводиться.— Вона розповідала про все з почуттям задоволення. Видно, й справді припав їй до серця Всеволод Миколайович.

У високій пляшці з позолоченою шийкою залишилось якраз на дві чарочки. Олександра Аскольдівна вицідила вино. Дала Неонілі соломинку і собі взяла. Присунула ближче крісло і нахилилася над столом.

— Ось так...— Та, видно, перестаралася, бо враз чмихнула носом, обличчя почервоніло, і в короткозорих очах з'явилися сльози.— Цур йому! Раніше виходило, а тепер не зуміла,— виправдовувалася вона перед подругою.

Неоніла подивилася на свою соломинку, понюхала вино в чарочці та й вихилила його одним духом, ще й рукою втерлася.

— Антік!

— Шартрез. Закордонне.— Олександра Аскольдівна вже заспокоїлась і знову смоктала з чарки.

Побували вони і в парку, і в кінотеатрі, і на річці, а Всеволод Миколайович все очікував, все приглядався, не наважуючись, здається, навіть натякнути на щось таке, що виходило б за межі звичайного знайомства. Тільки Олександрі Аскольдівні признався: вперше в житті відчуває себе щасливим. Прийшов і його час! А вона, Зоїна опікунка, в передчутті важливої події, ходила сама не своя, турбуючись уже не так про Зою, як про себе. Одного разу сказала Всеволоду Миколайовичу:

— Зоя мені — як рідна. Не переживу, коли доведеться розлучатися з нею...

— А навіщо розлучатися?

— Не вік же вона дівуватиме. Вийде заміж, поїде кудись...

Всеволод Миколайович збагнув, про що клопочеться Олександра Аскольдівна.

— Той, з ким буде Зоя, вважатиме за щастя мати і вас поруч. Хіба не ви виховали Зою такою, як вона є, — розсудливою, строгою в поведінці і разом з тим сердечною. Я, наприклад, не уявляю собі Зої без вас, — голос Всеволода Миколайовича звучав щиро й тепло.

— Спасибі... Спасибі на доброму слові, — розхвилювалася вона і не стрималася, поцілувала Всеволода Миколайовича в лисину.

Хористи виїздили щодня в села, а на ніч поверталися. За ними закріпили два невеличких автобуси, інколи давали їй стареньку «Победу» з червоним хрестом і написом «Швидка допомога». «Победою», як правило, користувався Всеволод Миколайович. Він все збирався показати Зою, та ніяк не міг знайти для цього відповідний момент. То Зоя на роботі, то машини нема: А їй так хотілося промчати в «Победі» вулицею рідного міста...

— На добраніч. Приємних снів.

Підвела голову. Трое дівчат з чемоданами, в однакових синіх плащах, стояли і всміхалися. Та, що побажала приємних снів, з кирпатим носиком, віддала перепустку — одну на трьох.

— Тридцять друга кімната. Ось я вас проведу. Але чемодани треба здати в камеру схову, — попередила Зоя. Дівчата знітилися.

— У чемоданах наші харчі, — сказала кирпатенька,

— Перекладіть у тумбочку. Ви надовго?

— Та ні. На один день.

Ліжка стоять упритул. Маленький столик і шафа. В стіні димохід, і тут завжди африканська температура.

Зоя спитала:

— Подобається?

Дівчата поспішили заспокоїти її, що подобається.

Хвилини через десять подзвонив директор.

— Героїні у тебе?

— Які героїні?

— Які! Які! Ви що, змовилися?— Голос у директора був різкий, сердитий.— Прийшли до тебе в тридцять другу?

— Прийшли. Троє дівчаток, Семене Михайловичу.

— Знаю, що троє, а не десятеро,— обрізав директор.—

Так от попередь, я зараз піднімуся до них. Ану, прочитай мені їхні прізвища.

Зоя прочитала: Надія Жолдак, Галина Струк, Оксана Цибулько.

— Вони... Біжи мерщій, попередь.

Зоя не второпала до пуття, в чому річ, і все ж пішла в тридцять другу. Постукала.

— Хто?

— На хвилинку відчиніть.

Коли вона увійшла в кімнату, перше, що їй впало в очі,— жакети на спинках стільців. Три жакети, і до кожного пришпилено по ордену.

Зоя завмерла, не повіривши своїм очам. Від несподіванки вона забула, чого прийшла. Потім згадала.

— Директор просив попередити... Директор...

Сильна рука відсторонила її,— директор уже стояв поруч.

Але що сталося? Чого це раптом заверещала кирпатенька, чому вискочив, як ошпарений, Семен Михайлович?

«Ага, дівчата ж саме вмивалися». — Зоя подивилася на дівчат, вони — на неї... І ось у кімнаті, де на спинках стільців висіли жакети з Золотими Зірками, вибухнув такий сміх, що й Зоя, розгублена і збентежена, мимоволі всміхнулася.

Подругам довелося одягнутися нашвидку, бо директор відступив лише за двері і увесь час нетерпляче покахикував.

Зоя стала свідком цікавої сцени. Їхній директор, той самий Семен Михайлович Волох, який завжди повчав співробітників, що і для нього, і для них всі пожильці рівні і нікому не слід робити винятку, крім хіба іноземних туристів, зараз гаряче пробачався перед дівчатами. І просив їх негайно переселитися в інший номер, спеціально для них замовлений. Дівчата соромилися і не знали, як бути. Надя Жолдак сказала, що їм і тут пречудово; кирпатенька Галина Струк додала, що звідси ж видно все місто і навіть околиці; а третя, чорнобрива красуня Оксана Цибулько, заходилася розпаковувати чемодан. Та, видно, директор теж був упертою людиною. Він нагадав про телевизор, поставлений у «люксі», про те, що сьогодні дуже цікава програма. Потім признався: якщо не перейдуть, йому перепаде від райкому. Не зумів, скажуть, створити умови...

Хитра Надя Жолдак і тут знайшла вихід:

— Ну, повірте, товаришу директор, ми вже звикли тут, і ось... з черговою подружилися.

Зоя подивилася на Надю Жолдак, на її подруг, і здалося, що вона їх лиш тепер зрозуміла. Дівчата не хочуть йти, щоб її не образити.

Можливо, Семен Михайлович і не відмовився б од своєї пропозиції, та непередбачена обставина змусила його підкоритися: прийшов кореспондент місцевої газети.

— Знаю, знаю. Ви з дороги і дуже стомлені,— затараторив він, виймаючи блокнот.

Директор мобілізував нишком своїх підлеглих, і в кімнату номер тридцять два перенесли з першого поверху телевизор, з другого — килим, а з власного директорського кабінету — фінікову пальму.

Зоя, ідучи додому, замислилась. «Які вони прості і щирі...»

Вже біля свого двору згадала про Всеволода Миколайовича і про те, що вони мали кататися сьогодні на «Победі». Машини на вулиці не було, та Зоя не шкодувала. Те, що вона побачила і почула сьогодні, несподівано порушило звичний плин її думок.

Він чекав на неї — Зоя це зрозуміла. Запросив на хвильку до своєї кімнати. На маленькому столику пляшка вина і акуратно нарізана ковбаса. Цукерки в коробці.

— Ви трохи спізналися, Зоїнько. Олександра Аскольдівна доручила мені зробити вам зауваження і... нагодувати. До речі, і я дуже зголоднів...— Всеволод Миколайович легенько взяв дівчину за плечі, посадив її на стілець і сам сів поруч.

Чарочка була зовсім маленька, і налите в ній вино пахло мигдалем.

— Я трішечки, всю не можу,— сказала Зоя.

Пахучий вогник обпалив їй рот, Зоя ніяк не наважувалась проковтнути вино. Але Всеволод Миколайович наполягав:

— Сміливіше, Зоїнько, це ж з чистого винограду.

І ось уже вогник сягнув глибше, їй запекло у грудях. А на губах залишився мигдалевий присмак.

Він нагадав, що обов'язково слід закусити. Але сам нічого не їв. Поблід трохи і дивився, дивився на запашіле дівоче лице. Помітивши, що він і не приторкнувся ні до чого, Зоя запитала:

— А ви? Чого вам покласти?

Всеволод Миколайович зітхнув.

— Яка ви ще дитина. Сказати вам?.. Чи зробите ви мене щасливим, Зоїнько? Але ні, ні, ви ще зовсім дитина...— Всеволод Миколайович якось нервово узяв пляшку і налив собі. Проковтнув і ще налив.— Якщо ви не хочете образити мене, Зоїнько, ви вип'єте ще одну. Тільки одну.

— Ваше вино дуже міцне, Всеволоде Миколайовичу.

— Яке це має значення! Ви ж дома. А захочете, я викличу «Победу», і ми поїдемо кататися. Ну, Зоїнько. Другу — і останню. За мене й за вас. Щоб всі наші мрії здійснилися. Ну, сміливіше! Давайте на брудершафт вип'ємо. Не вмієте? О, я навчу вас!— Всеволод Миколайович переплів свою і Зоїну руки і перший випив. Зої було смішно й цікаво. Вона пити не хотіла, але він, очевидно, так не відпустить. І Зоя випила. Вино вже не пекло, як раніш, чудово пахло смаженим мигдалем.

— Спасибі... Ви хороша,— сказав Всеволод Миколайович.— Ви не образитеь, коли я... Подаруйте мені, Зоїнько, лише... один-однісінький поцілунок.

— Що ви, Всеволоде Миколайовичу.— Зої здалося— він жартує. Але він не відпускав її, тримав за плечі. Спробувала звільнитися і впустила чарку. Та він не звернув уваги на брязкіт скла, гаряче дихав їй у лице. Потім таки поцілував...

Зоя встала. В очах у неї з'явилися сльози.

— І вам не совісно? — промовила ображено.— Я ніколи не сподівалася...

Двері виявилися замкненими. Він опинився поруч і хотів знову обняти її, та Зоя з усіх сил смикнула двері, і вони з хрускотом відчинилися.

Як була, без жакета, вискочила в коридор, потім на сходи.

Аж на вулиці отямилась: куди податися? Недалеко звідси живе Неоніла Іванівна, і там зараз чаює тітка. Зоя побігла... Серце колотилося, стогнало, чомусь відмовлялося їй служити. Вона вперше, здається, почала розуміти міру «щедрості» Всеволода Миколайовича, міру його підлості. Але як все це трапилось? Чому свій вибір зупинив він саме на ній? Хто привів його в дім?

Зоя спинилася, невтішні, важкі думки діяли, мов гальма. Думи про себе, про Олександру Аскольдівну, про всі тітчині житейські настанови.

Щоки в неї пашіли вогнем сорому і образи, вона відчувала їх, як відчують свіжі рани.

Постоявши отак в нерішучості, Зоя знову пішла, хтось ніби підштовхував її, не давав зупинитися. Незчулась, як була вже біля готелю. «Ах, якби вони зрозуміли мене,— подумала.— Якби порадили, що робити!» І глянула з надією на круті сходи, які вели на третій поверх.

* * *

Зою довго розшукувала міліція. В адміністратора хору взяли підписку про невиїзд. Олександру Аскольдівну поклали в лікарню — підвело серце. Але на сьомий день прийшов лист, і все з'ясувалося. Зоя писала Олександрі Аскольдівні, що її забрали з собою дівчата з колгоспу і що вона залишиться там назавжди. Своєї адреси не повідомила.

ВНОЧІ

Син за батька не відповідає — то правда. І можна було б Тишкові Киріловеру нікуди не тікати й не ховатися, як прийшли свої в Підгорянку, не він же, а батько був при гітлерівцях старостою. Старого Киріловера схопили й судили. Все йому пригадали односельці — і те, як він гнав сільську молодь на німецьку каторгу, і як знущався над солдатками, залякуючи їх «чорним списком». Дали Киріловеру десять років, і він навіть сам здивувався, що залишили живим. Сказав про це на суді, ставши перед громадою на коліна. Богом клявся, що спокутує свої гріхи.

Ну, а Тишко Киріловер покрутився грохи в селі, спродав сяке-таке манаття, корівчину, двісті листів білої бляхи, якою старий збирався перекривати хату, повісив на двері колодку і десь зник. Ніхто з того не дивувався. Людей совістився, певно, Тишко, от і надумав піти світ за очі. А що йому тут справді робити в Підгорянці? Ні рідні тобі, ні друзів. Ходили чутки, що нібито гайнув Тишко на Донбас.

Але ж ні, не в шахтарі подався молодий старостенко. Весною сорок шостого року об'явилися якісь відлюдки у гірських лісах. Удень вони ховалися, а вночі виповзали, як вужі, хто з автоматом, а хто з ножом. Були серед них недобиті гітлерівці та їхні вірні наймити з місцевих, були й дезертири, які не захотіли зі зброєю в руках обороняти свій край і свою владу, а ще траплялися й такі, що здуру «кльонули», як то мовиться, на націоналістичну наживку, яку в достатку тепер постачали за океанські спадкоємці клишоногого Геббельса.

Зимової ночі, коли на підгорянські вулиці вдерлася з гір несамовита хурделиця, обсмикуючи вбогі стріхи і

перевертаючи ожереди, хтось настирно постукав до вчителя Теодора Гнатовича Панасюка. Він саме переглядав зошити своїх вихованців. Двері відчинила тринадцятирічна донька Леся.

Увійшло двоє. В козушках, високих шапках смушкових, при зброї.

— Молися богу, суддя,— гримнув з порога чорнявий з маленькими вусиками чолов'яга, наставляючи на вчителя автомат.— Ти моему батькові десять років не пожалкував, от за кожен з них матимеш кулю...

Це Тишко стояв перед Панасюком, Тишко Кіріловер. Не дуже багато часу минуло відтоді, як Теодор Гнатович за оцим столом і, може, навіть цим самим червоним олівцем підкреслював в зошиті учня Тимофія Кіріловера граматичні та орфографічні помилки і виставляв йому оцінки.

Учитель підвівся, відсунув трохи від себе лампу.

— За що це ти збираєшся убивати мене? — Стомленими очима придивлявся до Тишка, наче не вірив, що це він так виріс і так... знахабнів.

— За те, що ти... продався. Ну, й за батька само собою. Ти думав, що підписуєш йому вирок, а підписав собі...— Тишко помітив, що Леся метнулася раптом до дверей, і гаркнув на неї: — Стій! Бігти тобі однаково нікуди, в Підгорянці ми сьогодні хазяїнуємо. Стій, кажу! Я тобі нічого такого не зроблю, ти за батька не в одвіті. Тільки й того, що побачиш, як він зараз сконає.

Леся із стогоном впала на коліна.

— Простіть татові... Він же не сам... Його люди обрали засідателем. Простіть... Я і так сирота, росту без... матері.— Вона підповзла до Тишка Кіріловера, але він відштовхнув її геть.

На вулиці загриміли постріли. Спільник Тишка підскочив до вікна, припав до шибки. Потім круто обернувся. В його очах засвітився звірачий страх.

— Кінчай! — притис він до живота свій автомат і аж затрусився разом з ним, випускаючи чергу туди, де стояв учитель.

Світло погасло... В повній темряві чути було, як падає, чіпляючись за стіл, де лежали шкільні зошити, Лесин батько, як побігли з хати бандити.

— Люди! Людочки, рятуйте! — нісся з учительової хати крик дівчинки.

ЧУЖИЙ

Цієї ночі знову спускалися з гір вовкулаки. Михайла Тихончука, того, що згодився стати бригадиром у колгоспі, зарізали на ліжку, а його дружину Ганну підстрелили, як тікала. Добре, що їхні діти у баби гостювали. А Стефановича Петра, який з фронту без руки повернувся, хотіли повісити на воротах. І коли б не пальнув по них з автомата міліціонер Онисим Куртяк, брат голови сільради, який саме нагодився, вони таки зробили б своє.

Наче розворушений вулик, гуло вранці село. Вже й мовчуни, ті, що хотіли б відсидітися по своїх домівках, поки усе перемелеться, перебуде, прийшли до сільради. Похмуро чаділи цигарками, і кожен казав щось своє, кожен обурювався, ремствував, вимагав. Видно, терпець людям увірвався.

Годині о десятій прикотила в Підгорянку машина. На ній голова сільради Іван Куртяк, Петро Стефанович і ще восьмеро в шинелях: бійці загону спеціального призначення, розквартированого в райцентрі.

«Оце й усе?» — розчаровано зустріли прибулих підгорянці. Їм би сюди цілу роту, та щоб з кулеметами.

— Така справа, товариство, — звернувся парторг до громади. — Ми привезли трохи зброї, її в першу чергу одержать демобілізовані. Гітлера розтрозили, то вже якось і своїх запроданців знешкодимо. Чи як ви гадаєте?

— То був фронт, а ці ж спідтишка... Спробуй їх вистежити, — обізвався вусатий дядько в солдатському бушлаті. — Вони — як тхори.

— Не бійтеся, вуйку. Ми теж свої гори знаємо, — заперечив йому інший. — Давайте-но мені яку стрільбу...

Парторг схвально кивнув.

— З вас ми й почнемо список добровільців, товаришу Дідур. Ну, а далі... Хто ще зголошується?

З сіней голоси:

— Костюк Василь.

— Пишть, Федір Бербеца.

— Когут.

І пішло...

Раптом на ганку пожвавлення, комусь дають дорогу. Ось на порозі з'явився хлопчик років десяти. Сива

шапка-вушанка з зіркою наповзла на вуха, лице червоне, мокре.

— Здрастуйте, — оглядів бистрими очима громаду, скинув шапку.

— Здрастуй, — відповів за всіх Іван Куртяк. — Що скажеш?

— Я той... Мене дід послав, щоб я вас, дядьку голова, і ось вас, — показав на міліціонера, — покликав.

— А що там з твоїм дідом? Чий ти? Як тебе звати?

— Марушака не знаєте? Діда Якова?! — здивувався хлопець. — А я його онук Кирюша.

— Це того Марушака, що на потічку?

— Його. Дід сам прийти не зміг, у нього нога спухла. Бичка нашого вночі вивели, а дід почув та як бабахне. З одного разу поклав бандерівця...

Кирюша сповістив про це, як про зовсім звичайну річ, наче йому не вперше бути свідком дідових подвигів. Але що сталося з підгорянцями? Чому вони раптом усі замовкли і дивляться здивовано на Кирюшу, чому навіть міліціонер ніби отетерів?

— Та що ви?.. Думаєте, я збрехав. Йй-богу, один утік, а другий лежить. І не ворухиться.

Тепер уже знали, про якого Марушака мова. І ще більше здивувалися. Скільки ж це років Якову Марушакові? Не менше, мабуть, сімдесяти. А з одного пострілу... І не злякався помсти. Нічого не злякався.

Вгору піднімалися вервечкою, стежка неширока, камінці під снігом слизькі, щоразу ноги сковзаються. Кирюшка попереду. Біжить, біжить, а потім зупиниться і очікує. В долині сніжок м'який, а тут, на вітрі, хрумкотить, попискує. Скрізь багато слідів всякої звірини. Он під сірою брилою в затишку геть-чисто сніг витолочено, і в ямочці заячий послід. Стежка крутиться над потічком, який і зараз дзюрчить собі потроху.

Мовчки ідуть підгорянці. Та, мабуть, про одне думають. Як тільки з'явилася неподалік банда, не стало в Підгорянці кількох молодиків — синка колишнього старости, що десь відступив з гітлерівцями, не стало Маркуші, сільського дурника, ну й ще декого.

Те, що бандити безпомилково знаходили вночі сільських активістів, свідчило: без провідників тут не обійшлося. Але грішити на когось із тих, що зникли, ніхто,

звичайно, не смів. Це ж яка ганьба лягла б тоді на підгорянців!

Ідуть підгорянці все вгору, вгору... Нарешті уже й колибу видно, поруч сарайчик, стіжок сіна, прикритий кукурудзинням. І сам дід Марушак стоїть біля воріт. Але то не рушниця в нього, а вила. Нічна подія не заважає Марушаківі поратися по хазяйству.

— Здрастуйте, діду! — вітається чемно Онисим Куртяк.— Ну, де ж він, де той дик, якого ви підстрелили? Покажіть.— Дільничний міліціонер і сам розуміє, що ні дідові, ні людям, які прийшли сюди, зараз не до жартів, але слова про дика вихопилися самі собою. Чи не тому, що з Марушаком, справді, ніхто не міг зрівнятися, як полювали на диких кабанів.

В багатьох очах, звернених на діда Марушака, світиться тривожне запитання: «Впізнав?» Люди чекали, що от-от Марушак заговорить до них, викриє страшну таємницю, після чого хоч крізь землю провались.

Але дід поки що мовчить. Повів усіх за собою у двір, а далі в глиб садиби.

Ага, он і забитий. Припав лицем до землі і гарбає її мертвими закоцюрбленими руками. Поруч автомат німецький, зовсім новенький, аж синій. Недокурок. Шапка. Сніг закривавлений. Ближче до тіла аж темний, а далі рожевий-рожевий. Лице і руки білі, наче не справжні.

— Ви його ще той... живого бачили, діду Марушак? — почав слідство Онисим Куртяк.— Не впізнали? Бо тепер он як його вибілило.

Марушак подивився ще раз на мертве тіло, потім на громаду, наче з усіма підгорянцями зирнувся. І мовив твердо, як під присягою.

— Таких у нас зроду й віку не було. Чужий він.

Куртяк звернувся й до присутніх:

— Роздивіться-но і ви, товариші. Може, хто таки впізнає,— він перевернув мертвого вгору обличчям.

Один за одним підходили підгорянці, заглядали в обличчя. Рішуче хитали головами: ні, це не підгорянець. І... не дивилися на Стефановича, який стояв чомусь окремо, опустивши голову. Він наче заціпенів.

Куртяк розстебнув на мертвякові кожух, обшарив усі кишені... З однієї добув брудну хусточку з зав'язаним кінцем. У вузлику — золото: коронки, кілька

обручок, хрестиків. Ще знайшов пачку грошей. А документів ніяких.

Висновок був одностайний — чужий.

І всі полегли зліхнули.

Пізніше в хаті Марушаків складали акта. Тут було затишно, тепло. Ще й зараз потріскували букові дрова, і, коли Стефанович нагнувся, щоб прикурити від жарини, він побачив у грубці якісь перегорілі папірці. В цей час хтось рипнув дверима, і повітря вихорцем вскочило в грубу, підхопило й потягло сизуватий прах тих папірців. З димом, з чадом потягло в димар.

СИН ЯВОРА

Очі в пастушка Ромка дуже серйозні, мов у дорослого. З дітьми він не дружить. Як хтось чужий нагодиться і зачепить Ромка, то він ще сяк-так гомонить з ним, але більше сам розпитує. Чи правда, що у містах хату на хату ставлять, а потім по драбинах лізуть? Чи правда, що риба-кит може проковтнути живого матроса, а як захоче — виплюне, і матрос знову оживе? Чи правда, що птиця папуга вміє по-людському розмовляти і знає таблицю множення? Словом, багато, багато чого цікавить восьмирічного підгорянця. Ось і зараз лежить він на березі ставка і, поглядаючи на овець, які пасуться неподалік, розпитує заїжджого горожанина про все на світі.

Тим часом наближається вечір. Все частіше в степу озиваються корови, нагадуючи, що їм пора додому. Знялися з болота лелеки. Дід Явір кінчає об'їзд «їдалень» — дерев'яних тичок, розставлених в озері, біля котрих висипає дерть та іншу їжу для своїх коропів.

Забачивши діда, Ромко й собі підводиться. Пора додому.

* * *

В школі Ромко записаний як син Явора. А насправді?..

Після великої зливи річка завжди несе на собі брудну піну; так і війна, крокуючи на захід, підхопила різне сміття, поносила його та й виплюнула десь аж біля самого кордону.

Зазнала й Підгорянка на собі бандерівської опіки, зроду-віку не забуде вона могил своїх громадян, що віддали життя своє задля людського спокою. Червоніють

п'ятикутні зірки над бригадиром Михайлом Тихончуком, над його дружиною Ганною, над комсомольським ватажком Григорієм Зарембою і його другом Сашком Вернидубом, кіномеханіком, якого вбили за те, що показував підгорянцям на різдвяні свята «Чапаєва».

Тієї ж ночі, як убили кіномеханіка, ніби навмисне, щоб уже сповна познущатися над Вернидубом, викрали бандити Сашкову сестру Теодору. Схопили дівчину, зав'язали їй очі, скрутили руки, та й гайда в гори. Де тільки старі батьки потім не шукали її тіло — і в річці, і в урвищах, і в навколишніх хащах; шукала й міліція, і сільські «стрибки», як прозвали ото підгорянці добровольців з винищувального загону. Але Карпати мовчали. Так і місяць минув, і півроку... Вже й призабулася в селі ця трагічна подія, тільки хіба що батькам, як і раніше, то голос Теодори вчувався серед ночі, то сама вона у снах з'являлася — розпатлана, худа, як смерть, боса й обідрана, мов жебрачка.

І ще з півроку минуло. Все рідше тепер нагадувала про себе банда. Чи то в сутичках з озброєним народом свої ікла вовкулаки притупили, чи розбрелися по світу, ховаючись від гніву і помсти покривджених; більше в окрузі не чути було стрілянини і, випроводжаючи синів та батьків на нічне чергування, жіноцтво вже не тремтіло біля вікон до ранку.

Та інколи все ж на гірських стежках зустрічалися підгорянським лісорубам підозрілі люди. Бродили тут по двоє, а то й по троє, давно не голені, в пожмаканій одежі, з голодними очима. Розминалися як недруги, але одні одних не зачіпали. Не наставиш сокиру: руки вгору! Бо якщо це вороги, то в кишенях у них є й пістолети, і гранати, і так просто їх не візьмеш.

Якось після однієї такої зустрічі старий лісоруб Дідур прийшов у сільраду. Вислухавши його, Іван Куртяк та парторг Стефанович згодніся: треба влаштувати облогу. Забезпечити, нарешті, підгорянцям повний спокій. Ще тиждень, і почнеться сівба.

Навіть густим гребінцем так не розчешеш волосся, як прочесали місцевість навколо свого села підгорянці. А потім і далі рушили — до самого перевалу. Натикалися на полишені сухі курені, на кінські кістяки, вози без коліс, у кам'яній печері знайшли навіть іржавий мотоцикл та кілька гвинтівок без затворів.

Раптом побачили у глибокій ярузі між темними безлистими буками сизуватий димок...

Скрадаючись, оточували яругу... Іван Куртяк першим вийшов на галявину неподалік від струмка. Димок струмів з-під землі. Біля ями порубаний хмиз. На гілках сохне якесь лахміття. І ніде нікого.

Але що це? Ніби застогнав хтось чи заплакав. І зразу ж почулося жіноче цитькання...

Підгорянці один за одним підходили до Куртяка, прислухалися до таємничих звуків, що ніби вилітали разом з димом з чорного отвору.

Трохи згодом знайшли у землі хід, прикритий хмизом. По команді Куртяка підгорянці наготували зброю, і кожен вибрав собі якусь вигідну позицію, щоб, коли доведеться, прийняти бій.

Куртяк відкинув ломаччя і, коли побачив у ямі двері, вплетені з хмизу, стрибнув у неї.

— Ану, хто там? — штовхнув ногою.

У вологих сутінках зовсім маленької землянки Куртяк ледве розгледів жінку з немовлям на руках. Вона сиділа в кутку на потертій соломі, серед брудного лахміття. Червоні відсвіти вогню з пічурки, видовбаної в стіні, падали їй на лице, грали в очах, надаючи їм чаклунського блиску. А може, то була несамовитість матері, яка, відчувши небезпеку, приготувалася до смертельної сутички з тим, хто хотів би скривдити її дитя. Вона, мабуть, тільки-но годувала його і так і заціпеніла в розхристаній кофтині.

Хтось дихав Куртякові в потилицю, зазираючи через плече в землянку, та Куртяк потягнув двері на себе, збентежений тим, що побачив.

— А може, це нам приснилося, га? — запитав Куртяк у парторга Стефановича, який стояв біля нього.

— Загадочка...

Раптом запахом бензином. Наступної миті крізь сухе плетиво до них вирвалося полум'я.

— О, вона божевільна... — Куртяк, прикривши лице руками, кинувся в землянку, за ним — Стефанович. Жінка стояла з пляшкою в руках. Біля її ніг лежало немовля і часто сукало ніжками, ніби тишилося тим, що в ліві стільки світла і тепла.

— Не руште мене! Не смійте! — одбивалася руками й ногами жінка, змагаючись із Куртяком.

Першим вискочив Стефанович, притискаючи до грудей дитину, а там і Куртякові вдалося нарешті приборкати божевільну. Підгорянці допомогли їм вибратися з ями. Хтось накинув жінці на плечі свого плаща.

Щось під землею бухало й тріщало, а потім, як уже жінку напоїли водою і трохи заспокоїли, земля над лігвом ураз почала осідати. Ще трохи, і все перекриття разом з шаром трав'янистої землі завалилося, пригасивши пожежу. Тільки густий жовтий дим виступав у багатьох місцях.

Обличчя жінки було вимашчене сажею, волосся обгоріло і висіло довгими пасмами. Тепер вона зробилася слухняною, і тільки не одривала зляканих очей від Стефановича, котрий тримав дитя.

Трохи згодом Іван Куртяк повів її до ручая, але вона йшла неохоче, раз по раз дико озиралася. Тоді й Стефанович рушив за ними.

Жінка нахилилася над водою... Хлюпнула собі в лице. Ще раз і ще... Йй це, здається, сподобалось, і вона, забувши про все на світі, вмивалася.

А коли підвелася, покликана Куртяком, він подав їй хусточку і... не повірив. Подивився уважніше й зблід.

Так, він не помилився. Це була донька підгорянця Вернидуба, викрадена ще минулої осені.

«Як же ти змарніла, Теодоро! Не впізнають тебе нині ні батько, ні матір, ні твої подруги, з якими вчилася в школі, а як пізнають, то чи визнають?»

* * *

Недарма так думав Іван Куртяк. Впізнати чи визнати — не одне і те ж.

Батьки на поріг не пустили Теодору: «Краще б ти, доню, ще в колісці вмерла, як мала отак збезчестити себе і нас». Син їхній, Сашко, від бандитської кулі помер, а в дочки, бач, від котрогось бандита дитина.

В сільраді теж не один день міркували про неї. Адже ж вона цілий рік пробула в горах. Хіба не мала можливості втекти або хоч вісточку про себе через лісорубів передати? Не на прив'язі ж її тримали ті негідники. Дивувало, правда, одне — чому в землянці така убогість, ні речей, ні посуду, ні одежини, та й саме житло лиш

сяк-так зліплене, наче той, хто ліпив, ніколи й сокири у руках не тримав. Не інакше — втекла від своїх ворогів. Сільські керівники поки що не поспішали ділитися своєю знахідкою з начальством.

З тиждень жила Теодора в лікарняному пункті, потім колгоспний рибовод Тихін Прокопович Явір згодився надати їй в тимчасове користування половину хати, а як захоче, то і взяти Теодору в свою бригаду.

Жив Явір сам-один, збудувавши собі житло на самому березі найбільшого з одинадцяти ставків, які були під його опікою. Ні огорожі, ні сарайчика на садибі, тільки старий осокор та лавиця під ним, і ще човен-довбанка, гостроносий і легенький, як індійська пірога. Вже після війни Явір став удівцем: копала дружина перед великоднем жовту глину під кручею, а там міна... Були в Явора колись і два дорослі сини, та вони з фронту не повернулися: старший поліг десь під Варшавою, а молодший вже на самій Ельбі.

...У Яворовій хаті, яку в селі більше називали будкою, і виростав Роман — нічий син. Нагадав якось Куртяк Теодорі, що треба дитину в сільраді зареєструвати. Зирнула молоді жінка з Явором і густо почервоніла. А на другий день записали в товсту книгу з державним гербом на обкладинці, що року такого-то народився новий громадянин у Підгорянці і що його батько — Явір Тихін Прокопович, а мати — Вернидуб Теодора Микитівна. Ім'я дали хлопцеві Роман.

Чекали підгорянці, що невдовзі після цього і Теодора прізвище перемінить. Та минав час, а все залишалося постарому. Ніби і в злагоді жили всі трое, а не сім'я. Явора вже до землі потроху пригинало, а Теодора саме почала розквітати. Згодом перестала людей боятися та темною хусткою запинатися, вихлюпала потроху, наче каламутну воду, з очей жорстокий смуток. Побачили тоді підгорянці і вроду Теодорину, і те, що молодість її щодня прибуває. Праця і спокій, щедre сонце, і чесний хліб, і синок вже з букварем у руках. Чого ж іще треба Теодорі, щоб бути задоволеною своїм життям? Нічого, здається, крім хіба батьківського прощення, якого й досі не мала.

З ранньої весни до пізньої осені цвіли тепер квіти навколо будки. І вночі цвіли — десь таки роздобув Явір насіння матіоли, про яку нагадала йому Теодора. Та й підвела Явора матіола, ой, як підвела... Якби не солодкий

трунок нічної красуні, може, і не сталося б нічого такого, але однієї ще теплої осінньої ночі чубатий шофер з автоколони, яка возила фабричні буряки, купався в ставку і натрапив на матіоли й на хазяйку...

Багато доріг проклали в полі водії, їх давно переорано, і вже й не скажеш зараз, в якому напрямку повіз чубатий свою наречену. Не викрав, ні, а по-доброму взяв. Ще й Ромка волів узяти, але той сам не схотів. Так і залишився сином Явора.

1

Цей лист схвилював Северина Пилиповича... Оситняжка... Сім кілометрів до станції, а там ще вісімнадцять — поїздом. Але ж які ліси навколо, яка річка! По сей бік дуби, берези, ліщина, а по той — безкраї, здається, луки, озерця, завітчані жовтими і білими лілеями, бір...

На оситнянському кладовищі, що під Вічною кручею, похований його батько, сільський лікар. Ніде більше, мабуть, немає такого кладовища: зверху чорнозем, а глибше копнеш — крейда...

Северин, як пішов вчитися на біологічний факультет, то вже й не бував дома. Після університету десять років на Далекому Сході працював, вісім у Туві. А там війна, діюча армія. Батько приїхав до нього в Москву на кілька днів, зовсім слабкий, привіз найдорожчі речі, з якими ніколи не розлучався: маленький мікроскоп та іменний годинник, подарований лікареві з примаковського корпусу Юрієм Коцюбинським.

Вістка про смерть батька застала Северина Пилиповича в Лондоні, на конгресі біологів. Сільрада переписала хату на нього.

Він добре знав, що не зможе бувати там, подякував за все і просив вважати його спадщину державним майном. Хто там нуждається, тому й віддати.

Та ось зовсім незнайомий йому хлопчик у листі скаржить на свого сусіда: той, бач, має і бджіл, і кіз, і свиней, а Льоньці не дозволяє навіть голубів тримати, бо останні, мовляв, віднаджують дачників.

Довго сидів він над тим листом у зажурі. Потім дістав з шухляди старий сімейний альбом, уважно вдивлявся в портрет батька. Якби під знімком не було дати, можна

було б подумати, що це сам він у молодості. Ті ж кушуваті брови, горбатий ніс. І сивина, і борозенки на чолі, ось таким він бачив свого старенького в останній раз.

«Невже я так і не встигну побувати в Оситняжці?» — не давала ніяк заснути думка...

2

Не дуже й змінилося село, тільки хати причепурилися, випростали в небо телевізійні антени.

Жінка з в'язанкою хмизу перша трапилась на його вулиці. Северин Пилипович, скинувши бриля, привітався:

— Доброго ранку,—відповіла і враз здивовано округлила очі.

На роздоріжжі жінка зупинилася:

— Далі бруківкою підете, після дощів на лузі мокро.

— Звичайно, звичайно,— ніби прокинувся він.— Спасибі вам...

— Ні за що...

— А ви навпростець? Тоді у мене просьба... Ні слова про мене...

— Хочете, щоб постояльці самі вас упізнали? Ой, навряд! Вони не тутешні... Удова з хлопцем десь аж з-під Полтави. А другий — курський заробітчанин. Печі мурував, димарі. Тепер такий хазяїн, що куди...

Біля цегляного будинку під бляхою Северин зупинився.

І дошки паркана, і дротина, що в'ється над ним, і яблуневе гілля — все пахне медом. В зеленій сутіні садиби між вулицями ходить пасічник. На обличчі сітка, в руці димарик. Забачивши дачника, скинув сітку, поклав димар, узяв зі столу прикриту марлею літрову банку.

— Щось треба?..

— Ні, я так просто... Гарно тут у вас...

— Маєте рацію, шановний.

— А медок на базарі, мабуть, відрами продають і купують?

— На базарі то ще не мед... Хто дешевинки шукає, завжди прорахується. Чистого на базар ніхто не понесе. Нема дурних... за троячку. Це вам не свиняче сало. Скільки тисяч бджілок працюють, поки наносять отой кілограм! А щоб знати, який на смак чистий, треба його хоч раз у житті покуштувати. Ось, не погребуйте. — Він

вийняв з кишені чайну ложку, обтер її й, набравши меду, почекав, поки зайвий стече.

Северин Пилипович раз і вдруге лизнув, потім захоплено підтвердив:

— Ваша правда. Сам тоне в роті. Оце бальзам!

— І всього на руб дорожче... При вас і накачаю, як хочете... А ви, пробачте, в кого дачу знімаєте?

— Мені тут підшують знайомі...

— І надовго до нас?

— На місяць...

— Ви, я бачу, з інженерів... Платять вам, либонь, добре?

— Хіба старому багато треба?

— Не прибіднюйтесь. Такі запонки не кожен дозволить собі щодня носити. Золоті! Ну, й добре, що вмієте заробити. На здоров'ячко! Біля вас і нам добре...

— Хіба ви ніде не працюєте?.. Скільки ж вам років?

— Не в роках справа,—зітхнув пасічник.—Руки в мене негодящі стали. Був колись добрий пічник: і в Курській області, і на Харківщині, і тут скрізь мої печі та димарі. Чи спека, чи мороз, а я на даху... Людям тепло, мені заробіток. Ну, а тепер зась... Кельми в руках не втримаю... — Після невеликої паузи запропонував: — А чого ж ми тут стоїмо? Якщо справді потрібна кімната, заходьте. До речі, як вас величати?

— Петро Петрович,— бадьоро відповів Северин.

— А я — Филімон Титович. Заходьте, пес у мене прив'язаний. Кімнату вам віддаю з окремим ходом і вікнами на річку. Курорт! Ціна, як скрізь, — карбованець у день. Можна й про харчі домовитись...

Вимощена жужелицею доріжка привела до високого ганку. Северин Пилипович згадав слизькі дерев'яні перила, на яких колись гарцював, розмахуючи іграшковою шаблею. Нема перил... Ганок огорожено дротяною сіткою. Нема й старовинного морського ліхтаря, привезеного з Одеси. Однак Северин Пилипович не сподівався, що батькове житло таке міцне. Будинок не горбився, не хилився, веселими чистими вікнами поглядав на молодий садок, що розрісся довкола.

Переступивши поріг обіцяної йому кімнати, Северин Пилипович знову зробив крок у минуле.

...В грубці тріщать дрова, вітер натискає на віконницю з такою силою, що скреготить прогонич, а батько

сидить у плетеному кріслі і розповідає малому Северинові про червоних козаків. Про те, як у селищі з казковою назвою Золота Липа він сам собі вийняв ворожу кулю з стегна, а щоб не кричати, тримав у роті змотаний солдатський пояс...

Двері в ідальні прибиті вгорі і внизу товстими гвіздами. «Ага, це ж там живе удова».

— Варварство, звичайно,— перехопив погляд Филімон Титович.— А що накажете робити? Будинок цей і мій, і не мій. Порожній стояв, безпритульний. А як я привів його до пуття, сільрада ще й удову сюди вперла, буцімто солдатку. А в неї хлопець... Порахуйте від кого, якщо нині рік тисяча дев'ятсот шістдесят четвертий, а війна, слава богу, в сорок п'ятому закінчилася...

«Це про Льоньку»,— подумав Северин Пилипович і відверто запитав:

— Розбишака, мабуть, росте? Де ж він?

— Байстрюки смирними не родяться,— охоче підтвердив Филімон Титович. Але тут же схаменувся: — Ви, звичайно, не бійтеся. Я його на цілий день з двору виганяю... А то всюди шкодить. На горищі такий смітник завів із своїми голубами, що навіть кури нужі набралися.. тепер на річці десь мокне, тільки спати додому приплентується.

З вікна видно другу половину саду, що зліз на кручу. І тут дерева побілені, обкопані, важкі плоди хилять до землі. За садом поблискує скло парників.

— Добре ви, Филімене Титовичу, хазяїнуєте... І не сказав би, що хвора людина стільки може робити.

— Мушу... З ранку до ночі товчуся. Жінка в крамниці торгує, а тут все на моїх плечах. І город, і сад, і діти. У мене ж їх троє. На лузі десь з корівчиною... Найстаршому — вісім...

— Що ж так?

— Не пощастило з першою жінкою. Тепер, вроді, виправдав себе... Посипалися, як горох із стручка. Нагодуй, одягни, підручники купи... Спасибі, що чужа людина спадок мені свій відказала... Хата, п'ятдесят соток...

— Всі п'ятдесят ваші? А як же удова?

Запитання не дуже сподобалося Филімону Титовичу, він гримнув вікном, причиняючи його.

— Податки плачу я... В перший же рік солдатка таку гусінь розвела, що не то фрукти — листя живого не

зосталося... Повірите, я плакав... Наш благодійник у Москві чекає яблучок, абрикос, варення вишневого...

— Данину на вас наклали, виходить?

— А як ви хотіли?.. Я, вроді, за їхнього управителя тут... Усім ділюся. Нехай їдять на здоров'ячко. А з неї що візьмеш? Собі ради не дасть.

Повернулися на ганок. Десь поблизу туркотіли голуби, Северин Пилипович довго шукав очима голуб'ятник і, зрештою, побачив: при самій землі, під сараєм, стояв загратований ящик, і то з нього подавали голос крилаті невільники. Кого вони кликали, кому скаржилися?

Филимон Титович квапив гостя.

— То як? Залишаєте за собою кімнату? Я гарантую вам повний спокій, щодня свіжу газету. Ну, там, прання білизни, баню — за окрему плату, звичайно. По секрету скажу, що в моїй криниці... тільки прошу вас нікому ні слова... в моїй криниці — вода не проста, а мінеральна, допомагає від усіх хвороб... Ви ж, мабуть, не знаєте, що лікар, колишній хазяїн садиби, хотів запатентувати джерело, але йому не дозволили...

Северин Пилипович, беручи бриля, якимось загадково посміхнувся сам до себе.

— Мені тут подобається. Але, можливо, знайомі, у яких я зупинився, вже з кимось домовились.

Під ногами хрумкотіла жужелиця, тихо воркотали голуби, просовуючи свої голівки крізь дротяні вічка.

Зграйка босоногих дітлахів у пілотках з газетного паперу пройшла повз нього і повернула на лугову дорогу. Услід за ними подався на річку і Северин Пилипович. Був переконаний, що там обов'язково побачить Льоньку. А потім вони повернуться додому і випустять голубів. Дадуть їм волю. Міг би зробити це й сам, але так буде, мабуть, краще. Нехай знають не отого старого, а молодого хазяїна садиби...

СТОРІНКИ ВІЙСЬКОВИХ БЛОКНОТІВ

Згадується, день за днем вели ми, військові кореспонденти, літопис війни. Тепер вони поживтіли й вицвіли, сторінки воєнного календаря. Але, може, читачу, ти, як і я, перегорнувши їх, знову відчуєш пульс нашого переможного наступу на землі Радянської України, відчуєш велич і славу народного подвигу.

ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ

Люботинські, ков'ягівські, валківські сади. Тиха срібляста річка Мжа. Сторожові тополі над рівною стрілою шляху, до блиску вкатуваними машинами. Старі, знайомі місця! Тут з піснею колись ходила на маневри Чапаєвська дивізія. У кожному селі, у кожному хуторі святоково вбрані люди привітом і подарунками зустрічали солдатів. Рум'яні запашні яблука, груші, чорнослив, мед. Пригощайся, боєць! Щедро родить колгоспна земля. Усього вдосталь...

І ось ми знову на Полтавському шляху. Куди поділася твоя краса, Люботине? Чому такі безлисті і рідкі садки у Валках? Яка чорна сила так сплюндрувала світлі українські села?!

Валяються подекуди написи чужою мовою: тут були фашисти. Це вони опоганили й зруйнували все, таке дороге нашому серцю: спалили сади, вирубали тополі понад шляхами.

Довгий ти і важкий, Полтавський шлях! Але ринуть люди з сіл і хуторів, дивляться на силу, яка йде з Полтави на Київ. І каже сивий Степан Золотаренко:

— Ні! З попелу встане наш хутір, на зло ворогові, і все знову розцвіте вільно й широко!

ДВАДЦЯТЬ ДНІВ ЗА ДНІПРОМ

Двадцять днів за Дніпром! Тоді, коли навіть день на маленькому, відвойованому у ворога, клаптику землі, під зливою куль і снарядів, означав безсмертя.

Ділянка землі, піщана смужка узбережжя, на якій двадцять днів тому висадилися перші хоробрі воїни — офіцери Фролова, була дуже малою: 400 метрів углуб і 800 — по фронту. У перший же день фашисти засіяли цю ділянку зливою мін і снарядів. Потім налетіли бомбардувальники. Офіцери Ізотов, Некрасов, Савченко і Шевченко лежали поруч з бійцями. Від вибухів руйнувалися свіжовикопані у піску окопи, його вибирали руками і закопувалися дедалі глибше. Потім гітлерівці похоробрішали: на жменьку бійців пішли в контратаку танки і автоматники. Рядовий Іван Островерх, українець з Дергачів, розповідає:

— Це були страшні години. Семеро — троє росіян, двоє українців, узбек і казах — лежали, закопавшись у пісок. Земля здригалася від вибухів. Ворожі гармати і міномети зорали все навколо нас. Ми знали: тільки чудом можемо врятуватися. Але ми билися на смерть, як велить Батьківщина.

Двадцять вісім годин боролися сім сміливців на чолі з лейтенантом Демановим. Потім до них прийшли десятки інших. Артилеристи Орлова, піхотинці Єрмишина зайняли позиції на правому березі. Мінометники Кочеткова, переправившись на поромач, уже на світанку вступили в бій.

Не змовкав гуркіт на піщаному плацдармі ні вдень, ні вночі. Коли з лівого берега у тяжкі хвилини бою питав по телефону генерал: «Тримаєтесь?», — від Фролова, від Єрмишина, від Кочеткова відповідали одне і те ж: «Стоїмо! Витримаємо!»

Так, це були тяжкі хвилини на піщаному плацдармі. Якось уночі три танки і ворожа піхота напали на командний пункт батальйону Петуніна. Радисти, зв'язкові, писарі вступили в бій. Усіх їх, разом з Петуніним, було вісім. Звідкись із ночі прийшла на допомогу маленька гармата сержанта Лобачова і в лоб розстріляла фашистський танк. Полум'я, що спалахувало, освітило пісок: сержант Курдун, рядові Шатилов, Симонов, капітан Петунін відкрили вогонь. Противник відступив. Але не всі фашисти відійшли: тридцять два трупи залишились лежати на піску. Тридцять третього — обер-ефрейтора — взяли в полон живим.

Минали дні, і не було кінця лютим контратакам. Ось на лівому фланзі з'явилися два «тигри» і самохідна гар-

мата. Назустріч трьом величезним ворожим машинам поповзли три радянські сапери з підрозділу капітана Галицького. За тридцять метрів від танків сапери Блинов, Гусев, Німчинов розставили міни; коли перший «тигр» злетів у повітря, силою вибуху далеко відкинуло і хоробрих саперів. Ворожий удар було зірвано. І настав ще один день, коли ворог у своїй люті перевершив сам себе. Шість разів ходили танки і піхота в контратаку на наші бойові порядки. Востаннє їм вдалося наблизитись до позиції мінометників. Чим же зустріти ворога, якщо немає мін? Лейтенант Грішмановський наказав:

— Приготувати гранати!

Двадцять мінометників з гранатами в руках вступили в бій з фашистами. Командир обслуги старший сержант Котягін вирвався вперед. Йому перебило гвинтівку, але герой прикладом розкрояв голову фашистові. Ще кілька гітлерівців накинулися на Котягіна. Як з-під землі вирости поруч рядові Сувінов та Мокін. Більше сорока фашистів наступали на позиції мінометників, лише двом вдалося втекти...

Повільно розширювався наш плацдарм. Нездоланне подолали радянські воїни. Коли на невеликій протоці було розбито снарядом наш пором, в ту ж мить від лівого берега відійшов другий. Це поспішали порухуватись з ворогом бійці офіцера Савченка, того самого, чию сім'ю розстріляли гітлерівці влітку цього року.

Настав день, коли грім артилерійської підготовки, перекочуючись над сивим Дніпром, сповістив про початок рішучого штурму ворожих укріплень. Вогнем і димом огорнулися правобережні висоти. Зійшло сонце і освітило величну й грізну картину бою. Ті, хто пробув на правому березі багато днів і ночей, і ті, що тільки сьогодні переправилися через річку, рушили нестримною лавиною на ворога.

Спорожнів і піщаний плацдарм; герої, які створили його, пішли вперед. Може, дніпровські хвилі незабаром заглядять рани, завдані піщаному берегу, занесуть піском бліндажі, де схилилися над картами офіцери, окопи, звідки піднялися наші воїни в атаку. Але слава героїв піщаного плацдарму — фроловців, кочетковців, некрасовців — лунатиме у віках.

ЗНАМЕНО

П'ятий день безперервного наступу. Вітер валить з ніг, жене поземок, засліплює очі бійців. Люди настільки стомилися, що й не розмовляють між собою.

Деякі, спотикаючись, падають, але знову підводяться і вперто мовчазно йдуть далі.

Позаду лишилось село. Це третій населений пункт, зайнятий з боями в дні наступу. З висоти, на яку тепер збирається стрілецький полк, добре видно будиночки, що розкинулись у балці, акуратні ряди фруктових дерев, церкву з розбитою снарядом дзвіницею. Білий густий дим, який буває тільки тоді, коли топлять соломною, клубочиться з димарів. Вітер підхоплює його, розриває на маленькі хмарки і несе геть. Люди озираються назад. Мабуть, цей білий дим нагадує їм про хатне тепло, про свіжоспечений хліб.

Десь попереду йдуть розвідники і передовий загін. Командир полку часто одержує від них донесення. Час від часу він сідає на коня і скаче вперед. На кургані прикладає бінокль до очей, вдивляється в горизонт, прислухається. Пспереду тихо. Саме це й не подобається майорові Добролюбову, командирові полку. Він зважує все: деталі нічного бою, який зав'язався ще звечора, і те, що о третій годині донесли, ніби противник поспіхом відходить, і те, що противникові все-таки вдалося на п'ятий день відірватись від гвардійського полку, який переслідував його.

Майор через ординарця дає короткий наказ батальйонам:

— Ширше крок!

Спустились у долину. Тут сніг був глибший і більш злежаний. Йти стало зовсім важко. Зате в долині не так гуляв вітер, і майор вирішив дати бійцям короткий перепочинок. Але не встигли зупинитися, як під'їхав кінний розвідник. Він приніс повідомлення, якого так напружено чекав командир полку: гітлерівців виявлено за курганами, в населеному пункті. Вони поспіхом рили укріплення.

Майор оглянувся навколо. Не випускаючи з рук зброї, люди лежали на снігу, дехто ліпив сніжки і з жадністю їв їх. Командир полку добре розумів, що їм потрібно зараз перепочити, але дозволити ворогові закріпитись... Ні, цього він зробити не міг.

За наказом командира роти вистроїлись недалеко одна від одної.

— Під прапор — струнко!

Вітер розбурхався ще дужче. Він білим вихором накидався на гвардійців. Шовкове полотнище полкового прапора заколихалось і попливло над строем. Люди проводжали його до тих пір, поки прапороносці не зупинились... І ті, що пройшли під цим знаменом уже сотні кілометрів, і ті, що стали під цей стяг зовсім недавно, застигли у суворій урочистості, бачачи перед собою лиш Леніна — орден.

Вечірнє сонце позолотило горизонт, і, здавалось, його проміння злилось воедино з промінням того ордену. Густо лягали біля курганів ворожі снаряди. Не всі підводились, але ліворуч і праворуч роти вже дійшли до перших будинків. Біля старої козацької могили ясно було чути переможне «ура» радянських гвардійців.

Настала ніч. Над селом піднялись у небо мільйони іскор: топили печі. То починалось життя.

...Минули роки, і один з тих, хто воював у цій військовій частині, створив славетну епопею про звитяжців. Він сам був вірним прапороносцем, Олесь Гончар, тому й книзі дав таку назву.

РОМАН СМІЩУК

Ось вони чорніють на схилі висоти — гітлерівські танки. Понівечені силою вибуху, обгорілі, нерухомо стоять біля нашого переднього краю. Шість сталевих домовин.

Ці танки — свідки того, що радянський солдат сильніший за фашистську броню. Стократ сильніший!

— Спробую, поборюся з цими машинками!

Так сказав Роман Семенович Сміщук — учорашній колгоспник.

Він тридцять років обробляв землю, а тепер став трудником війни.

Було, у рідному колгоспі на Вінничині нива колосилася золотою пшеницею, а в садах наливалися сонцем запашні яблука. Він міг пишатися цими багатствами, — в них була і його праця. Потомствений хлібороб знав, до чого докласти рук.

На війні Роман Сміщук зовсім недавно. Та в нього міцні руки і зірке око, а ненависть до ворога пекла його

серце. А ще він знав: сім раз відміряй, а раз — відріж. Спершу дивувався: до чого вона придатна, оця маленька протитанкова граната? Тільки коли побачив, як, кинута з окопу, граната порвала метал, як від пляшки з запалювальною рідиною спалахнув танк, повірив і в гранату, і в пляшку.

Гітлерівським танкам вдалося прорватись до позиції роти, і це обурило рядового Сміщука. Він так і розповів, просто і щиросердно:

— Ношу я гранати при собі не перший день. Роздали ж їх нам для чогось. То чому ж тепер, коли треба, не пустити їх в діло?

Великий подвиг звершив того дня рядовий Роман Семенович Сміщук. Він вступив в двобій з шістьма танками ворога. Крушив їх гранатами, палив вогнем. Боровся з чудиськами, як богатир. І переміг!

Літня, невисокого зросту людина сидить на бруствері окопу. Засмагле худорляве обличчя селянина, хитрі усміхнені очі. Одягнений по формі і підтягнутий.

Група бійців прийшла поздоровити героя. І Роман Сміщук, пояснюючи, як йому вдалося знищити ворожі танки, сказав:

— Гранати чудесні! І пляшечки прекрасні. А кидав я їх просто, як командир учив.

Сміщук пригостив бійців самосадам. Тим, що дружина дала, проводжаючи на службу.

Ми сидимо з Романом Сміщуком на бруствері окопу, і він неспішно пригадує все, що пережив за ці дні і чого навчився:

— Я в армію прийшов не так давно. Служити до цього не доводилось. Жив у селі Крикливець Крижопільського району Вінницької області. Всього вдосталь було. А тепер у Крикливці важкувато. Фашисти усе пограбували... Я разом з сином пішов у армію. Син — на курси, командиром буде, а я от у піхоту. Справа ця для мене зовсім нова. Та у нас є правило: за що берешся, роби справно. Я таки знаю — кожен може стати добрим солдатом, тільки вчитися треба. А вчитися було в кого. Направили мене в полк, котрий вже давно воює. Офіцери й сержанти — народ бувалий. Командир роти лейтенант Суханов для знайомства так мені сказав:

— Бачу, руки у вас трудові, і воювати будете, як треба.

І от вступили ми в бій. Кілька днів на нашій ділянці тихо було. Командир взводу, старшина Матвеев, усе вимагав, щоб окопи добротні робили та бійниці для себе приготували. Четвертого червня на світанні сніданок нам принесли. Хліб, цукор, тютюн роздали. Та не встигли ще й поділити, як стрілянина почалася. Ворог наступає, а ми відбиваємось. Помкомвзводу впав. Односільчанин мій, Роман Шулик, поряд присів — у ногу поранило. Тоді командир відділення, Василь Ксендзюк, вигукнув:

— Не бійтеся, хлопці, не пройде ворог!

А фашисти насідають. І так густо їх. Ну, ми набоїв добавили, гранати теж в хід пустили. Відбили.

Потім авіація налетіла. Важкувато. Та ми й по літаках вогонь вели, і вперед позирали. Дивимось — ворог танки пустив. Повзуть, стріляють на ходу. Поранило командира відділення. Він собі руку перев'язав, сам себе втішає:

— Ще повоюємо...

Та коли танки наближатись почали, страшнувато стало. Я добре пам'ятаю, як у сорок першому в нашому селі полонених давили. Захопили тоді, прокляті, сорок вісім бійців за селом. Пустили в пшеницю, а потім звідусіль пішли танками на них. Так ясно це мені уявилося, що подумав: може, і моя смерть прийшла? І тут згадав, що є в мене гранати і пляшки з запалювальною рідиною. Хіба ж можна мене до тих полонених, беззбройних, рівняти? Узяв я три гранати, три пляшки, попрощався з хлопцями і побіг вперед по траншеї. Один танк вже зовсім близько, метрів за двадцять. У нього й кинув першу гранату. Приліг, чую — зупинився. І підвівся та ще пляшечку йому добавив. Бачу — спалахнув. Ох, і зрадів я! А тут справа другий підповзає. Я і йому гранату та ще й пляшечку. Прямо скажу, повезло. Точно в ціль! Спалахнув і другий. А третій метрів за сто, перед траншеєю, зупинився, видно, боїться далі повзти. Ну, думаю, коли до мене не хочеш, я сам до тебе піду. І побіг по траншеї назустріч. І третій так само спалахнув. Танки, звісно, ще були, та запаси мої скінчилися. Довелося повертатись. Прибіг у роту до хлопців. Вони мене обнімають, а тут же ніколи. Дайте, прошу, гранат. І пляшечок пошукайте.

Знайшлися і гранати, і пляшки. Побіг я. Танки вже на траншею лізуть, а я із зручного місця стежу за ними. Четвертий і п'ятий підбив — це пам'ятаю. А як з шостим

зустрівся, сили мої скінчилися. Під шостий танк гранату кинув, ще побачив, як він спалахнув, і втратив свідомість...

Підбігли до мене хлопці, відходили...

А потім довідався я, що про мене вже не тільки в роті знають. Прибіг зв'язківець з полку:

— Це ти і є Роман Сміщук? — питає. — Я тебе давно шукаю. Бігом до командира полку.

На другий день генерал мені теж дякував. І нашому ротному наказав: «Вчити його треба, командиром добрим буде».

Так закінчився той бій. Питають мене: як це тобі вдалося шість танків побороти? На це відповідь у мене одна:

— Граната, пляшка з запалювальною рідиною — дуже надійна штука. Дій, як командири вчать, і все буде гаразд.

ВЗИМКУ 1945-го

На бронзовій медалі, моїй бойовій нагороді, викарбувано слова: «За взяття Будапешта».

Тих героїчних днів ніколи не забути.

Ще в грудні 1944 року на підступах до Будапешта мені довелося зустріти двох полонених танкістів у чорних мундирах із золотими нашивками: «Африка». Наш піхотинець — молодший сержант Петро Скосир — сказав тоді:

— Бач, «африканців» сюди підкинули. Хваляться, що тут іще себе покажуть... Що ж, подивимось, за ким лишиться останнє слово.

Не минуло й місяця, коли я знову побачив цілу колону чорних мундирів, але вже не на підступах, а в центрі міста, біля мосту через Дунай. Щоправда, золоті нашивки ледве вгадувалися під шаром бруду. Обличчя ж у полонених були брудні, як і їхні мундири.

Фашисти робили все, щоб зупинити Радянську Армію. Кожен будинок став дотом, скрізь колючий дріт, мінні поля, двоповерхові барикади. Командуючий оточеним гарнізоном видав у ті дні наказ, в якому визнав, що угорська столиця «переживає трагічні години». І на цій підставі загонам карателів та патрулям дозволялося на місці розстрілювати всіх «підозрілих» мешканців, а членам фашистської організації «Схрещені стріли» надано право знешкоджувати усіх, хто не підтримуватиме найсуворі-

шого порядку або з'являтиметься на вулиці після п'ятої години дня.

В будинку № 60 на площі Героїв містилося місцеве фашистське керівництво, щось на зразок «імперської канцелярії», Бункери, підземні ходи. Невже Салаші вірив, що відсидиться тут? Старий угорець, якого ми про це запитали, тільки головою похитав.

— Дурні вони були б... Верховоди ще місяць тому втекли. На австрійський кордон...

І він розповів, як удень і вночі споруджували оборону, як центральні райони насичувалися артилерією, причому гармати й міномети обов'язково встановлювалися попід стінами будинків, які мають історичну цінність. Робилося це з провокаційною метою, щоб потім можна було галасувати: «Дивіться, радянські війська знищують пам'ятки культури!»

Горе-вояки з банди Салаші жертвували заради Гітлера усім, що становило гордість Угорщини протягом віків, усім, що оспівав у своїх чудових творах Шандор Петефі, монументальний пам'ятник якому на вулиці Ешк'ю Теер був осквернений фашистськими вандалами.

На одній з вулиць, за парком Ніплігет, ми несподівано зустрілися із земляками — майорами Іваном Ле та Леонідом Первомайським. Виявляється, дивізією, яка тут наступає, командує давній друг літераторів полковник Андрій Ковтун. Пролазимо в пролом у стіні, далі піднімаємося крізь обвалище кам'яних сходів на третій поверх.

Червоні оксамитні крісла запорошені снігом, вікна побиті й служать амбразурами для наших кулеметників. На сусідній вулиці йде бій. Та й у цьому будинку ще не всі квартири в наших руках. На четвертому поверсі вибухають гранати, чути автоматні черги.

Полковник Ковтун перед нашим приходом поголився і тепер вмивається одеколоном, бо води нема. Він чорнявий, з добрим лицем. Дивно й радісно чути українську мову, і мій супутник, молодий поет Семен Гудзенко, який прибув до нас із відрядженням «Комсомольської правди», широко посміхається. Він теж у минулому киянин і ще школярем бував на літературних вечорах, знав багатьох українських письменників.

Полковник доповідає обстановку. До ночі будь-що і на цій ділянці треба вийти на берег Дунаю. На карті позначено будинки, які необхідно взяти ще сьогодні.

— Ось, бачите, об'єкт під № 8. Тепер гляньте на нього з вікна. Будинок стоїть на перехресті вулиць, і за нього вже три години триває бій. В одній з кімнат — наш солдат. Один, але вартий десятих. Звати його Павло Хирсун, він комсомолец і найкращий кулеметник.

Невелика група сміливців намагалася під вогнем прорізати неширокий майдан, але тільки Хирсуну це вдалося. Ворожих автоматників, які переслідували його, відважний воїн знищив гранатами. Вибравши потім позицію на четвертому поверсі, кулеметник «засліпив» вікна протилежного будинку, повів прицільний вогонь по траншеї на площі. Він залишався на своєму посту й тепер, незважаючи на те, що будинок палав...

Тисячі кварталів очищено, розповідав далі полковник, але на горищах, у підвалах ще переховуються гітлерівці й салашисти. У зайнятих нами кварталах вибухають залишені ворогом «сюрпризи», німецькі снаряди руйнують будинки... Та є в нас чудові мисливці за «цвіркунами», як тут називають фашистів, що причаїлися в різних схованках, є сміливі сапери, які щодня знешкоджують тисячі мін, прокладають військам шляхи для наступу...

Тієї ночі Семен Гудзенко, учорашний десантник, написав:

Над улицей дым,
Над кварталами дым.
Грохочет пушечный гром.
Мы все равно врага победим
И штурмом город возьмем!
Друзья, мы прошли
по земле родной
Тысячи трудных верст.
И небо теперь блестит синевой
Чужих, неуютных звезд...

Над нами було синє небо Угорщини, а попереду — як небо ж, синій Дунай. О, ми добре знаємо, що Дунай ділить місто на дві частини і що після Пешта доведеться брати Буду, кам'яну фортецю на крутому правому березі.

І знову мені на пам'ять приходять солдатські вірші, написані Семеном Гудзенком чи, вірніше, «підслухані» у боях:

Никогда я не забуду,
Сколько буду на войне,
Громящую Буду,
Цитонувшую в огне.

И обломки переправы,
И февральский ледоход,
И Дуная берег правый,
Развороченный, как дзот.

...Коли стрілецька рота старшого лейтенанта Олександра Чаленка почала новий штурм уже на правому березі, його бійці йшли вперед не тільки по землі, а й під землею. Від набережної до королівського палацу на глибині 30—40 метрів тяглося підземелля. У темних норах на кожному кроці бійців підстерігала смерть. Але до останнього блоку фашистської оборони, вже біля королівського палацу, солдати Олександра Чаленка — і ті, що просувалися під землею, і ті, що були нагорі,— прийшли одночасно. Пролунало могутнє «ура!». Долю решток оточеного гарнізону вирішила рукопашна.

В другій половині лютого тиша прийшла і в Буду. Ми дивилися з високої гори Гелерт на райони, що прилягали до королівського замка. Танки, автомашини, трупи коней, гармати, уламки літаків, трактори. Ані метра вільної землі. Навколо ще димлять зруйновані будинки. А над ними — сотні червоних полотнищ. Але це не прапори, це скинуті фашистами червоні транспортні парашути повисли на руїнах, наче язика полум'я.

Того дня, коли над горою Гелерт замайорів наш прапор, Пешт і Буда являли собою немовби два різні світи. Навіть звідси, з гори, було видно розчищені від руїн і заліза, припорошені снігом вулиці і площі Пешта, де війна закінчилася на кілька днів раніше. Там починалося мирне життя.

Жителі Буди дивилися туди з неприхованою заздристю й надією...

...Такою мені запам'яталася зима року 1945-го в Будапешті.

ПРАГА, ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ

Ще на шосе, що йде через Колін на Чеський Брід і на Прагу, йшли запеклі бої, а столиця Чехословаччини вже тріумфує. На світанку туди увійшли наші танки. І ось з шостої години ранку нескінченним потоком проходять через місто наші солдати. Грізні бойові машини прикрашені прапорами й квітами. Важкі «студебеккери» схожі на пересувні клумби: це схвильовані мешканці міста закидали героїв сотнями букетів.

11 годьна ранку. На площі Республіки, в центрі Праги, гримить музика. Люди співають. Вони заповнили тротуари, перехрестя вулиць. З вікон, з балконів тисячі людей дивляться на святкові вулиці.

Ось рухається танк молодшого лейтенанта Георгія Гогітідзе. На броні — десантники. Лише на кілька секунд зупиняється танк, і вже група дівчат, одягнутих у яскраві костюми з великою кількістю стрічок, вибирається на броню. Машина рушає. Натовп аплодує. Літня жінка стоїть із радісно здивованим обличчям. Вона щось хоче сказати, але не знаходить слів від хвилювання. Це Марія Добеш. Її дочка Божінка — серед щасливців, які щойно проїхали на танку цією святковою дорогою.

Місто квітує. Над кожним будинком — національний прапор і поруч — червоний, радянський. Братній народ Чехословаччини в день Перемоги, в день, коли Злата Прага стала вільною, вшановує російських богатирів!

— Наздар!

Зупинився «студебеккер». Піхотинці зійшли на тротуар, і люди знову оточили їх з усіх боків. Привітання, обійми, поцілунки. Чеський солдат знайомиться з російським. Кавалер ордена Слави і трьох бойових медалей говорить:

— Бачу, ти з гвинтівкою. Значить, воюеш. Ми тобі на допомогу йшли!

А чех читає на радянському ордені слово «Слава» і, радісний, збуджений, обнімає Гавриловського.

— Хорошо!

Так, добре. Добре, що в цей світлий травневий день вулицями Праги крокує Перемога. Добре, що люди можуть, нарешті, дихати на повні груди, сказати один одному те, що вони думають. Добре, що сьогодні, 9 травня 1945 року, радісна звістка про Перемогу долетіла з Москви й сюди — у визволену святково Прагу.

Бойовий марш радянських військ до Праги і по її вулицях вилився у всенародне торжество. Довго чекала Чехословаччина такого дня.

За рікою Влтавою, у гірській частині міста — Градчани. Це найчудовіший куточок столиці. Чехословацький кремль! Старовинні будинки, монументальні, із шпилями, з круглими баштами і фортецями, потопають у пишних садах. По мостах через Влтаву, з вулиць і площ, демонстрації, що виникли стихійно, переходять до Градчан. Від-

нині Градчани знову стануть центром демократичної Чехословаччини. Партизани з допомогою Червоної Армії видали звідси «протекторів». Сьогодні над Градчанами майорить прапор Чехословацької республіки.

Над рікою біля мосту Руських Легіонів стоять російські танки. Після тривалого важкого переходу танкісти зупинилися на відпочинок. Танки, очищені від дорожньої пилюки, блищать на сонці. І тут же, біля бойових машин, на зеленій набережній, пригощають радянських воїнів. Знамените празьке пиво. Пирого, свіжий редис, торти.

На деяких вулицях гостинні чехи викотили величезні бочки з пивом, медом і вином. Вони несуть наповнені келихи до танків і машин, простягають їх кавалеристам, що проїжджають повз них. Вони частують від чистого серця. Не можна не випити. Це тост за нашу Перемогу!

Знову і знову йдуть колони наших військ, і здається, що ці оплески і ці вітальні вигуки не припинятимуться до ранку. Ми двічі переїхали через площу Республіки — об 11 ранку і о 6-й вечора. І обидва рази радість людей була такою бурхливою, ніби щойно в це місто ввійшли перші радянські солдати, і тому їм, першим, така шана. Прага вітала кожного воїна радянського і дякувала йому!

Ми виїжджали з міста на світанку наступного дня. Перше, що нам кинулося у вічі, — це плакат, вивішений на одній з площ. Старий, знайомий нам плакат: на ньому гітлерівська Німеччина зображена вовком, якого взяла за горлянку рука відплати, під плакатом напис: «Так буде!» Однак учора, а можливо, й сьогодні вранці хтось під старим написом зробив новий: «Так е!»

Танки, бронетранспортери, гармати, машини стояли там, де їх застала ніч. Здавалося, вони охороняли цю першу мирну ніч столиці, охороняли сон людей, що стали вільними. А за містом, по всіх дорогах тисячними колонами, разом з машинами, танками, бронетранспортерами, тягнулися ті, хто капітулював. Над колонами у безвітряному повітрі, не рухаючись, висіли білі прапори. Білими прапорами позначені танки, машини, гармати. Шматки білої матерії — на солдатських пілотках і на плечах. Брудні ганчірки в руках у гітлерівців.

Над приміським майданом кружляв «месершміт». Він теж випустив білу ракету і пішов на посадку...

З М І С Т

	Стор.
‡ Бакени на бистрині. <i>Повість</i>	5
‡ На молодому морі. <i>Документальна повість</i>	81
✓ Другий шлюб. <i>Оповідання</i>	135
✓ Сімейний корабель. <i>Оповідання</i>	153
✓ Четверо з одного купе. <i>Оповідання</i>	162
‡ Два береги. <i>Оповідання</i>	169
‡ Заметіль. <i>Оповідання</i>	179
‡ Осінній день. <i>Етюд</i>	184
✓ Троянда. <i>Етюд</i>	188
‡ Рояль. <i>Оповідання</i>	191
‡ Карусель. <i>Оповідання</i>	194
‡ Сашко. <i>Оповідання</i>	197
‡ Серінгейро. <i>Етюд</i>	200
‡ Екзамен. <i>Етюд</i>	204
✓ Зоя і чорний дельфін. <i>Оповідання</i>	209
‡ Підгорянські історії. <i>Бувальщина</i>	221
‡ Льоньчині голуби. <i>Оповідання</i>	232
‡ Сторінки військових блокнотів. <i>Репортаж</i>	237

ПЕТЛЕВАНЫИ ВИТАЛИИ ИВАНОВИЧ

БАКЕНЫ НА БЫСТРИНЕ

Повести и рассказы

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор *П. С. Шарандак*
Художник *Д. Д. Грибов*
Художній редактор *М. П. Вуек*
Технічний редактор *И. М. Вайцшенкер*
Коректор *Л. К. Джулай*

Здано на виробництво 13/V 1966 р.

Підписано до друку 1/XII 1966 р.

Формат 84×108¹/₃₂.

⁷/₈ фіз.-друк арк., 13,23 ум.-друк. арк.
13,25 обл.-вид. арк. БФ 38717. Тираж 30 000.
Зам. 4544. Ціна в оправі 54 коп.

Радянський письменник, Київ,
бульвар Лесі Українки, 20.

Одеська друкоffsetна фабрика Комітету
по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Дзержинського, 24.

54 коп.
К

BRITISH
LIBRARY